

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ÇİN DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**I. GÖKTÜRK VE DOĞU GÖKTÜRK DÖNEMİ
KAĞANLIK MÜCADELELERİNDE İTTİFAK
ARAYIŞLARI**

**Hazırlayan
Selma UMURHAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR
İkinci Danışman
Prof. Dr. Orhan DOĞAN**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2018
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ÇİN DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**I. GÖKTÜRK VE DOĞU GÖKTÜRK DÖNEMİ
KAĞANLIK MÜCADELELERİNDE İTTİFAK
ARAYIŞLARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Selma UMURHAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR
İkinci Danışman
Prof. Dr. Orhan DOĞAN**

**Haziran 2018
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı - Soyadı:

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“I. Göktürk ve Doğu Göktürk Dönemi Kağanlık Mücadelelerinde İttifak Arayışları” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Selma UMURHAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR

Çin Dili ve Edebiyatı ABD Başkanı

Ad Soyadı İmza

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR ve **Prof. Dr. Orhan DOĞAN** danışmanlığında **Selma UMURHAN** tarafından hazırlanan ‘ **I. Göktürk ve Doğu Göktürk Dönemi Kağanlık Mücadelelerinde İttifak Arayışları**’ adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Doğu Dilleri ve Edebiyatları** Anabilim Dalı, **Çin Dili ve Edebiyatı** Bilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

11/05/2018
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR

İkinci Danışman : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Üye : Prof. Dr. S. Göksel TÜRKÖZÜ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İnci İnce ERDOĞDU

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 11/06/2018 tarih ve 22 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

11/06/2018
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Türk ve Çin devletleri arasında yüzyıllar boyu kimi zaman dostane ilişkiler kurulmuş kimi zaman ise savaşlar yaşanmıştır. Türk Tarihi hakkında bilgi edinmek ve iki devlet arasındaki ilişkilerin incelenmesi istendiğinde başvurulması gereken yazılı kaynakların başında Çin kaynakları gelmektedir. Bu çalışmanın konusu olan ‘I. Göktürk ve Doğu Göktürk Dönemi Kağanlık Mücadelelerinde İttifak Arayışları’ kapsamında I. Göktürk ve Doğu Göktürkler dönemine denk gelen Çin’in karışıklık içinde bulunduğu Zhou ve Qi hanedanlıkları dönemi, tek çatı altında toplandığı Sui Hanedanlığı dönemi ve Çin’in en parlak dönemi olarak nitelendirilen Tang Hanedanlığı dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde Çin ve Göktürkler arasında yapılan ittifaklar, Doğu Göktürkler döneminde kağanlar arası yaşanan iktidar mücadeleleri, kağanların hatalı davranışlara yönelmesinin sebepleri, Çin’in uyguladığı politikalarla yaşanan ihanetler ve bu sürecin siyasi ve sosyal etkisinin araştırılması amaç edinilmiştir.

Çalışma esnasında yazılmış Türkçe kaynaklar da araştırılarak edinilen bilgiler doğrultusunda literatür araştırması yapılmıştır. Çalışmada geçen özel isimlerin ve kaynak isimlerinin Çince karşılıkları ilgili metinde belirtilmiştir, dipnotta kullanılmış olan açıklamada eserlerin Çincesine de yer verilmiş, Çince karakterler kaynaklardan alınan metin çevirilerinde dahi karmaşaya yer vermemek için pinyin sistemine¹ göre yazılmıştır. Metin çevirilerinde ise Çin yıllıklarında belirtilen tarihler aynı şekilde Türkçeye çevrilmiş, söz konusu imparatorluk yıllarının, saltanat devresinin hangi yıla denk geldiği ayrıca belirtilmiştir ve Çin takvimi saltanat devresini gösteren tablo ekler kısmında verilmiştir. Çalışmamızın sonunda bölgeler ile ilgili haritalara ek olarak yer verilmiştir ve I. Göktürk Devleti’nden itibaren Doğu Göktürklerin yıkılışına kadar olan tarihi süreçte tahta geçen kağanların akrabalık ilişkileri ve taht sıralaması Çin Resmi Kayıtlarındaki sıralama esas alınarak tablo oluşturulmuştur.

¹ Çince Pinyin resmi sistemi, Mandarin Çincesi seslerinin Latin harflerine uyarlanmasıdır., Mandarin kelimelerinin telaffuzunda öğrenmeyi sağlayan sistemdir. 1950 yıllarında bulunmuş ve 1958 yılında Çin’de kabul edilmiştir. Pinyin Çince öğrenmek, özel isimleri ve yer isimlerini Latin alfabesine uyarlamak amacıyla kullanılır. Pinyin Latin harflerine uyarlanabilen tek sistem değildir; daha eski sistem olan Wade- Giles, 20. yüzyılın ilk yarısında kullanılmıştır. Örneğin, 功夫 Wade-Giles’de ‘kungfu’ olarak uyarlanmıştır fakat Pinyin sisteminde ‘gongfu’dur. <https://chinese.yabla.com/chinese-pinyin-chart.php> (Erişim tarihi: 24.03.2018)

Tezimin hazırlanması sırasında araştırmalarım doğrultusunda konuyu seçmeye teşvik eden, değerli zamanını ayırarak yapığım çevirileri gözden geçiren, hayatta her konuda beni cesaretlendiren ve daima yanımda olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Kalkır'a teşekkür ederim. Bana yeniden birlikte çalışma şansı tanıyan, çalışmamda tarihi açıdan tavsiyeleri ve yoğun vakitleri içerisinde kıymetli eleştirileri ile beni yönlendiren, ikinci tez danışmanım Prof. Dr. Orhan Doğan'a teşekkürlerimi sunarım. Bölüm dışından değerlendirerek değerli yorumlarda bulunan Sosyoloji Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Yonca Gençöglü'na, çalışmam esnasında her ihtiyacım olduğunda yanımda olan anneme vetez yazım aşamasında her an destek olan, okuduğu eserlerle bana farklı bakış açısı kazandıran Ali Uyalım'a teşekkür ederim.

I. GÖKTÜRK VE DOĞU GÖKTÜRK DÖNEMİ KAĞANLIK MÜCADELELERİNDE İTTİFAK ARAYIŞLARI

Selma UMURHAN

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2018
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR
İkinci Danışman: Prof. Dr. Orhan DOĞAN

KISA ÖZET

Bu çalışmada Sui ve Tang Hanedanlığı Dönemine denk gelen I. Göktürk Devleti'nin kuruluş (552), yükseliş (555-581) ayrıca doğu ve batı olarak ikiye ayrılış (582) sürecindeki Göktürk-Çin ilişkileri incelenmiştir. Yükseliş döneminde Tuóbō Kağan'ın (佉钵可汗 Tuğobo Kığhan) ölümüyle iktidar mücadeleleri içinde yaşanan fikir ayrılıkları, Çin'in ilgisini çekerek I. Göktürk Devleti'ne müdahale etmesine sebep olmuş; ardından ittifak arayışları ortaya çıkmıştır. Bu sırada devletin doğu tarafını tanımayan Diànjue² (玷厥 Dyencüe) , bu fırsatı değerlendiren Çin'in gönderdiği kurt başlı sancağı kabul etmiştir ve devletin doğu ve batı olarak ikiye ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Shībōluó (始波罗 Şiboluğō) döneminde rekafatçı Zhǎng Sūn Shèng (长孙晟 Cang Sun Şing) ile uyguladığı Çin'in etkili politikası, Çin imparatorunun Doğu Göktürklerin içten parçalanışını kullanmasına neden olmuştur. Çalışmada söz konusu ittifakların ortaya çıkış süreci ve siyasi sonuçları Çin kaynaklarından faydalanılarak ele alınmıştır.

Çin, iktidar mücadelesi içinde olan I. Göktürk Devleti ile ilişkisinde güçlü olan tarafı desteklemek yerine muhalefeti güçlendirme çabası içinde olmuştur. Taht mücadelesi yaşayan kağanların fikir ayrılıklarının kimi zaman kağan oğulları arasında ayrılığa, kimi zaman da muhalif tarafın Çin ile ittifakına sebep olduğu görülmüştür. Çalışmada Doğu Göktürk kağanlarının birbirinden uzaklaşmasının temel nedeninin iktidar mücadelesi olduğu ve Çin ile yapılan ittifakların devleti olumsuz yönde etkilediği sonucuna

² Datou'nun ismi Dianjue'dir ve Shiboluo'nun amcasıdır. Devletin batı tarafında hizmette bulunmuştur. Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1689. Orjinali için bkz: s. 72. Tardu ismiyle Türkçe kaynaklarında geçen batıdaki kağan Çin yıllıklarında Dianjue ve Dátóu (达头) olarak karşımıza çıkmaktadır, biz çalışmamızda Dianjue ismini esas aldık.

varılmıştır. Suilere muhalif Lǐ Yuān'ın (李渊 Li Yüen) Doğu Göktürk kağanı Shǐbi kağan (始毕可汗 Şıbi Kığhan) ile ittifakı, Tang Hanedanlığının kurulmasıyla daha güçlü bir Çin'in varlığına sebep olurken, Göktürklerde devletten ayrılan tarafın Çin ile ittifakının devlete zarar verdiği görülmüştür. I. Göktürk Devleti'nin ikiye ayrılması ve batının doğuyu tanımaması Göktürkler için hazin bir sona zemin hazırlamıştır. Çalışmada Orta Asya'da tüm bu ittifak ve iktidar mücadelelerinin devletlerarası sosyal ve siyasi ilişkileri nasıl etkilediği hususunda bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Göktürkler, Doğu Göktürkler, Sui Hanedanlığı, Tang Hanedanlığı, Göktürk-Çin ilişkileri

THE SEARCH FOR ALLIANCE IN THE STRUGGLE OF KHANATE IN THE I. GOKTURK AND EASTERN GOKTURK PERIOD

Selma UMURHAN

**Erciyes University, Social Sciences Institute,
Master's D. Thesis, June 2018**

**Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR
Second Supervisor: Prof. Dr. Orhan DOĞAN**

ABSTRACT

In this study, the Göktürk-China relations at the period of the First Göktürk State's from establishing (552) to rising (555-581) and also separation of both side east and west 582 (which were in the same period with Sui and Tang Dynasties) has been examined. The period of rising, with death of Tuobo Kagan, their disagreements in power struggles took China's attention and caused it to be interfered to the first Gokturk State, then their need of alliance broke out. Meanwhile, Dianjue who did not except the existence of eastern side, accepted wolf-headed sanjak was sent from China and this gave opportunity for dividing the state two parts as east and west. During the period of Shiboluo, the effective policy of China that implemented by attendant Zhang Sun Sheng caused the emperor of China to use internal division of the East Gokturks. In the research, the process of the unity seeking and its political results have been handled by using Chinese resources.

China tried to strengthen opposite instead of supporting the strong side in relation with the First Gokturk State that is in struggle for power. It has been seen that the disagreements of kagans who live the throne struggles sometimes cause to separation among the sons of kagans, and also sometimes opposition side make alliance with China. In the study, it has concluded that the main reason of the Eastern Gokturk kagans diverge from each other was struggle for power and the alliances with China affected state adversely. It has been seen that although the alliance of Li Yüan who is opposite to Sui with Shibi Kagan cause stronger China by means of foundation of Tang Dynasty, the alliance of side who left from state with China damaged to state in Gokturks. The separation of the First Gokturk State as east and west and west side do not obey to east caused a sad end to Gokturks. In the study it has tried to reach to conclusion how all

these alliances and struggle for power in Central Asia affect social and political relations between states.

KeyWords: The First Gokturks, The East Gokturks, The Sui Dynasty, The Tang Dynasty, The Gokturk-China Relations

İÇİNDEKİLER

I. GÖKTÜRK VE DOĞU GÖKTÜRK DÖNEMİ KAĞANLIK MÜCADELELERİNDE İTTİFAK ARAYIŞLARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI	ii
ONAY	iii
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR.....	iv
KISA ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

I. GÖKTÜRK DEVLETİ’NİN KURULMASI (552)

1.1. Efsanelere Göre Göktürkler ve I. Göktürk Devleti’nin Kurulması.....	6
1.2. I. Göktürk Devleti’nin Güçlenmesi (553-582)	14
1.2.1. Yükseliş Sürecinde Mugan Kağan Dönemi (553-572)	15
1.2.2. Yükseliş Sürecinde Tuobo Kağan Dönemi (572-581).....	21
1.3. I. Göktürk Devleti’nin Orta Asya’daki Siyasi Gücü ve Etkisi.....	26

2. BÖLÜM

GÖKTÜRK – ÇİN İLİŞKİLERİ

2.1. I. Göktürk Devleti’nin Doğu ve Batı Göktürk Devleti Olarak İkiye Bölünmesi ‘Kāihuáng (开皇) İlk Yılı’ (582)	29
2.2. Sui Hanedanlığı Döneminde Çin’in Göktürk Politikası (579-587).....	30
2.3. Doğu Göktürk Devleti’nin Çin Politikası (587-600)	39

3. BÖLÜM

DOĞU GÖKTÜRK DEVLETİ’NİN YÜKSELİŞİ

3.1. Doğu Göktürk Kağanı Shibi Kağan ve Sui Hanedanlığı Muhalifi Li Yüan İttifakı (609-619).....	46
3.2. Doğu Göktürk Kağanı Xieli Kağan ve Tang Hanedanı İmparatoru Tai Zong İlişkisinin Siyasi Sonuçları (620-624).....	51

4. BÖLÜM**DOĞU GÖKTÜRK DEVLETİ'NİN YIKILIŞI (630)**

4.1. Doğu Göktürk Devleti'nin Zayıflaması (625-634)	56
4.2. Doğu Göktürk Devleti'nin Yıkılışı ve Halkın Durumu (630-639)	64
SONUÇ	68
EKLER.....	71
KAYNAKLAR	101
ÖZ GEÇMİŞ.....	108

KISALTMALAR LİSTESİ

s. : Sayfa
bkz. : Bakınız
Vol. : Volume
No. : Number

GİRİŞ

Tezin Konusu

Tarih sahnesine çıkışıyla kendisinden sonra gelen Türk boy ve devletlerine yön veren, yüzyıllar sonra Türklerin geçmişini aydınlatan I. Göktürk ve Doğu Göktürk Devleti, varlığı süresince bu varlığı korumak için birçok iç ve dış mücadeleler vermiştir. Bağımsızlıklarını kaybettiklerindeuğruna verilenmücadeleler Türk devletinin yeniden dirilmesini ve ayakta kalmasını sağlamıştır. En güçlü dönemlerindedahi parçalanıp yıkılışa sürüklenmesi ve iç ve dış etkenlere rağmen verdiği iktidar ve yaşam mücadelesi sayesinde Türk adını, ilmini halen yaşamamızı sağlayan bu devlet Göktürk Devletidir.

Bu çalışmada I.Göktürk ve Doğu Göktürk Devleti döneminde yaşanan iktidar mücadelelerinin ve Çin Sui Hanedanlığı Dönemi ile Tang Hanedanlığı Dönemi'nde yaşanan ittifakların nedenleri, sonuçları, siyasi ve sosyal etkileriaraştırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde I.Göktürk Devleti öncesinde Türklerin varoluş efsaneleriyle ilgili Çin kaynaklarından faydανılmış ve yükselişe geçen I. Göktürk Devleti'nin ortaya çıkan Orta Asya'daki siyasi gücüne ve diğer milletlere olan etkisine değinilmiştir.

İkinci bölümde Sui Shu ve Jiu Tang Shu adlı kaynaklarda ilgili bölümler çevrilerek bu dönemde I. Göktürk kağanları ve Çin imparatoru arasında yapılan ittifak sonucunda Göktürk kağanlarının Doğu ve Batı Göktürk olarak ikiye ayrılmasına neden olan eğilimler, kendi kültürlerinden uzaklaşmaları araştırılmıştır.

Tez çalışmasının son iki bölümünde Göktürk kağanlarının kardeşler arası veya amca yeğen arasında çıkan ikiliklerin Çin imparatoru tarafından nasıl fırsata çevrildiğı, Çin Sui Hanedanlığı Döneminde muhalif Li Yüan'inDoğu Göktürk Kağanı Shibi Kağan ile ittifakının (609-619) daha güçlü Tang Hanedanlığının kurulmasına sebep olduğı detayı işlenmiştir.

Tezin Amacı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın amacı; Çin kaynaklarını esas alarak I. Göktürk ve Doğu Göktürk Devleti'nin kuruluşundan itibaren Çin ile olan ilişkilerini incelemek ve konuya ışık tutmaktır. Çalışmaya II. Göktürk Devleti dâhil edilmemiştir, bunun nedeni o dönemde ilişkilere bakıldığında Çin'in Tonyukuk danışmanlığında olan II. Göktürk Devleti akınlarına ve iç işlerine müdahale edememiş olmasıdır. Çalışma sadece dönemsel olarak değil, ilişkiler üzerinden siyasi olayların incelenmesi yönündedir. Bu nedenle çalışmanın konusu söz konusu ilişkilerin ve ittifakların yoğunluğu sebebiyle I. Göktürk ve Doğu Göktürk Devleti dönemi üzerinden sınırlandırılmıştır.

Tezin Önemi

Çalışmada I. Göktürk ve Doğu Göktürk Devleti ile Çin'inyaptığı ittifakların neden olduğu tarihi olaylara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Zhang Sun Sheng'in Çin imparatoru adına yaptığı hileler, Doğu Göktürk Devleti'nin yükselişi sırasında Tang Hanedanlığının devleti yeniden ikiye bölme stratejisi gibi konular birincil kaynaklardan araştırılmıştır. Devletin Doğu tarafında Çin imparatoru ile yapılan ittifakın Göktürk kağanları arasında kıskançlığa yol açması sonrasında esir alınan Doğu Göktürk Kağanı Xieli Kağan'ın ölümünün Doğu Göktürk halkının dağılmasına sebep olduğu görülmüş ve kağansız kalan halkın Çin'e yerleştirilmesi konularına değinilmiştir. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen cevaplara aşağıdaki sorularla birlikte sonuç bölümünde yer verilmiştir.

I. Göktürk kağanlarının yükseliş sürecinde içten parçalanmaya hangi kararları neden olmuştur? Dianjue Kağan'ın doğuyu tanımayarak Çin'den gelen kurt başlı sancağı kabul etmesinin sonuçları ne olmuştur? Qiānjīn (千金 Çyen Cin) Prenses ile gelen refakatçi Zhang Sun Sheng'in Doğu Göktürk Kağanı Shiboluo Kağan'akarşı politikasının Doğu Göktürk halkına etkisi ne olmuştur? Sui Hanedanı muhalifi Li Yüan ile Shibi Kağan ittifakının etkileri nelerdir? Shibi Kağan'ın ittifakıyla Li Yüan liderliğinde kurulan Tang Hanedanlığının Doğu Göktürk Devleti'ne siyasi etkileri ne olmuştur? İktidar mücadelesi içerisinde Göktürk kağanlarının Çin ile yaptığı ittifak ile Çin imparatoruna muhalif olanların Göktürk kağanıyla ittifakının siyasi ve sosyal sonuçları nasıl değerlendirilmelidir?

Tezin Yöntemive Literatür Değerlendirmesi

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında ülkemizde Göktürk-Çin arasındaki siyasi olayların ne şekilde geliştiği ve sonucunda halkın yaşamını ne yönde etkilediği hususunda çok az çalışmanın yapılmış olduğu görülmektedir. İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal ‘Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi (Chiu Tang-shu)’ adlı eserinde Eski Tang dönemindeki Çin-Göktürk ilişkilerini Çin yıllığındaki sıralamaya göre metin çevirisi olarak ele alınmıştır, ilişkilerin sebep sonucu veya etkileri hakkında yorum yapılmamıştır. Liu Mau-Tsai ‘Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri’ kitabında olaylar Çin hanedanlıklarının tarih sıralamasına göre ele alınmıştır. Uzman tarihçi olan Ahmet Taşağıl, ‘Göktürkler I-II-II’ adlı kitabında Çince metinleri yorumlayarak yazmıştır, I. Göktürk ve Doğu Göktürk ile Çin sosyal, siyasi ilişkilerini ele aldığımız çalışmada Taşağıl’ın kitabındaki yorumları değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmada Çince kaynaklardaki metinler yorum katılmadan Türkçeye çevrilmiş ve olaylar sebep-sonuç ilişkisi gözetilerek incelenmiştir. Bu çalışmanın mevcut çalışmalardan farkı, konunun bir tarihçi bakış açısından ziyade, Sinolog bakış açısıyla objektif olarak olayların gelişimi ve etkilerinin çeviri sonrası değerlendirilmesinin yapılmış olmasıdır.

Göktürk Devleti tarihinin ve kültürünün ilk dönemlerine ait en net bilgileri edinebileceğimiz yazılı kaynaklar arasında Çin’in Resmi Tarih Kayıtları³ bulunmaktadır. Resmi Tarih Kayıtları olan “24 Tarih” Çin tarihindeki tüm hanedanlıklar hakkında bilgi içermektedir. Bu kayıtlar arasında Tūjué(突厥 Tucüe) adıyla geçen Göktürkler ve refakatçi Zhang Sun Sheng’in biyografisi Çin-Göktürk ilişkileri hakkında önemli bilgiler veren bölümlerin başında gelir. Bunların arasında Zhou Tarihi (Zhōu Shū), Sui Tarihi (Suí Shū), Eski Tang Tarihi (Jiù Táng Shū) önemli temel üç kaynağımızdır. Çin Resmi Tarih Kayıtları hakkındaki bilgiler Ahmet Taşağıl Doktora Tezi’nden alınmıştır.⁴

³ 24 Tarih (Èrshì Sī Shǐ 二十四史) “Zhèng Shǐ 正史” ismiyle de anılır. 1921 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Xú Shì Chāng’ın (徐世昌) “Xīn Yuán Shǐ (新元史)” kitabının eklemesiyle 24 Tarih, 25 Tarih haline gelmiştir. Daha sonra “Qīng Shǐ Gǎo (清史稿)” kitabını listeye dâhil etmek isteyenler olmuştur. Bu nedenle 24 Tarih, 25 Tarih, 26 Tarih isimleriyle anılmaktadır. Nurcan **Türker**, ‘Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qín Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) Ve Sonuçları’, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2013 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 2.

⁴ Ahmet **Taşağıl**, ‘Göktürkler (542-630), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1991, (Doktora Tezi), s. VIII-XI.

Zhou Tarihi (Zhōu Shū周书 Coğ Şu)

629 yılında 令狐德棻 Líng Hú Dé Fēn(583-666) tarafından yazılmıştır. Elli ciltten oluşmaktadır. Göktürkler hakkında bilgi veren ilk kaynak olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. 557-580 yılları hüküm süren Zhou Hanedanlığının yıllığıdır. Ellinci cilde Göktürkler bölümü mevcuttur.

Göktürklerin varoluş efsaneleri anlatıldıktan sonra RúanRúanlara (茹茹 Ruanruan) köle olarak yaşadıklarından fakat sonrasında bağımsızlık ilan ederek devlet kurduklarından bahsedilmektedir.

Sui Tarihi (Suí Shū隋书 Suiy Şu)

Seksen beş ciltten oluşan Sui Handanlığı yıllığı, Tang Hanedanlığı döneminde dönemin siyasetçilerinden olan 魏徵 Wèi Zhēng (580-643) ve birçok tarih yazarı tarafından yazılmıştır. Seksen dördüncü ciltte müstakil Göktürk ve Batı Göktürk bölümleri kayıtlıdır. 581-618 tarihleri arasında kaydedilmiştir. Şahıs biyografileri ise diğer yıllıklarda olduğu gibi vesika bakımından daha zengindir. Şahıs biyografilerinde elli birinci bölümde Zhang Sun Sheng'in biyografisinden faydalanılmıştır.

Seksen dördüncü bölümde Göktürklerin ataları hakkında bilgi verilmekte, Ruanruanlar ile Çin ilişkilerinden, Çin hükümdarlarının Göktürklerle ilgili ferman ve emirlerinden, Göktürk başlığı altında Göktürklerin ikiye ayrılımları, Çin ile olan siyasi ilişkilerinden bahsedilmektedir.

Eski Tang Tarihi (Jiù Táng Shū 旧唐书 Cyu Tang Şu)

945 yılında 刘昫 Liú Xùve diğer tarihçiler tarafından yazılmıştır. Tang Dönemi Çin'in en önemli dönemidir. İki yüz ciltten oluşan bu yıllığın 194. cildinin birinci kısmı Doğu Göktürk ve II. Göktürk Devleti'ne, ikinci kısmı da Batı Göktüklere ayrılmıştır.

194.bölümde (Lie Zhuan 144) Göktürk kağanların tahta çıkışlarından, Çinlilerin Göktüklere karşı izledikleri politika ile ilgili bir rapor ve ferman bulunmaktadır.

Çalışmada Xu Jia Lu'nun 2004 yılında Shanghai'da basılmış olan 'Èrshí Shì Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih)' Klasik Çince ile yazdığı açıklamalı nüshası kullanılmıştır.

Göktürk-Çin ilişkileri iktidar mücadeleleri içinde siyasi ilişkiler Sui Shu (Sui Tarihi) ve Jiu Tang Shu (Eski Tang Tarihi) temel alınarak incelenmiştir. Yapılan ittifaklar doğrultusunda gerçekleştirilen evlilikler, gönderilen ferman ve mektuplar Türkçeye çevrilmiştir. Orijinal metinler Ekler kısmında verilmiştir. Metinlerde geçen Çince kelimelerin Türkçe telaffuzu parantez içinde belirtilmiştir. Metinlerin Türkçe veya Çincesine ulaşılabilmesi için tez metninde dipnot yoluyla orijinal metnin bulunduğu sayfalara yönlendirme sağlanmıştır.

1. BÖLÜM

I. GÖKTÜRK DEVLETİ'NİN KURULMASI (552)

1.1. Efsanelere Göre Göktürkler ve I. Göktürk Devleti'nin Kurulması

‘DàTǒng（大统）8.-17.yılı (542-552)’⁵

Orta Asya bozkırlarında Altay Dağları’nın güney etekleri, iç ve dış etkenlere rağmen köklü ve eski tarihiyle milli benliğine sahip çıkan Göktürklerle yurt olmuştur. Bağımsızlık temeline dayanan, varlığını günümüze kadar sürdüren bu devlet yıkılmış, yeniden dirilmiş; kendi içinde kayıplar yaşamış fakat bütün olarak ayakta kalmayı asırlar boyu başarmıştır.

Kendilerinin ve bütün komşularının kaynaklarında Türkler adıyla kaydedilen bu yeni siyasi yapı Orhun yazıtlarında bir defa Göktürk adıyla geçtiği için bu adla anılmış ve Türkiye Türkçesine uygun olarak Göktürk adıyla tarihçiliğimizde yer bulmuştur.⁶Böylelikle tarihte ilk defa Türk adını resmi devlet adı olarak benimseyen ve milletçe taşıma şerefine nail olan devlet 552-745⁷ yılları arasında hüküm süren Göktürkler olmuştur.

Efsanelere Göre Göktürkler

Göktürklerin tarih sahnesine çıkışıyla ilgili, Çince kaynaklarda da yer alan, geçmişten günümüze gelmiş en önemli konulardan biri efsanelerdir. Efsaneler bize bir milletin geçmişi, kültürü, değerleri hakkında eşsiz bilgi veren sözlü eserlerdir. Efsanelerin

⁵ Batı Wei imparatoru İmparator Fèi Dì（废帝）’in tahta çıktığı ilk yıl (552) ve Dà Tǒng（大统） döneminde (535-552) bir çatı altında toplanan 16 yılı temsil eder. Çin takvimine göre detaylı bilgi için bkz: Tablo 2, s. 98.

⁶ **Taşağıl**, Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 123.

⁷ Hun İmparatorluğunun dağılmasını müteakiben bir süre sonra sahneye ilk kez Türk adını taşıyan bir devlet olarak Göktürkler çıkmıştır. Türk tarihinde önemli bir yer tutan Göktürk Devleti 552-745 yılları arasında hüküm sürmüştür. Fikri **Salman**, “Göktürk Dönemi Kıyafetleri”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Sayı 9, Erzurum 2006, s. 12.

oluşumu için iki durum söz konusudur: birincisi yazılı tarihi olmayan milletlerin varoluşlarıyla ilgili gerçeklerin birebir anlatılamaması, ikincisi ise; milletlerin hayatında yaşanmış unutulmaz savaşlar, göçler, tabiat olaylarının yaşanmasıdır. Efsane ve destanlar da gerçek olaylara dayanabilir, ancak bunu kanıtlayacak yazılı kaynak yoktur, dolayısıyla sözlü olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat Çince kaynaklar bize sahip olduğumuz efsanelerle ilgili olayları kanıtlayacak bilgiler içermektedir. Çince kaynaklarda Türklerin varoluşuyla ilgili bilgi veren efsaneler şu şekildedir:

Bunlardan ilki kurttan türeme efsanesidir;⁸ Türkler Hunların diğer bir kolu olup, Āshīnà (阿史那 Aşına) boyundan idi, başka bir kabile oldular. Sonra komşu devlet⁹ onları mağlup etti ve bütün kabilesini yok etti. Sadece on yaşında bir erkek çocuk vardı, askerler onun yaşının küçük olduğunu görünce öldürmeye kıyamadılar bu nedenle ayaklarını kesip bir otlu bataklığa terk ettiler. Bu esnada bir dişi kurt çocuğu etle besleyip büyüttü. Çocuk büyüyünce dişi kurtla birlikte oldular ve sonuç olarak kurt hamile kaldı. O komşu devletin hükümdarı, çocuğun hala hayatta olduğunu duyunca öldürülmesi için yeniden adam gönderdi. Gönderilen elçiler kurdun yanında olduğunu görünce aynı zamanda kurdu da öldürmek istediler. Fakat kurt GāoChāng (高昌 Gavçang) ¹⁰ ülkesinin kuzey batısındaki dağa kaçtı. Dağda bir mağara vardı.¹¹ Mağaranın içerisinde yüzlerce li¹² genişliğinde alanı kapsayan düz ve bol otlu,

⁸ Bozkurt; Göktürklerin efsanesidir ve bozkurt efsanesinin inancı Göktürklerin doğal inancının temelinde gelişerek ortaya çıkan bir tür ilk dini inanç göstergesidir. Bozkurt ana toplumun ilk zamanlarıyla toplumun üretim gücünün gelişmesini sembolize eder, düşünce becerisini daha da artırır, boy sisteminin öneminin yanı sıra şekillenmesi ve gelişmesini ortaya çıkartır. Kurt, boy kanından dolayı ortak tek bağdır ve ortak bir inanç sembolüdür. Bu tür inanç halk edebiyatında devam eder, bu nedenle Göktürklerin edebiyatında Bozkurt simgesi ortak bir oluşumdur. Halk böyle dokunaklı güzel bir hikâyeyi miras bırakmıştır. DàiPèiLí, 戴佩丽, Tū Jué Yǔ Mǐn Zú De Yuán Shǐ Xīn Yǎng Yán Jiū 突厥语民族的原始信仰研究 (Eski Türklerin İlk İnançları Üzerine Çalışma), Zhong Yan Min Zu Da Xue Chu Ban She, Beijing 2002, s. 53.

⁹ Gürhan Kırilen bu komşu devletin Kuça olduğu ihtimaline değinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gürhan **Kırilen**, “Türk Türeyiş Destanında Geçen “Komşu Ülke (Lin Guo)” Sorunu Üzerine”, AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 56, 2014, s.85. Bahaeddin Ögel ise Lin ismini özel isim kabul ederek Lin devleti olarak varlık gösteren bir devlet tarafından yok edildiğini ifade etmiştir. Bahaeddin **Ögel**, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 20. Fakat Çin klasiklerinde ‘lín guó 邻国’ kelimesi ‘lín 邻’ komşu anlamında ve ‘guó 国’ ülke, devlet anlamındadır; dolayısıyla ‘lín guó 邻国’ komşu devlet anlamındadır.

¹⁰ GāoChāng(高昌) (Turfan) doğudan batıya sekiz yüz li, kuzeyden güneye uzunluğu ise beş yüz li’dir. Edouard **Chavannes**, Batı Türkleri (Çeviren: Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.145. Bkz: Harita 1, s.100.

¹¹ Göktürklerde bir Ata Mağarası olduğunu biliyoruz. Göktürk Kağanı senenin belirli zamanlarında devletin ileri gelenlerini ve kabilelerin soylularını yanına alarak bu ecdad mağarasına gidiyor ve orada kurbanlar vererek saygı duruşunda bulunuyordu. **Ögel**, s.21. Ayrica bkz:

Dört tarafı dağlarla çevrili bir alan vardı. Kurt o mağarada saklandı ve on erkek çocuk doğurdu. On erkek çocuk büyüdüğünde dışarıdan evlendiler. Bundan sonra her birinin soyu oldu; Ashina bunlardan biridir.¹³ Oğullar, torunlar nesiller çoğalarak yaklaşık yüz aileye ulaştı. Birkaç nesil sonra birlikte mağaradan çıkıp Ruanruanlara¹⁴ bağlandılar. Altay dağlarının güney eteklerinde Ruanruanlar için demir işlerinde çalıştılar. Altay Dağları'nın şekli miğfere benziyordu, onlar da miğfere Tujue dedikleri için halkın ismi oldu.

Diğer bir söyleyiş ise; Göktürklerin ataları Hunların kuzeyinde olan Suo ülkesinden¹⁵ (Suǒ Guó 索国) çıktılar. O boyun büyük insanının yani liderinin adı Ābāngbù (阿傍步 Abāngbu) idi; ağabey kardeş on yedi kardeş idiler. Onlardan birinin adı Yīzhīnīshīdū (伊质泥师都 İcīnīshīdū) idi ve O kurttan doğmadır. Abangbu doğası gereği normal değildi (aptaldı), bu yüzden devleti yok edilmişti. Nishidu'nun ayrıca olağanüstü hisleri

https://www.academia.edu/33175414/Bahaeddin_%C3%96gel_T%C3%BCrk_Mitolojisi_I.pdf
(Erişim tarihi: 27.02.2018)

¹² Lǐ (里) Çin'de uzunluk birimidir ve yaklaşık ½ km'ye eşittir. <http://dict.sogou.com/cidian?ie=utf-8&query=%E9%87%8C> (Erişim tarihi: 01.11.2017)

¹³ Dai Pei Li'nin 'Tū Jué Yǔ Mín Zú De Yuán Shǐ Xīn Yǎng Yán Jiū 突厥语民族的原始信仰研究 (Eski Türklerin İlk İnançları Üzerine Çalışma)' adlı kitabında Ashina boyu ile ilgili kaynak göstererek benzer şekilde efsaneden bahsetmiştir: Běi shǐ (北史) 'da şöyle der: "Göktürkler kurdun diğer bir ırkıdır daha sonra Ashina ailesi diğer boy olarak ayrılır, sonra komşu ülke saldırır ve onun ırkını yok eder. On yaşında tek bir çocuk vardır. Askerler onugördüğünde öldürmeyip ayağını keserler, kolunu kırarlar ve bataklığa terk ederler, onu bir kurt besler. Çocuk büyüyüp kurt ile birlikte olarak kurdu hamile bırakır, bu büyük hikâye çocuğa olan değeri ortaya çıkarır, neslini tükenmekten böylelikle kurtulmuş olur. Elçi kurdun yanında çocuğu görür ve öldürmek ister, kurt kendisini sarı denizin doğusuna atar, kuzey batı dağının zirvesinde bir mağaraya girer, mağarada dağın Dört tarafını çevreleyen çimenler vardır. Kurt orda saklanırken on erkek çocuk doğurur, on erkek çocuk büyür, onların eşleri hamile kalır sonra her bir aile Ashina'nın nesli olur." Li, s.54.

¹⁴ Türkçe kaynaklarda Juanjuanlar ve Ruanruanlar olarak bahsedilen halk bazı Çin klasiklerinde 'Rú Rú 茹茹' olarak geçmektedir. Liu Mau-Tsai, Gülnar Kara Ju-ju (Jou-juan) olarak; Ahmet Taşağıl Juan-juan ve Hayrettin İhsan Erkoç makalesinde 'Róurán 柔然' (Rú 蠕蠕) olarak bahsetmektedir. Ruanruan kelimesinin Çince karşılığı da Ru'dur. Kürşat Yıldırım ise 'Juan Juan Adı Üzerine' adlı makalesinde Jui-jui, Ju-ju, işaretlerinin Türkçe cüce ve Jou-juan ve Juanjuan işaretlerinin ise Türkçe cüce-n ('cüceler', 'kısa boylular') manasına gelen tek bir kelimenin çeşitli görünümünde ibaret olabileceğini ve bu adın Türkçe olabileceği kanaatinde olduğunu dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kürşat Yıldırım, 'Juan Juan Adı Üzerine' Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı:28, 2013 İstanbul, s. 5.

¹⁵ N. A. Aristov'a göre Suo devletinin (索国 Suǒ Guó) yeri Altay dağlarının kuzeyinde Lebed' (Kuğu) Nehrinin Biy Nehrine döküldüğü bölgedir. Rivayetlere göre Suo ülkesi liderinin yeğeni (Şamanın oğlu) kuğuya dönüşmüş. Araştırmacı kuğuya dönüşmüş oğlanın Kuğu Nehri'nin kenarına yerleşmiş olduğunu düşünmektedir. N. A. Aristov bu rivayeti kendilerini kuu-kiji olarak adlandıran kuzey Altay halkları ile bağdaştırmaktadır. Gülnar Kara, 'Zhou Tarihi'nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması', İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:3, İstanbul 2015, s.545.

vardı; rüzgâr ve yağmuru çağırabilirdi.¹⁶ Onun iki karısı vardı, söylenene göre birisi yaz tanrısının diğeri ise kış tanrısının kızıydı. Bu kadınlardan birisi hamile kaldı ve dört erkek çocuk doğurdu. Çocuklardan biri beyaz kuğuya dönüştü.¹⁷ Diğer birinin ülkesi Āfū (阿辅 Afu) nehri ile Jiàn (剑 Cyen) nehri arasında bulunuyordu; o bölgedekiler Qīgū (契骨 Çigu) (Kırgız) adıyla bilinmekteydiler. Onlardan başka diğer birinin ülkesi Chùzhé (处折 Çucığ) nehri kenarındaydı; onlardan diğer birisi ise Jiānsīchùzhéshī (践斯处折施 Cyensiçucığşı) dağında (Batı Sayan) oturuyordu, ayrıca O en büyükleri idi. Dağın yukarılarında Abangbu soyundan gelenleryaşıyordu, kış burada ayaz geçiyordu. Büyük oğul ateş çıkararak sıcaklığı sağlayarak onlara bu şekilde yardım etti. Bu yardımından dolayı herkes saygı duyarak büyük oğula ‘Tujue’

¹⁶ İbrahim Dilek, ‘Türk Mitolojisi’, Türk Kültürü El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 296. Çin kaynaklarına göre Abangbu’nun doğaüstü güçlere hükmedip, istediği zaman yel estirip, yağmur ve kar yağdırabildiğinden bahsetmiştir. Fakat Çin resmi kayıtlarına göre doğaüstü yeteneklere sahip olan Nishidu’dur.

¹⁷ Anlatılan efsanede beyaz ördek olması bize Dai Pei Li’nin ‘Tū Jué Yǔ Mǐn Zú De Yuán Shǐ Xīn Yǎng Yán Jiū 突厥语民族的原始信仰研究 (Eski Türklerin İlk İnançları Üzerine Çalışma)’ adlı kitabında yer alan beyaz kuğu efsanesini hatırlatmaktadır; efsaneye göre eski zamanlarda savaşçı cesur bir general vardır, komuta ederken üç ordusuyla batıya doğru yola çıkar. Yolda uçsuz bucaksız çöle düşen general ordusuyla bir kaç gün sonra hala çölü aşamamıştır, yiyecekleri tükenmiş fakat buna rağmen su kaynağı arayamamışlardır, subaylar ikiye ikiye ölmektedirler. Bir gün genç komutan son nefesinde kuma düştüğünde ordu yavaş yavaş uzaklaşmaktadır, yere düşer ve ölümle yüzleşir, bu sırada bir tane beyaz renkte bir kuğu uçarak O’na doğru yönelir ve yanına düşer, kuğuya baktığında sonunda küçük bir nehir görür, sabırsızlıkla nehir suyundan içer ve kendisine geldiğinde kuğu genç güzel bir bayana dönüşür. Daha sonra karı koca olurlar ve büyüleyici aşklarının hatırası olarak bir erkek çocukları olur, adını “Hāzākè 哈孜啊克” koyarlar, zamanla bu isim “Hāsākè 哈萨克 (Kazakistan)” olarak söylenegilir. Hasake büyür ve evlenir, üç çocuğu olur, bu üç çocuk Hasake milletin üç büyük boyu “Dà Yùzī 大玉兹 (Kazakistan’ın batısı)”, “Zhōng Yùzī 中玉兹 (Kazakistan’ın doğusu)” ve “Xiǎo Yùzī 小玉兹 (Kazakistan’ın en küçük kuzeydeki bölgesi)” ataları olur. Aslında bu totem Türk milletin atalarının tamamen kuğuya minettar kalmalarından kaynaklanır, bu mitolojide beyaz kuğu ilk olarak Türklerin tehlikede olan atasına yardım eder, daha sonra âşık olurlar ve karı-koca olurlar ve sonraki çağlara kadar türeyerek gelirler. Böylelikle Eski Türklerin atası beyaz kuğu ile çağlar sonrasına kadar türer. Beyaz Kuğu saygınlığı insanlar arasında ağızdan ağza süregelmiştir, Türkler arasında da devam etmiştir. Örneğin, Uygurların ‘Tiāné Qín De Lái 天鹅琴的来历 (Kuğu Müzik Aletinin Doğuşu)’ adlı hikâyesi bunu destekler. Uygurlarının atalarının koyun sürüsünü şarkı söyleyerek güderlermiş, her seferinde bir Beyaz Kuğu çocuğun şarkısını dinlemeye gelirmiş. Çocuk şarkı söyledikçe mutlu olur, Beyaz Kuğu da süratle uçarak dans etmeye başlamış, çocuk şarkıyı söyleyip sevindikçe Beyaz Kuğu paytak paytak dans etmeye başlar, şarkıyı söyleyip hüznlendikçe beyaz kuğu ağlarmış. Onlar âşık bir çift gibi birbirlerinden ayrılamazlardı. Bir gün Beyaz Kuğu’ya zehir yedirildi, sadece iskeletleri ve bağırsakları kalmıştı, çocuk kuğunun ölü bedenini inceledi ve hıçkırıklara boğuldu, oraya bayıldı. İkinci gün çocuğu ayılttıklarında beyaz kuğunun bir müzik aletine dönüştüğünü fark ettiler. Müzik aletindeki altı akordu beyaz kazın bağırsaklarıydı ve müzik aletinin başı kuğunun başıyla aynıydı; aynı zamanda gözleri gibi parlaktı. Çocuk aletin tellerini oynattı, harika bir ses çıkardı. Beşinci akordu oynattığı zaman eşsiz bir at ona doğru koşarak geldi ve altıncı akorda bastığı zaman pembe bulutlardan süzülerek inen beyaz etekli güzel bir kız aslında ölümsüz kuğuydu. Onlar birlikte çift oldular ve böylece nesilleri devam etti. Ayrıca buna benzer olarak Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı eserinde de Türklerin atalarının kabile liderinin on yedi kardeşinden doğaüstü kudrete ve özelliğe sahip olan İchi Nishudu’nun yaz ve kış tanrılarının kızları olan iki eşi olduğunu ayrıca bu iki kadından biri dört çocuk doğurduğunu ve bunlardan birinin beyaz leylek (ya da kuğu) olduğundan bahsetmektedir. Ögel, s. 27.

ismi vererek liderlikte ona öncelik tanıdılar. Unvanı da Nedouliu (Nèdōuliùshè 讷都六设 Nıdoğlyuşğı) idi. Nedouliu'nun on karısı vardı, doğan çocuklarının her biri kendi analarının soylarının isimlerini aldılar. Ashina, onun küçük karısından oğludur. Ne-dou-liu öldüğü zaman on ana oğulları arasından birini lider seçmek istediler, büyük bir ağacın altında bir yerde toplandılar ve: 'Ağacadoğru zıplanacak, en yükseğe zıplayacak olan lider olarak seçilecek.' dediler. İsmi Ashina olan kadının oğlu yaşı küçük olmasına rağmen en yükseğe zıpladı. Onu Axian Şad (Āxiánshe 阿贤设 Aşyensğı) unvanıyla lider olarak tanıdılar. Bu efsanelerde farklılıklar olsa dahi (Göktürklerin) kurt soyundan olduğu sonucuna varabiliriz.¹⁸

Ayrıca Oğuz Kağan Destanı (Wūgǔsī Kēhán Zhuàn 乌古斯可汗传 Ugusı Kığhan Cuan) 'da bozkurt'un olağanüstü gücü de abartı ile betimlenerek anlatılmaktadır, Oğuz Kağan Urumçi Kağanı'nı ceza seferine¹⁹ çıkardığında o sırada, yolda aydınlıkta boz tüylü boynu boz yeleli büyük bir kurt belirir. Bozkurt, Oğuz Kağan'a:

“Hey, Hey Oğuz !

Urumçi ile savaşmak için sefere gidiyorsun.

“Hey, Hey Oğuz !

Önden gidip yol göstermeme izin ver.”

Oğuz Kağan tezahüratlarla sefere çıkar,

Özünde sadece askeri birlikleri görür,

Boz tüylü, boz yeleli büyük kurt yürür.

Oğuz Kağan kendisini askeri demokrasi ile yaşanan bir çağda buldu, her boy kendi varoluş ve gelişimini genellikle savaşla sağladı, bu nedenle her boy kendi gücüyle

¹⁸ Jia Lu, Xu, Èrshìsì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Zhou Shu, Juan 50, Tu Jue Lie Zhuan 42, <http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/zhoushu/2511.html>(Erişim Tarihi: 11.12.2017) Orjinali için bakınız s. 72.

¹⁹ Ceza seferi, Çince xīngbīng tāofǎ (兴兵讨伐) yani cezalandırıcı devletin sınırları dışında bulunan bir devleti veya kabileyi cezalandırmak amacıyla çıkılan askeri yolculuktur. Resmi bir savaş bildirgesi olmadan itaatsizlik ya da yanlış bir davranışa karşı diplomatik baskı uygulamak veya intikam almak amacıyla sefere çıkılmasıdır. Ayrıca bkz: https://en.wikipedia.org/wiki/Punitive_expedition (Erişim Tarihi: 22.02.2018)

mücadele ederdi. Oğuz Kağan Destanı bize aslında Göktürk milletin ırk ve boyların zamanla kaynaştığına, ayrıca böyle zorlu bir süreçten geçtiğine dikkat çeker. Oğuz Kağan zamanında Dört taraftan yağma ve kölelik ortaya çıkmıştır, ırkların boyların topraklarına zalimce işgaliyle canlı bir tarih manzarasını gözler önüne sermektedir.

Bu tür güçlü, devasa geçmişi altında; bozkurt'un gösterdiği olağanüstü güç oldukça meşhurdur. Oğuz Kağan nehri geçtiğinde ve zor durumlardan uzaklaştığında;

“Oğuz Kağan boz tüylü boz yelesi büyük kurdu görür,

Bozkurt Oğuz Kağan'a şöyle der: Oğuz, şimdi orduya seferde buradan sen liderlik edersin,

Halkı ve devleti yönetirsin, bize yol gösterirsin.”

Oğuz Kağan seferde bir yere geldiğinde bozkurt ona ilham verir, bu bölgeyi fetih etmesi için Oğuz Kağan'a fikir vermektedir.²⁰

Görüldüğü üzere Göktürklerle ilgili efsanelerde genellikle kurtla ilgili anlatım karşımıza çıkmaktadır, efsanelerde kurttan türeme vardır, kurt yol göstericidir, kurt'un gücüne hayranlık duyulması, koruyan, güven veren bir his uyandırması Türklerde muhakkak etkili olmuştur; efsanelerde geçen kabile isimleri de Çin kaynaklarındaki ile örtüşmektedir.

Örneğin; Göktürkler Ashina boyundan ve çoğunluğu Hunların (Xiōngnú 匈奴 Şiyongnu) kuzey boyundan gelmektedir. Altay Dağlarının (Jīn Shān 金山 Cin Şan) güney eteklerinde, Ruanruanlara bağlıydılar.²¹ Tang Hanedanlığı kitabında kökeninden bu şekilde bahsedilen ömrü yaklaşık iki yüzyıl sürecek olan Göktürkler, tarihteki asıl yerini almadan önce Altay dağlarında Ashina kabilesi önderliğinde yükselecektir.

I. Göktürk Devleti'nin Kurulması

Göktürklerin tarihte ilk olarak görülmeleri ise Çince kaynaklarda Datong saltanat devresinin (Batı Wei Wen Di imparatorunun) 8. yılıdır (542); Göktürkler her yıl nehrin

²⁰ Li, s.58.

²¹ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Xin Tang Shu Juan 215A, Lie Zhuan 140A, Tu Jue Lie Zhuan(Shang), Shanghai, 2004, s. 4587. Orijinali için bkz: s. 72.

buzlarla kaplanmasından istifade ederek kolayca güneye geçip yağmalar yapıyorlardı. Bu akınlar durdurulamadığı için buralarda yaşayan halk, kalelere sığınıyor ve bu şekilde hayatını koruyabiliyordu. Sui eyaletine Yü Wen Ze adlı devlet adamı tayin edildiğinde bu eskisi gibi yani Göktürklerden öncesi gibi bölgeyi yeniden emniyete almak istedi. Önemli yollar üzerindeki birkaç yüz noktaya kuru odun yığdırırken uzak noktalara da gözcüler gönderildi. Bu suretle onları hareketleri takip edilebilecekti.²²

Aynı yılın (542) 12. ayında Göktürkler Lien-ku vadisinden çıkageldiler. Sınırı on, on beş li yaklaştıklarında Yü Wen Zeyiğilmiş olan odunların aynı anda ateşe verilmesini emretti. Göktürkler üzerlerine büyük bir ordunun gelmekte olduğunu sandılar, korkarak kaçtılar, kaçarken de birbirlerini ezdiler, arkalarında yığınla mal ve çok sayıda kocabaş hayvan bıraktılar. Yü Wen Ze ganimeti adamlarına toplatarak halkı arasında paylaştırdı. O günden sonra Göktürkler bir daha gelmeye cesaret edemediler. Bunun üzerine Yü Wen Ze savunma amacıyla sınır boyuna muhafız askerler yerleştirmeyi teklif etti.²³

Kaynaklarda geçen bilgilere göre Göktürklerin artık güçlendiği görülmektedir; çünkü Çinliler Göktürkleri yanıltmak için hileye başvurmuşlardır. Göktürkler güçlenmiş ve tarihte dönüm noktası Datong saltanat devresinin 11. yılında (545) ilk defa dış devlet Batı Wei²⁴ devletinden Göktürlere elçi gönderilmiştir.²⁵ Böylelikle Göktürklerin dış siyasetinin ilk adımı atılmış ve tarihte varoluşları için büyük bir dönüm noktası gerçekleşmiştir.

²² Ahmet **Taşağıl**, Göktürkler I-II-III Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 18.

²³ Mau-Tsai **Liu**, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri (Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 46-47.

²⁴ 386 yılında Türk asıllı boylar tarafından Çin'de tesis edilen Tabgaç (Toba) devleti V. asrın ikinci yarısında Budizm etkisiyle Türk Bozkır kültürü hususiyetlerini kaybetti ve Çinleşerek Wei adını aldı. 534 yılında da doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu kısmı Göktürk devleti kurulmadan iki yıl önce 550'de yıkıldı. Yerine Kuzey Qi devleti tesisi edilid. Batı Wei devleti ise 557 yılında Chou hanedanı olarak değişip ortadan kalktı. **Taşağıl**, Göktürkler, Cilt: I, s.18. Kültürel olarak benzer yönleri vardır; Tobaların elbiselerinden bahsedilirken yalnız kısa ceketler giydikleri söylenir. Böyle kısa ceketleri Türkler ve Moğollar giyerlerdi, bunun da sebebi binicilikte uzun ceketin rahatsız oluşudur. Bundan başka da elbiselerin yakaları yatık ve kolları da kısa idi. Bu, tipik bir Türkistan kıyafetidir. Wolfram **Eberhard**, 'To'balar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girer?', (Çev. İkbâl Berk), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, s.24.

²⁵ Batı Wei devleti lideri Türklere 545 yılında Jiùquánli (酒泉) Sogd asıllı Ānnuò pántuó'yu (安诺磐陀) elçi olarak göndermiştir. İlk elçi 28 Ocak 545- 15 Şubat 546 sürecinde gönderilmiştir. Hilda **Ecsedy**, Trade and War Relations Between Turks and China In The Second Half Of The 6th Century, Acta Orientalia, Vol. 21, No. 2, 1968, s. 152. Ayrıca bkz: https://www.jstor.org/stable/23682060?seq=22#page_scan_tab_contents. (Erişim Tarihi: 12.01.2018)

Altay dağlarının güney eteklerinde Ruanruanlara bağlı olarak yaşayan Göktürklerin ilk Kağanı Bumin (Tümén 土門 Tumin) henüz istiklal hareketine giriştiği ve yabgu unvanını taşıdığı bir zamanda, 11. yılda (545), kendilerine Çin elçisi gelince ‘Bütün Türkler bununla devletlerinin yükseldiğine inanıyor ve birbirlerini tebrik ediyorlardı.’²⁶ Bumin zamanında, Batı Weilerin veziri ittifak ve anlaşma yapmak amacıyla Türklere Soğdlu bir elçi gönderir; sonrasında Türklere, Orta Asya’da en önemli siyasi birliklerden biri haline gelirler. Göktürklerin gücünün ve nüfusunun artmasıyla ileride destek almak amacıyla Göktürlere elçi gönderdiği görülmektedir. Siyasi bağını dış devletle kuran Göktürkler bu duruma çok sevinmiş ve DaTong saltanat devresinin 12. yılında (546) kendi ülkesinin ürünlerinden göndermiştir.²⁷

Bumin, 12. yılda (546) yaptığı hizmete karşılık Ruanruan kağanı Ānāguī’nin (阿那瑰 Anaguiy) kızıyla evlenmek istedi. Ancak bu isteğin karşılığı bir aşağılama mesajı olunca Bumin, bağımsızlık amacı için Batı Wei imparatorunun kızını istedi. İmparator, Doğu Weilere karşı bir destek olması ümidini taşıyarak bu teklifi kabul etti ve 17. yılda (551) kızını Bumin’e verdi. Artık Çin imparatorunun damadı olan Bumin, Anagüey’e bağlılık durumunu rafa kaldırarak saldırıya girişti ve (Batı) Wei İmparatoru Feidi 1. yılında (552) onu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Üzüntüsünden intihar eden Ānāguī’nin kafatasından içki kadehi yapıldı.²⁸

Batı Wei Hanedanlığında Göktürkleri tanıyıp elçi göndermesi üzerine Göktürklerle aralarında siyasi bir başlangıç yapılmış oldu. Bu, Göktürklerin varlığını duyurma sürecinde büyük bir gelişme idi; böylece Aşina boyu temellerini sağlam bir ilişkiye bağladı. Liderleri Bumin’in hükümdarlığında Çungarya havzasında (ZhūngáěrPénde 淮

²⁶ Osman **Turan**, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2014, s. 205. Ayrıca bkz:

https://books.google.com.tr/books?id=oELVDAAAQBAJ&pg=PA205&lpg=PA205&dq=545+ilk+g%C3%B6nderilen+el%C3%A7i&source=bl&ots=h8BI4VuBV&sig=AYyASKVEiLa_ejnpeL9EXqkPnVM&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiixo_z2N7VAhWDDZoKHfQID1QQ6AEIQDAF#v=onepage&q=545%20ilk%20g%C3%B6nderilen%20el%C3%A7i&f=false (Erişim Tarihi: 11.01.2018)

²⁷ https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/63400/mod_resource/content/0/T%C3%BCrk%20Ad%C4%B1%20Hakk%C4%B1nda%20ZS%20TUJUE.pdf (Erişim Tarihi: 23.02.2018)

²⁸ Cahit **Alptekin**, ‘Sha-to Türklerinin Siyasi ve Kültürel Tarihi’, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2008 (Yüksek Lisans Tezi), s. 7.

噶尔盆地 Cungaar Pindi) ²⁹birleřtiler yani yüksek arabalıların ³⁰krallığı yıkıldığında elli bin küçük topluluğa ayrılıp durmadan daha da güçlenerek devam ettiler. ³¹

Ruanruan devletine karşı bir Töles ayaklanmasını bastıran Dåtöng saltanat devresinin 12. yılında (546) Bumin'in Ruanruan hükümdarı ile eşdeğerde olduğunu göstermek için onun kızı ile evlenmek arzusunun kabaca reddedilmesi üzerine, Batı Tabgaç prensesi ile evlenerek vurduğu ağır darbe sonucu Ruanruan devletini çökerttikten (552 başları) sonra, resmen İl Kağan unvanını alması ve böylece eski büyük Hun İmparatorluğunun başkent bölgesi Ötüken merkez olmak üzere hakanlığı kurması İmparator Feidi 1. yılında (552) vaki olmuştur. ³²

1.2. I. Göktürk Devleti'nin Güçlenmesi (553-582)

Yukarıda belirtildiği gibi Göktürkler, Batı Wei imparatorunun elçi göndermesi üzerine çok sevinmişlerdir. Bu dönemde Göktürkler hala Ruan-ruanlara bağlı bir hayat sürüyorlardı; fakat bundan da cesaret alan Göktürkler Ruanruan hükümdarının kızını isteyerek bu hareketiyle kendisinin onlarla eşdeğer güçte olduğunu ifade etmek istemiştir. Bundan sonra Göktürkler doğuda Bumin Kağan, batıda kardeşi yabgu Shidiänmi (室点密 Şıdyenmi) ³³ olmak üzere dört bir tarafa yayılarak Türk adını, töresini, ilmini duyuracaktır.

²⁹ Batıda Pamir Platosu'ndan Çin'e kadar uzanan Tanrı Dağları; Doğu Türkistan'ı Tarım Havzası ve Çungarya Havzası, olarak ikiye ayrılır. Tanrı Dağlarının yüksekliği 4.000 metre civarındadır. Bu dağların en yüksek tepesi olan Han Tanrı Tepesi'nin yüksekliği, 7.439 metreye ulaşır. Bu dağların eteklerinde oldukça müsait otlaklar, hayvancılığa elverişlidir. Osman Kubilay **Gül**, Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi, Turkish Studies, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 252-253. Bkz: Harita 2, s.100.

³⁰ Çin kaynaklarında başta Uygurlar olmak üzere Göktürklerden bahsedilirken yüksek tekerlekli araba kullanmalarından dolayı yüksek araba anlamında Göktürkleri ve Uygurları 'Kaochi' adıyla adlandırılmışlardır. Umay **Türkeş Günay**, Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe-, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s.22. Yüksek araba (高车 Gāochē) kullanmalarının amacı kendilerini yerden gelecek tehlikelere karşı koruma güdüsüyle tekerlekleri yüksek yapmışlardır.

³¹ Cǎi yīn tíng, 蔡茵婷, Chén huì wén, 陈荟文 ve Xiǎo wén róng, 潇文荣, Tàntǎo Zhōngguó Mǐnzú 'Tūjué' Zhījuéqī 探讨中国民族「突厥」之崛起 (Çin Etnik Grubundan Türkler'in Yükseliři Hakkında Arařtırma), 2011, s. 7-8. Ayrıca bkz:

<http://www.shs.edu.tw/works/essay/2011/11/2011110816281336.pdf> (Erişim Tarihi: 07.07.2017)

³² İbrahim **Kafesoğlu**, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.93.

³³ Bumin Kağan ülkenin batı kısımlarının idaresini kardeşi Shidianmi'ye vermişti. Shidianmi de yabgu unvanıyla 552-576 yılları arasında devletin batı kanadını doğudaki Büyük Kağan'a bağlı olarak idare etti. Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İşlam Öncesi Türk Tarihi), s.135.

Bumin Kağan'ın devleti kurduğu yıl içerisinde ölmesi üzerine yerine oğlu Kēluó (科羅 Kığluğó) ³⁴ Feidi'nin 2. yılında (553) Kağan olmuştur. ³⁵ Bumin'in yerine geçen büyük oğlu Keluo da henüz birkaç aylık kağan iken bilinmeyen bir sebepten dolayı öldü. Bir türlü istikrar sağlanamayan boş tahtta bu sefer de varis olarak görülen Keluo'nun büyük oğlu Shetu da Feidi'nin 2. yılında (553) amcası Kuçu lehine çekilince Kuçu da Mugan Kağan (Mùgān Kēhán 木杆可汗 Mugan Kığhan) adını alarak tahta oturdu. ³⁶

Bumin Kağan'ın liderliğinde kurulan I.Göktürk Devleti'nin başına kısa süre sonra geçen ikinci oğlu Mugan Kağan, batıda amcası İstemi Yabgu ile devlete en parlak, en haşmetli dönemini yaşatacaktır.

1.2.1. Yükseliş Sürecinde Mugan Kağan Dönemi (553-572)

Babası ve ağabeyini kısa sürede kaybeden Mugan Kağan, boşalan Göktürk tahtına oturduğunda ilk olarak Ruanruanları yok etme hırsıyla harekete geçti. Bumin Kağan zamanında bağlı oldukları Ruanruanlara olan evlenme teklifinin denk olmadıkları gerekçesiyle kabaca reddedilmesinin ardından, Mugan Kağan bu ağır hakaretin bedelini ödetme hissiyle hareket etmiştir.

Mugan Kağan, henüz tahta geçtiği Fei Di 2. yılının (553) sonbaharında Ruanruanların üzerine yürümüş ve onları kılıçtan geçirmiştir. ³⁷ Fakat Ruanruanların soylarını yok etmek gibi bir amacı olmadığı görülmektedir; çünkü bir soyun yok edilmesi devamında farklı iktidarların daha hırslı ve güçlü bir şekilde hayat bulması demektir.

Göktürkler düşmanları Ruanruanların Çin'de yaşamasına razı olurlarken, karşılığında kendileri için iyi sayılabilecek bir ticaret anlaşması yapmışlardır. Mugan Kağan güneyindeki komşuları olan iki Çin devletiyle siyasi münasebetlerini geliştirirken, Ruanruanların peşini de bırakmıyordu. Onlara dördüncü Göktürk darbesini indirdi. Mağlup olan son hükümdar Ānāguī'in küçük kardeşi Dengshuzeve yanındakiler Tiānbǎo (天保 Tyenbav) saltanat devresinin (Wénxuāndi imparatorun) 5. yılında

³⁴ Keluo Kağan eserlerde Kara veya Kolo Kağan olarak geçmektedir. Biz çalışmamızda Çin resmi kaydında yer alan ismini kullandık.

³⁵ Abdulhaluk Mehmet Çay, 'Tarihte Türk Devlet ve Beylikleri', Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara 2009, s.10-11.

³⁶ Hasan Göktürk Erdoğan, 'Kök Türk hükümdarı Mukan Kağan', İtil Suwı Aka Turur, Ege Üniversitesi, TDAE Türk Tarihi Ana Bilim Dalı 25. Yıl Armağanı, İzmir 2017, s.187.

³⁷ Lev Nikolayeviç Gumilev, Eski Türkler (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.45.

(555) Batı Wei Devleti'ne sığındılar. Kalanlar yakalanarak Kuzey Qi Devleti'nin çeşitli bölgelerine dağıtıldı ve kendilerine bağlı hale getirildiler.³⁸ Ancak Ruanruanlar sürülerini ve mallarını yanlarına alamadıkları gibi çalışmaya da alışamadıklarından yağmacılığa başlamışlardı. Tianbao 5. yılı (555) yazında Qi imparatoru Ruanruanları topraklarından steplere sürdü.³⁹ Fakat bu defa Göktürkler ve Qidānların (契丹 Çidan)⁴⁰ saldırısına uğrayarak mağlup edildiler.⁴¹

Mugan Kağan, Ruanruanları artık dağıttıktan sonra doğuda Qidānların ve kuzeyde Kırgızların ülkelerini Göktürk hâkimiyetine bağladı; Çin'de Batı Tabgaçların yerine Zhou hanedanı (557-581) ile diğer Çinli Qihanedanını (550-577) baskı altına aldı; İstemi'nin harekâtına karşı Çin'den yardım isteyen Ak Hun-Eftalit devletine ve Maveraünnehir halkına Çin askeri desteğini önledi.⁴²

Tianbao 5. yılında (555) adeta en güçlü yıllarına uzanarak sınırlarını aşırp Çin sınırı dışındaki bütün devletleri ele geçiren Mugan Kağan, amcasının da desteğiyle gücüne güç katmıştır.

Göktürklerin artık sağlam bir şekilde devleştiğini gören Kuzey Qi imparatoru aralarında barış anlaşması olmasına rağmen onlara karşı savunma tedbirlerini Tianbao 7. yılında (557) almaya başlamıştır. Yaklaşık 510 km uzunluğundaki Çin Seddi'ni (Cháng Chéng 长城 Çangçing)⁴³ tamir ve yeni duvarlar inşa etmek için bir milyon sekiz yüz bin kişiyi görevlendirmiştir.⁴⁴

³⁸ **Taşağıl**, Göktürkler, Cilt: I, s. 25.

³⁹ **Gumilev**, s. 45.

⁴⁰ Qidānlar (Kitanlar), kökeni Dōnghúların (东胡) bir koludur. Onların ataları Hunlar tarafından mağlup edilince Xiānbēi dağına (鲜卑山 Xiānbēi Shān) yerleşmişlerdir. Wèi (魏) hükümdarı Qīng Lóng (青龙) döneminde yaşayan onların kabile lideri Bǐ Néng, (比能) çok zalim biriydi. Yōuzhōu'nun (幽州) valisi Wáng Xióng (王雄) Onu öldürdü. Bu nedenle, onun halkı sayıca azalınca Sarı Nehrin (潢水和 Huáng Shuǐ) güney tarafına, Huáng lóng'un kuzeyine (黄龙) gitti, bu topraklarda yönetim kurdular; bu yüzden onlara Xianbeilerin bir kolu denmektedir ve kendilerini Qidān diye adlandırmışlardır. Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Xin Tang Shu Juan 219, Lie Zhuan 144, Bei Di Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4717. Orjinali için bkz. s. 73.

⁴¹ **Erdoğan**, s.193.

⁴² **Kafesoğlu**, s.94. Bkz: Harita 3, s.101.

⁴³ Genelde Çin Seddi'nin, Qin Shi Huang döneminde M.Ö. 215 yılında yapıldığı kabul edilmektedir. Gerçekte ise, Çin Seddi'nin yapılışı daha eskiye dayanmaktadır. Savaşan Beylikler Döneminde, M.Ö. 7. yüzyılda birbirleriyle kıyasıya savaşan yedi derebeylik vardır. Bu derebeylikler, dağ ve ırmak gibi doğal sınırların olmadığı yerlere yüksek duvarlar yaptırarak, sınırlarını belirlerlerdi. İlk duvar, M.Ö.

Çin Seddi'nin sadece saldırılardan korunma amacıyla yapıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Çin Seddi'nin yapılmasıyla Qin Shi Huang'ın göçebe uluslara vermek istediği mesaj şudur: "Bu duvar bizim aramızdaki sınırı belirlemektedir. Bu duvarın iç tarafı bize, dış tarafı size aittir. Bu duvarı aşmadığınız ve topraklarımıza saldırmadığınız sürece, biz sizi yaptığınıza karışmayız." Çin Seddi'nin yapılmasına Meng Tien komutasındaki ordunun Hunları kuzeye çekilmeye zorlamasından sonra başlanmıştır. Bu dönemde Çinliler, gerek askeri ve gerekse ekonomik açıdan çok güçlüdür. Hunlar, Çin için bir tehlike oluşturmamaktadır. Fakat Qin Hanedanlığı'ndan sonra kurulan Han Hanedanlığı döneminde ise, durum bunun tam tersidir. Hunlar çok güçlüdürler. Hiçbir engel onları durduramaz. Bu dönemde Hunlar, diledikleri zaman Çin Seddi'ni aşmışlar ve Çin topraklarına girmişlerdir. Hunlardan çekinen Çinliler, Hunlarla iyi geçinmeye çalışmışlar ve onlarla akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Onlara prensesler ve çeşitli hediyeler göndermişlerdir. Bu dönemde Hunlar ile Çinliler barış içinde yaşamışlardır. Zaten, Çin Seddi çok güçlü olan Hunları durdurabilecek bir engel durumunda da değildir. Yapılan anlaşma gereği, Hunlar ile Çinliler arasındaki sınırı belirlemeye yaramaktadır.⁴⁵ Ancak Çin Seddi başlangıçta sınır belirleme amacıyla yapılsa dahi savunma amaçlı da kullanılmıştır, diğer çalışmalarda da Çin Seddi'nin güçlü olan Hunlara karşı savunma amaçlı da kullanıldığı ifade edilmektedir.

Bu sırada Mugan Kağan'ın evlilik aracılığıyla Kuzey Zhoularla ittifak kuracağını ve kızını imparatora vermeyi vaat ettiği haberini alan Kuzey Qileri her iki tarafın (Kuzey Zhou-Göktürk) kendilerine karşı birleşip cephe alacağından korktukları için, kendileri de Göktürlere bir elçi gönderip evlilik tekliflerini iletiler. Evlilik teklifini kabul etsin

657 yılında Zhu derebeyliği tarafından yaptırılmıştır. Daha sonraları, M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda, başta Qi derebeyliği olmak üzere diğer derebeylikler de sınırlarını belirleyen duvarlar yaptırmışlardır. M.Ö. 206 yılında Qin Hanedanlığı sona erer ve Han Hanedanlığı kurulur. Yeni kurulan Han Hanedanlığı döneminde Çin çok güçsüz bir durumdadır. Hunların ise çok güçlü oldukları bu dönemde, Çinliler zorunlu olarak barışçı bir siyaset izlerler. Hunlarla akrabalık ilişkisi kurmak için prensesler ve çeşitli hediyeler gönderirler. Bu barış döneminde Çin Seddi aralarında sınır olarak kabul edilmiştir. Seddin kuzeyi göçebelere, güneyi ise tarımla uğraşan Çinlilere aittir. Bülent Okay, 'Çin Seddi'nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 36, Sayı 1-2, 1993, s. 146-147.

⁴⁴ Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), s.129.

⁴⁵ Okay, s.148. Ayrıca Çin Seddi yapımında devasa bir mimarının ortaya çıkması nasıl olmuştur, nasıl bir güç bunun devam etmesini sağlamıştır? sorusunda Qin Shi Huang Di'nin diktatörlüğü ve zalimliği devreye girmektedir. Qin imparatorlugunun zorunlu çalışma kampı olarak da belirtebileceğimiz bu set, Çin'i birleştirmek için sarf edilen bütün çabalardan sonra terhis edilen askerleri ve Qin rejimiyle ters düşen binlerce hükümlüyü büsbütün ortadan kaldırmak için tasarlanan bir inşaattı. Bu dönemde kat be kat yükselen vergileri ödeyemeyenler de bu setin inşasında çalıştırılıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz: Feyza Görez, 'Beyliklerden İmparatorluğa Giden Süreç ve İlk İmparator Qin Shi Huang Di', Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2011 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.42.

diye de göz kamaştıran hediyeleri de elçiyle beraberinde gönderdiler.⁴⁶ Aslında Mugan Kağan evlilik hadisesini artık her iki devletten daha fazla menfaat elde etme işine çevirmiştir.⁴⁷

Mugan Kağan, Zhoularla müttefik olup Qilere ortak saldırı düzenlenmesine destek vereceğini söylemesi üzerine, aynı yılın sonunda seferhazırlıklarına başlandı. Zhou ordusu kalenin iki li (1134 m) yakınına sokulduğunda, Qiler aniden kaleden çıkarak onları bozguna uğratmışlardı. Geri dönülürken yapılan yağmalarda yedi yüz li'lik (400 km) bir alanda insan ve hayvan sürüsü kalmamıştı. Mugan Kağan yaptığı yağmayla asıl hedefine ulaşmıştı. Geri dönerken Hsinling'e vardıklarında her taraf buz tuttuğundan Sarı Irmak'tan geçmek için, kaymayı önlemek maksadıyla buzların üzerine keçe kilimler yaydılar.⁴⁸

Bu olaydan sonra Zhoular sefer için teklifte bulunduklarında Göktürkler önce harekete geçtilerse de sonradan Qilerle Zhouların anlaşmaları üzerine Băoding (保定 Bavding) saltanat devresinin 4. yılında (564) hücumdan vazgeçip geri çekildiler.⁴⁹ Mugan Kağan kızının gelin olarak gönderilmesi işini durdurduğunu açıkladı. Arkasından tek başına Qilerin You eyaletine girdi. Takiben Çin Seddi'ni aşır ulaştıkları her yerde yağmalar yaptılar.⁵⁰ Kendisine saldıracağından korkan Zhou imparatoru Mugan'a elçi göndererek ona durumu izah etti. Açıklamalardan memnun kalan Kağan eski anlaşmayı tekrar geçerli kıldığını belirterek kızını göndereceğini bildirdi.⁵¹

⁴⁶ **Erdoğan**, s.198.

⁴⁷ Mugan Kağan'ın kızını vermeye tereddüt ettiği Zhou Tarihi'ndeki birçok biyografide de kaydedilmiştir. Burada Türklerin evlilik akdinden vazgeçmesinin birçok nedeni var gibi duruyor. Her ne kadar metinde Türklerin açgözlülüğünden dolayı bu anlaşmayı bozmak istediği bildiriliyorsa da, diğer kaynaklarda başka türlü nedenlerin de var olduğu görülebilir. Örneğin "Wang Jing'in biyografisinde Kuzey Qi devletinin kendi ellerinde rehin tutulan Kuzey Zhou imparatoru Wu-di'nin iki halasını geri göndermeye söz vererek, iki tarafın anlaşmaya vardığını, bunun üzerine Türklerin kuşkuya düştükleri kaydedilmiştir. "Yang Qian'in biyografisinde ise Mugan Kağan'ın doğuda hüküm eden en küçük kardeşi Titou Kağan'ın Kuzey Qilerle dostluk ilişkileri olduğu ve bundan dolayı ağabeyini kızını Kuzey Zhou'a vermekten vazgeçirmeye çalıştığı kaydedilmiştir. Ama daha sonra Yang Qian'in dokunaklı sözlerinden uygulanan Kağan kararından vazgeçmişti. Sonunda Kuzey Zhou devleti elçileri acıklı sözler söyleyip, hatta gözyaşı dökerek Kağanı kızını vermeye ikna etmişlerdi. **Kara**, s.554.

⁴⁸ **Taşagıl**, Göktürkler, Cilt: I, s.29-30.

⁴⁹ Zhou Tarihi'nin "Yang Zhong'un biyografisi" bölümünde o sırada korkunç kar fırtınasının gönlerce sürdüğü ve bundan dolayı Türk askerlerinin korkup geri çekildikleri bildirilmektedir. **Kara**, 542-562.

⁵⁰ **Taşagıl**, Kök Tengri'nin Çocukları(Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), s.131.

⁵¹ **Erdoğan**, s.200-201.

Baoding saltanat devresinin 5. yılının 2. ayında (565) Qi meselesini tekrar gündeme getiren Mugan, Zhouları desteklemekten vazgeçerek Kuzey Qilere evlilik akdinde bulundu. Elçilerle yıllarca orada kaldılar fakat bir türlü imparatorun kendilerine verdiği görevi yerine getiremediler. Tam o sıralarda korkunç bir fırtına koptu ve Göktürklerin bütün çadırları paramparça oldu. Fırtına on gün sürdü ve dinmek bilmedi. Mugan Kağanı bir korku aldı, bunun gökyüzünün bir cezası olduğuna kanaat getirdi. Derhal hazırlıklara başlandı. Sonunda Zhou elçileriyle birlikte prenses Ashina'yı Tiānhé (天和 Tienhē) saltanat devresinin 3. yılında (568) geri gönderdi, Çin'e vardığında İmparator Wudi, düğün seremonisinin gerektirdiği gibi gelini karşıladı. İmparatoriçe her haliyle iyi görünüyordu, davranışları kusursuzdu; İmparator Onu iltifatlara boğdu. İmparatoriçe Kaihuangsaltanat devresinin 2.yılında (582) 32 yaşında öldü.⁵²

Ashina'nın gönderilmesinden bir yıl sonra, sonbaharda Mugan, Çin'e elçi gönderip, at sundu. Bundan sonra binden fazla Göktürk, Çin başkentinde oturmaya başladı. Bu grup güzel elbiseler giyiyor ve etle besleniyordu. Bundan başka Zhou hanedanı yıllık yüz bin top ipeği vergi olarak göndermeye başlamıştı.⁵³

Bu hadiselerden sonra Çin ile herhangi bir münasebeti tespit edilemeyen Mugan, Jiàndé (建德 Cyendǰı) saltanat devresinin ilk yılında (572) ölmüştür.⁵⁴ Devletinin harikulade bir şekilde sınırsız güce sahip olması için batıda amcası İstemi Kağan ile birlikte devletin güçlenmesi adına resmen ömrünü feda eden, kendisini adayın Mugan Kağan'ın ölümüyle temelini attığı sağlam dış ilişkiler ve kurduğu düzen bir süre daha devam etmiştir.

Bu büyük hükümdarın hatırası Orhun kitabelerinde akisler bulmuştur: 'Dört tarafa ordu sevk edip kavimleri hep itaat altına almış, başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüş; ileride (doğuda) Kadırgan dağlarına (Kıngan dağları), geride (batıda) Temir Kapıg (=Demirkapı, Belh-Semerikand yolu üzerinde, 12-20 metre genişlik ve 3 kilometre uzunluğunda)'a kadar Türk milletini hâkim kılmış; bu memleketlerde Göktürk

⁵² Liu, s. 36.

⁵³ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s. 32.

⁵⁴ Şenol Rüstemoğlu, Türk Çin münasebetleri (Başlangıçtan VIII. yüzyıla kadar), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.100.

kavmi idi-oksüz oturur olmuş; bilge Kağan imiş, alp Kağan imiş, buyruk ve beyleri; kavmi (bodun) hep bilge ve cesur imişler.⁵⁵

Türk adının hakkını veren Mugan Kağan tahta çıktığı ilk zamanlardan ölümüne kadar geçen süre içerisinde daima devletin güçlenmesi için çaba göstermiş ve Çin'deki iki devlet arasında dengeyi kendi menfaatine göre kurarak ülkesi için politik adımlar atmıştır. Kuzey Qi devletinin aralarında barış anlaşması olmasına rağmen Zhoulara karşı Mugan Kağan ile bir olmak istemesi,devleti açısından her hangi bir tehlikede Mugan Kağan'ın barış anlaşmasını hiçe sayabilir ihtimaliyle güvensizlik hissi ya da savunma iüdüsü olabilir. Dış ilişkilerde Mugan Kağan'ın tutumunu etkileyen Gök-Tanrı dinine olan inancının etkisini de görebiliriz; kızını Zhoulara vermekten vazgeçmiştir; fakat çıkan kar fırtınasıyla Tanrı'nın kendisini cezalandırdığını düşünmesi nedeniyle kararını değiştirerek sözünü tutmuştur. Gerek siyasi karakter olarak gerek dini inancı ve askeri başarılarından dolayı Mugan Kağan geride kökleri sağlam atılmış, ismini duyurmuş bir devlet bırakmıştır.

Tasvir edecek olursak Mugan Kağan'ın yüzünün genişliği bir chǐ (尺 ı) uzunluğundaydı,⁵⁶ gözleri donuk cam (gri) gibiydi. Askeri mücadele ve benzeri işlerde çok haşindi. Yüzünün rengi çok kızıldı. Sert ve acımasızdı daha çok savaşlarla meşguldü.⁵⁷

Çin kaynaklarında bu şekilde bahsedilen Mugan Kağan farklı görünümü dışında izlediği siyasi yolla da üstünlüğünü Çin'e kabul ettirmiştir, Çin'deki iki devlet (Zhou ve Kuzey Qi) arasında Göktürkler ile yakınlık için yarış başlamış ve iki devlet evlilik bağı kurmak amacıyla adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Bu iki devletten elbet biri üstün gelecek diğeri zayıflayıp yok olacaktır. Bu da yıllardır Çin'in Göktürkler için uyguladığı yıkım taktiklerinden biri olarak oldukça etkili olmuş ve adeta Çin tarihinin seyrini değiştiren olay olmuştur.

Mugan'ın idaresindeki fetihler sayesinde Orta Asya'yı tamamen kaplayan I. Göktürk Devleti, doğuda Kore'den batıda Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Güneyde Çin Seddi'nden kuzeyin ıssız yerlerine kadar ulaşan genişliğe sahip idi. Zamanın bütün

⁵⁵ Kafesoğlu, s. 97.

⁵⁶ (尺) chǐ uzunluk birimi ve bir ayak uzunluğu olarak tanımlanır. (yaklaşık 33.33cm) <http://www.zdic.net/z/18/js/5C3A.htm> (Erişim Tarihi: 03.11.2017)

⁵⁷ Kara, s. 550.

diğer devletlerinin hepsinden daha büyük ve kuvvetli idi. İpek yolunun büyük bir kısmı Göktürklerin eline geçtiği gibi, artık Ön Asya ile Uzak Doğu arasındaki irtibat daha huzurlu yapılmaktaydı.⁵⁸

1.2.2. Yükseliş Sürecinde Tuobo Kağan Dönemi (572-581)

Mugan ölmeden önce oğlu Dàluóbìàn (大逻便 Daluğobyen) yerine kardeşi Tuobo'yu Jiande'nin ilk yılında (572) tahta vasiyet etti.⁵⁹ Mugan Kağan döneminden beri onun devleti zenginleşti ve güçlendi. Çin devletini istila etmeye niyetlenmişlerdi. Ancak sarayonlarla "akrabalığa dayalı barış anlaşması" (Hé qīn 和亲)⁶⁰ yaptı ve her sene 100.000 top ipek kumaş hediye veriyordu. Başkentte yaşayan Türkler engüzel şekilde ağırlandılar. Onlar ipek elbiseler giyiyorlar, etlebesleniyorlardı ki sayısı bazen 1000'e kadar çıkıyordu. Qi sülalesisaldırıları ve yağmalarından korktuğu için onlara ödeme yapmak için hazinelerini boşaltıyordu. Tuobo Kağan, "Sadece güneyde iki çocuk; yani Kuzey Zhou ve Kuzey Qi bize itaat ettiği süre yoksulluktan korkmamıza gerek yok."⁶¹ diyerek mutluluktan aşırı derecede övündüğünü yakın çevresine bu ifadelerle açıklamıştı.

Tuobo Kağan tahta çıktığında I. Göktürk Devleti en kudretli çağında bulunuyordu. Emrindeki ordunun sayısı yüzbinleri geçiyor ve bu kuvvetle Çin'e korku salıyordu. Bunu Çin elçileri çeşitli vesilelerle Türk başkentine geldikleri zaman onlara "oğullarım" diye hitap etmesinden de anlayabiliriz.⁶² Ağabeyinden sağlam bir devlet düzeni devralan Tuobo, daha çok kültür meseleleri ile uğraşmıştır. Onun zamanında, Çin edebiyat ve

⁵⁸ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s.33.

⁵⁹ Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), s.133. Burada geçen Tuobo, Taspar Kağan'dır veya Tabo olarak eserlerde bahsedilmektedir. Çalışmamızda Çin resmi kaydında geçen Tuobo ismini kullandık.

⁶⁰ He Qin Politikası (Hé QīnZhèng Cè (和亲政策) tarihte Batı Han Hanedanlığı'nın yeni kurulduğu dönemde başlayan barış sağlama yöntemlerinden biridir. He Qin politikası çerçevesinde yapılan anlaşma uyarınca; Çin imparatoru Hun liderine bir eş verir, bu eşle birlikte değerli hediyeler gönderilir. Hun lideri de bunun karşılığında Çin'in kuzey sınırlarını koruyacağına dair güvence verir. Çin'in bu politikayı uygulamasındaki amaç, sınır güvenliğini korumak ve gönderdiği hediyelerle kendi zenginliğini ve gücünü diğer uluslara göstermektir. Hunlar tarafından bakıldığında ise Hun lideri bu evlilik anlaşmasıyla Han Hanedanlığının damadı olacak, başkasında olmayan değerli mallara sahip olma imkânı bulacak ve böylelikle diğer uluslar arasında saygınlık kazanacaktır. **Türker**, s.42.

⁶¹ **Kara**, s. 557. Tuobo hakkında Çin kaynaklarında 'Mugan Kağan zamanından beri ülkesi çok kuvvetli olduğu için Çin'i zora sokan, sıkıştıran' şeklindedir. Taşağıl, Göktürkler I, Cilt: I, s.33.

⁶² Sadettin **Gömeç**, 'Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet', Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 21, Sayı 33, Ankara 2003, s.80.

fikir eserleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Tuobo devri Göktürk Devleti'nin en parlak devri olmakla birlikte çöküşün de başladığı devirdir.⁶³ Tuobo Kağan çok büyüyen ve genişleyen Göktürk Devleti'nde yeni bir teşkilatlanmaya gitti. Ağabeyi olan devletin ikinci kağanı Keluo'nun oğlu Shetu'yu⁶⁴ doğu tarafına, küçük kardeşi Jotan'ın oğlu Börü'yu⁶⁵ batı tarafına tayin etti. Bunların hepsinin unvanı küçük kağan idi ve Tuobo Kağan'a bağlıydılar.⁶⁶

Tuobo Kağan ağabeyinden sonra devletin yönetimini ikiye ayırmanın yanı sıra daha önce Zhouları desteklemekte olan devletin adına artık Qilerin yanında yer almayı tercih etmiştir. Aslında gittikçe güçlenen Zhoulara karşı saf değiştirmesi Göktürkler açısından oldukça politik bir karar olmuştur. Aralarındaki güç dengesini devam ettirmek için bu politikayı uygulamış ve güçlü olanın zayıf tarafa hükmedecek şekilde güçlenmesini istemiştir.

Ancak Tuobo Kağan bu sırada Türk milletinin hayat tarzına uymayan Budizm'e⁶⁷ meyiletme hatasında bulundu.⁶⁸ Çince kaynaklara göre; Qiülkesinde bir tane Budist

⁶³ Çay, s.11.

⁶⁴ Shètú (摄图) Türkçe kaynaklarda geçen İşbara Kağandır, Çin yıllıklarında Sui yıllığında 84. Göktürkler bölümünde Shābōlüè (沙鉢略) ismiyle geçmektedir; 581 yılında kağan ilan edildikten sonra Shābōlüè ismine yer verilmektedir; 51. bölüm Zhang Sun Sheng biyografisinde ise Shetu olarak geçmektedir. Biz çalışmamız esnasında Çince kaynakta o dönem unvanını alana dek hangi ismiyle geçtiyse o ismini kullandık.

⁶⁵ Kafesoğlu, s. 97. Ülkenin batı tarafına kardeşi Jotan'ı Kağan olarak tayin ettiğini belirtmiştir; ancak biz Ahmet Taşağıl'ın Çince kaynaklara dayanarak Göktürkler eserinden yola çıkarak kardeşi Jotan'ın oğlu Börü'yu tayin ettiği bilgisine yer verdik.

⁶⁶ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s.34.

⁶⁷ M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan Budizm, Hindistan'ın dışında M.Ö. III. Yüzyılda yayılmaya başlamış; Orta Asya'ya, Çin'e, 372'den sonra Kore'ye uzanmış; Tibet'e yerleşmesi ancak VIII. yüzyılda olmuştur. Batı Türkistan'da Budizm, Sasanilerin desteklediği Zerdüştilik ve Mani dini karşısında pek tutunamamış; Doğu Türkistan'ın yerleşik çevrelerinde kendine daha uygun muhitler elde etmiş; Budist külliyeler Çin'e doğru uzanan kervan yolları boyunca dikilerek, faaliyetlerini asırlarca sürdürmüşlerdir. Güneye doğru uzanan kervan yolu üzerinde Hotan ve Miran; kuzeye giden yol boyunca ise Tūmshuk ve Kuça şehirlerinde, III-IV. yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlayan, "Vihara" (Türkçe "Vihar") denilen Budist manastırlarında "Toyin" denilen Budist rahipler, bu dini propagandalarını yapmışlardır. Budizm Karluklar arasında yayılmıştır. Türklerin girdiği yabancı dinler arasında onları en çok etkileyen inanç sistemlerinden birisi Hindistan kökenli Budizm'dir. En belirgin özelliği, tapılacak üstün bir varlığa yer vermemesi olan Budizm, her şeyin serbestçe incelenmesi, denenmesi esasına dayanan bir öğretiyi veya felsefe niteliğindedir. Temel inancı olan tenasüh (ruh göçü) gereğince canlılar Nirvanaya (ebedi mutluluk) ulaşınca kadar öldükten sonra değişik kalıplarda birçok kez yeniden dünyaya gelirler. Erman **Artun**, Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler, Adana 2007, s. 5. Ayrıca bkz.,

http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumview.php?id=1574 (Erişim Tarihi: 02.08.2017)

⁶⁸ Bilge Kağan da (716-734) Taspar Kağan gibi bir hataya düşmüştür. O da, Türklerin yerleşik hayata geçmeleri için Budizmi kabul etmek ve şehirlerde yaşamak istiyordu. Ancak onun bu düşüncesine dahi devlet adamı Tonyukuk karşı çıkmış, böyle bir durumun Türklerin millikarakterine uymadığını söyleyerek, Bilge'yi bu işten vazgeçirmiştir. Ayrıca Uyğur Türkleri Buda'ya "Burkan" diyorlardı,

kesişHuilin (惠琳 Huiyin) vardı ve yakalanarak Göktürklerin ülkesine getirildi. Kesiş, TuoboKağan'a: 'Qi ülkesinin güçlü ve zengin olmasının sebebi Buda öğretisinden dolayı kutsanmaları ve korunmalarıdır.' dedi, daha sonra Budizm'in sebep ve sonuçlarını, Budizm'de ne ekerse onu biçeceğini açıkladı. TuoboKağan dinledikten sonra Onun sözlerine inandı, bir tapınak inşa ettirdi, Qi ülkesine elçi göndererek Jingming (净名 Cingming), Nièpán (涅槃 Niyepan), Huáyán (华严 Huayen) ayrıca Shísònglü (十诵律 Şısonglü) gibi kutsal kitapları alıp gelmesini istedi. Ayrıca TuoboKağan kendi kendine etten, şaraptan uzak durarak Pagoda heykellerinin etrafında döndü, Budizm öğretisini takip etti, ayrıca kendisinin Çin'de doğmadığına dair üzüntü duydu.⁶⁹ Huilin'in on yıl kaldığı sırada Budizm'in bazı ilkeleri öğrenilmekle beraber; birçok dini kitap ve metinler Kök Türkçe'ye çevrilmiş, Budist tapınakları ve manastırları kurulmuştur.⁷⁰ Tuobo Kağan'ın manastır inşa etmesi, et yemeyi bırakması ve pagodaetrafında dönmesi artık bir Budacı olduğunu göstermektedir.⁷¹ Budizm yaşam tarzını benimsemesi (Çinlilere benzemesi) onun meşrutiyetini olumsuz yönde etkilemiştir.

Qi devleti Xīpíng (熙平 Şiping) 2. yılında (517) batıda Zhoulara karşı bazı başarılar kazandıysa da, Jiande 5-6. yılında (576-7) büyük karşı taarruzlara maruz kalarak yıkıldı,

Uygurların yükseliş dönemine kadar ve hatta Uygur Kağanlığı yıkılıp, dağıldıktan sonra bile varlığını devam ettirdi. **Gömeç**, s.80.

⁶⁹ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s.1685. Orjinali için bkz: s. 73.

⁷⁰ **Gömeç**, s.80.

⁷¹ Kürşat **Yıldırım**, 'Taspar Kağan ve 'İlk Tercüme Faaliyetleri Üzerine Bazı Notlar'', 2. Dil Araştırmaları, İstanbul, Güz 2016/19, s.42. Taspar Kağan'ın Budizm'i seçme nedenleri arasında sadece rahipten etkilendiğini gösteremeyiz; bununla ilgili birçok sebep öne sürülmüştür. Diğer bir nedeni ise, ticari ve askeridir. İpek yolu ve kervan yollarında uluslararası ticaret yapan kimseler daha çok Budist rahipler idi. Diğer eşyaların yanında çok zengin altın ve gümüş ticaretini elinde bulunduran Budistlerin ticaret ve turizm gücünden faydalanmak için Budizmi ülkelerinde serbest tutarak Budistlerin zengin müştemilatlı stupalar yapmasını sağlamış ve aynı zamanda Konfüçyüsçülüğü koruyup geliştirmek adına, dışarıdan gelmiş bir din olan Budizme takibat uygulayan Çin'deki Budistlerin sempatisini kazanmayı bilmiş ve zaman zaman gerçekleştirdiği akınlarla Çin devletini vergiye mahkûm etmiştir. Mustafa **Ünal**, Türklerin Tarih Boyunca Seçtikleri Dinler ve Seçme Sebepleri, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s.362-363. Halkın gözünde meşruiyetini yitirerek "kut"u ve dolayısıyla iktidarı kaybetmekten korkan Tuobo Kağan'ın Budacılığı iç dünyasında yaşadığı veya tam tersine Budacı olursa "kut"unu kaybedeceğini bilen Tuobo'nun hiçbir zaman Budacılığa girmedığı ve kaynaktaki bilginin Çin'e dönen Hui Lin'in bir yalanı olduğu şeklinde iki farklı varsayım da göz önünde bulundurulmalıdır. Tuobo'nun Çin'e dönecek ve kendisiyle ilgili bilgi verecek birine kendisini farklı yansıtmış olması da mümkündür. Daha fazla belge ortaya çıkmadıkça Tuobo'nun bütün bu faaliyetleri muamma olarak kalacaktır. **Yıldırım**, 'Taspar Kağan ve 'İlk Tercüme Faaliyetleri Üzerine Bazı Notlar'', s.42.

toprakları Zhouların eline geçti.⁷² Göktürk ordusu Yízhèng (宜政 İcınğ) 1. Yılı578 yazında (4.ay) Zhouların You eyaletine saldırdı. Ele geçirdikleri memur ve halkı yağma edip öldürdüler, Zhoular Göktürk ordusuna mağlup oldular.⁷³

Ağabeyi Mugan'ın ardından böylesine güçlü bir devletin başına geçen Tuobo, Dàxiàng (大象 Daşyang) 3. yılında (581) hastalandı. Ölmeden önce hastalığı sırasında oğlu Anluo'ya: 'Baba oğul arasındaki yakınlığı geçecek yakınlık olmadığını duydum. Büyük erkek kardeşim (ağabeyim) kendi oğluna yakın değildi, bu toprakları bana verdi. Ben öldükten sonra sen Daluobian'e karşı egemenliğinden vazgeçmelisin.'⁷⁴ diyerek bu husustaki düşüncelerini açıklamıştır.

Tuobo Kağan çok güçlü bir devletin başına geçtiği süreçte politik adımları doğru olsa dahi ülkesine gelen Budist kesişten fazlasıyla etkilenmesi, ağabeyi Mugan'ın dahi veliaht göstermediği oğlu Daluobian'in tahta geçmesini vasiyet etmesi ile devletin iç huzursuzluğuna ve kağanların dağılmalarına sebep olmaktaydı.

Tuobo Kağan'ın Ölümü Üzerine Çıkan Taht Mücadeleleri

TuoboKağan'ın ölümünden sonra ülke içindeki bazı kişiler Daluobian'i tahta geçirmek için hazırlandılar. Fakat Onun annesinin statüsünün düşük olması sebebiyle çoğunluk Onun kağanlığını kabul etmeyi reddetti. (TuoboKağan'ın oğlu) Ānluó'nun (菴罗 Anluō) annesi ise yüksek statüde olduğundan dolayı Göktürkler Ona derinden saygı duyuyordu. Sonunda (Keluo Kağan'ın oğlu)Shètú (摄图 Şğıtu) (devlet meclisine gelerek) sonunda ulaştı. Devlet içindeki kişilere: 'Eğer Anluo'yu tahta çıkarırsanız

⁷² Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Seri-No.3, Ankara 1947, s.173.

⁷³ Kara, s. 558.

⁷⁴ Çin yıllığında: 'Zài wèi shí nián, dé bìng jiāng yào sǐ shí, duì tā ér zǐ ān shuō: 'wǒ tīng shuō qīn jìn méi yǒu chāo guò fù zǐ de wǒ gē ge bù qīn jìn tā de ér zǐ, bǎ zhè piàn tǔ dì jiāo gěi le wǒ. wǒ sǐ hòu nǐ yīng dāng ràng wèi gěi Dàluóbìan. (在位十年, 得病将要死时, 对他儿子菴羅说: '我听说亲近没有超过父子的.我哥哥不亲近她的儿子, 把这片土地交给了我. 我死后, 你应当让位给大邏便.) ' orijinali bu şekilde geçen sözler farklı şekillerde tercüme edilmiştir. Jia Lu, Xu, Ērshísi Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s.1685. Bu konuyla ilgili diğer kaynaklarda tercümesi şu şekildedir: 'Ben duydum ki akrabalarım da kağanlık babadan oğla geçmedi. Ağabeyim kendi oğlunu seçmedi, beni kağan seçti. Ben öldüğümde ise senin Daluobian'e karşı çekilmen lazım.' Kürşat Koçak, 'İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri', Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı: 4, Haziran 2011, s.113. Toubu ölmeden önce oğlu Anluo'ya: 'Baba oğul arasındakinden daha yakın bir akrabalık bağı olmadığını duydum, fakat büyük erkek kardeşimin (ağabeyimin) kendi oğluna (Daluobian) bırakacak bir şeyi yoktu ve ülkeyi bana emanet etti. Ben öldükten sonra Daluobian'e dikkat et, gözünden ayırma!' dedi. Bkz: Liu, s. 65-66.

kardeşlerimle ona hizmet ederim; eğer Daluobian’i tahta çıkarırsanız sınırda savunmaya geçerim ve keskin kılıçlarım ile uzun mızraklarımla Onu beklerim.’ dedi. Shetu’nun Göktürklerde statüsü yüksekti ve güçlüydü, ülke içindeki herkes Ondan korkardı ve hiç kimse Ona karşı gelmeye cesaret edemedi; böylece en sonunda An-luo’nun hükümdar olmasını kabul ettiler. Daluobian tahta çıkamadı bu nedenle ikna olmayıp sürekli elçiler göndererek Anluo’yu rahatsız ediyordu. Anluo bu duruma engel olamayıp vazgeçip devleti Shetu’ya devretti. Durum böyle olunca ülke içindeki kişiler karşılıklı iştişare ile: ‘Dört Kağan oğlu içerisinde en akıllı ve dürüst olan Shetu’dur.’ dediler. Bu nedenle Onu başkentte Yilijulu Şad Moheshiboluo Kağan (Yīlījūlú Shè Mòhèshībōluó Kèhán 伊利俱卢设莫何始波罗可汗 İlicülü Sğı Mohğışiboluğō Kığhan) unvanıyla kağan ilan ettiler, ayrıcaadı Shiboluoidi. (581) Yönetimini Dūjīn (都斤 Ducin) dağında⁷⁵ devam ettirdi. Anluo bulunduğu mevkiyi bırakarak Duluo nehrine (Dúluò hé 獨洛河 Duluğō hē) geçti ve ikinci kağan unvanını aldı. Daluobian bu sırada Shetu’ya: ‘Sen ve ben Kağan oğluyuz, her birimiz babalarımızın bıraktığı tahtın mirasçılarıyız. Sen şimdi saygı duyulabilir yüksek bir yerdesin, sadece benim bir konumum yok, bu neden böyle?’ diyerek ricada bulundu. Shiboluo çok huzursuz oldu ve Onu Ābō (阿波 Abo) Kağan yaptı, Daluobian kendi kabilesini yönetmeye devam etti.⁷⁶

⁷⁵ Dujin (都斤) dağı Gobi Çölü’nün kuzeyindedir. Zhāng Qǐ Zhī, 张岂之, Zhāng Guó Gāng, 张国刚, Zhōng Guó Lì Shǐ Suí Táng Sòng Shǐ 中国历史随唐宋史 (Çin Tarihi-Sui, Tang, Song Tarihi), Wu Nan Chu Ban, 2002, s. 172. Hangay dağları Bkz: Harita 4, s.101.

https://books.google.com.tr/books?id=DV-wg6DqihEC&hl=tr&source=gbs_navlinks_s

⁷⁶ Jia Lu, Xu, Ērshì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s.1685. Orjinali için bkz: s. 74. Göktürk tarihi uzmanı Taşağıl, bu konuyu farklı yorumlamıştır. Ona göre Daluobian’in annesinin Türk olmaması yüzünden onun kağan olmasına karşı çıkılmış, Anluo’ya ise annesi Türk olduğu için saygı duyulmuştur. Taşağıl ayrıca CFYG’de ve ZZTJ’de Anluo hakkında yazılmış olan ‘Ānlúomǔguì 菴羅母貴’ (“Anluo’nun annesi asildi”) ifadesini “Anluo’nun annesi saf Göktürk olduğundan” ve “An-uo gerçekten değerli (asil), tertemiz Gök-Türk soyundan geliyordu” şeklinde çevirmiştir. Ne var ki Çince metinlerde Anluo’nun annesinin Göktürk olup olmadığı belirtilmemiştir; Taşağıl burada metinlere yorumda bulunmuştur. Daluobian’in kağan yapılmak istenmesini kabul etmeyenleri ise kaynaklar “çoğunluk (zhòng 众)” olarak yazmışlardır. SS’daki bu ifadeyi Liu “die Mehrzahl der T’u-küe” (“Türklerin çoğunluğu”), Taşağıl da bu ifadeyi “halk” olarak çevirmişlerdir. Ancak metinlerde “çoğunluk” kelimesinden devlet adamlarının ve beylerin çoğunluğunun mu, yoksa halkın çoğunluğunun mu kast edilmiş olduğu açık değildir. Hayrettin İhsan Erkoç, ‘Batı Göktürk Kağanlığı’nın Kuruluşu’, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 1, Haziran 2016, s.51. Taşağıl’ın bu şekilde yorumlamasının sebebi belki de Göktürkler dışında yabancıları sıradan halk, asilleri ise Göktürk halkı olarak görmeleridir. Ayrıca bununla ilgili olarak Liu Mau-Tsai Doğu Göktürkleri eserinde bu çeviri ile ilgili ‘Göktürklerin doğumla gelen asalete ne kadar büyük önem verdiklerini gösteriyor.’ diye yorumlaması Taşağıl’ın tezini doğrular niteliktedir. Bu durumda kurultayı oluşturan Göktürk beyleri ve ileri gelenleri Kağanlığa uygun buldukları kişileri tahta geçirecek ve uygun bulmadıklarını ise tahttan indirebilecek

Tuobo Kağan'ın ardında bıraktığı bu vasiyeti doğrultusunda Göktürklerde iktidar mücadeleleri, taht kavgaları kağan oğulları arasında başlamış bulunuyordu. Tuobo, babası yerine geçmek isteyen oğlu Anluo yerine ağabeyinin dahi uygun görmeyip kendisini seçmesine (Tuobo Kağanı) rağmen kendisi yerine Daluobian'ın geçmesini vasiyet etmiştir. Doğudan gelip bu vasiyeti yerine getirmek isteyen devlet adamlarına karşı çıkan Shetu ile Daluobian arasında ileride taht mücadeleleri Çinliler için bulunmaz bir fırsat olacaktır.

Devletin içinde yaşadığı küçük bir ayrılık bile dışarıdan kullanılmaya müsait bir hal almakta ve bu durum Göktürkler için bölünme tehlikesini yaratmaktadır. Devletin kağan oğulları ne kadar bağımsızlığına düşkün olsa da yaşam mücadeleleri ve iktidar hırsları uğruna olan tercihleri ne kendileri ne de devletleri için fayda sağlayacaktır.

1.3. I. Göktürk Devleti'nin Orta Asya'daki Siyasi Gücü ve Etkisi

545-582 yılları arasında Orta Asya'da sınırlarını genişleterek güçlenen bir devlet görmekteyiz. Bir devletin dış ilişkilerdeki etkisini sahip olduğu coğrafyanın fiziki ve siyasi özelliklerden de anlayabiliriz. I. Göktürk Devleti, Orta Asya'nın sert iklim şartlarına rağmen göçebe yaşamın sebep olduğu farklı koşullarda yaşam mücadelesi vermiştir. Yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Göktürk Devleti, Ruanruanlara bağlı yaşarken kendilerinde bağımsızlıklarını ilan edecek gücü bulduklarında Bumin Kağan evlilik teklifinde bulunmuştur. Ruanruanların bu teklifi reddetmesi, Doğu Weilere karşı güçlenmek isteyen Batı Wei açısından ittifak için fırsat olmuştur.

Bağımsızlığını ilan eden Bumin Kağan'ın ölümünün ardından oğlu Keluo Kağan da kısa süre sonra vefat edince yerine kardeşi Mugan geçmiştir. Mugan Kağan döneminde Göktürkler Orta Asya'da asıl gücüne kavuşmuş, sınırlarını genişletmiştir.

Mugan Kağan, Avarları yendikten sonra sırasıyla Qidanlar ve Baykal Gölü'nün kuzeyindeki Kırgızlar üzerine sefer açıp onları yenmiştir. Daha sonra İstemi Yabgu ile birlikte hareket ederek Eftalitler (Akhunlar) üzerine başarılı seferler düzenlemiştir. Mugan Kağan ile birlikte Türkistan'ın en büyük gücü haline gelen I. Göktürk Devleti, Çin'den başlayıp Bizans'ın başkenti İstanbul'a kadar giden İpek Yolu üzerinde Sasani

güce sahip olduğunu ayrıca annesi Türk olmayan Daluobian'ın kağanlığına rıza göstermeyen soya önem veren milletin de görüşünün önemsendiğini görebiliriz.

Devleti ile hâkimiyet mücadelesine girişmiştir. Sasani hükümdarı I. Hüsrev Anuşirvan, bu dönemde Göktürklerin batı kanadı elçisi (idarecisi) İstemi Yabgu ile siyasî ve askerî ilişkiler dönemini başlatmıştır.⁷⁷

Mugan Kağan kabileleri kendi tebaası yapmak için çılgın gibi fetih seferlerine çıkıyordu. Batı'da Hien-ta'ya (Eftalitler) saldırdı, doğuda Qidanların peşine düşerek hepsini topraklarından sürdü. Gücü sayesinde Çin sınırının dışında kalan bütün devletleri tebaasına geçirdi. Bu batıda Liad Denizi'nden (Liao-tung Körfezi), doğuda Batı Denizi'ne (buradaki Hazar Denizi) uzanan on bin li, güneyde Gobi Çölü'nün kuzeyinden, kuzeyde Kuzey Denizi'ne (Gölü) Baykal kadar uzanan beş ya da altı bin li genişliğinde bir toprak demekti. İşte bütün bu topraklar Onun hâkimiyetine girmiştir.⁷⁸ Mugan Kağan zamanında Göktürk Devleti parlak bir dönem yaşadı. Doğuda Kore'den batıda Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boyları, kuzeyde Kırgız Türkleri ve yabancı kavimler devlete bağlandı. Gök-Türk Devleti kısa zamanda dünyanın en güçlü devleti durumuna geldi.⁷⁹ Göktürk hakanlığının Mançurya sınırlarından Karadeniz'e kadar uzanarak, genişliğinin son noktasına ulaştığı tarih Jiande 5. yılıdır (576).⁸⁰

Orhun Abideleri'nde yer alan “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkça, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan ve İstemi Kağan oturmuş.” şeklindeki ifadelerden, Göktürk kağanlarının da kendilerini tüm insanlığın hükümdarı olarak gördükleri anlaşılmaktadır.⁸¹ Aslında Göktürk kağanlarının bu derece sınırları aşıp tüm cihana hâkim olma arzusunu cihat arzusuna da bağlayabiliriz; fakat Göktürkler için toprakları genişledikçe boylar halinde yaşamaları nedeniyle bu yaşam, yönetimi zorlaştırmıştır. Yaşam mücadelelerinin de ön planda olması onlar için sınırsız topraklara sahip olmak, asimile olmuş bir millete sahip olmakla eş değerd; diğer milletlerle olan mücadelesi milli benliğinden uzaklaşmadan bağımsız kalabilmek olmuştur.

⁷⁷ Yılmaz **Karadeniz**, ‘I. Hüsrev Dönemi’nde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579)’, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 16, 2011, s. 208.

⁷⁸ **Liu**, s.19.

⁷⁹ **Taşagıl**, M. Bilal Çelik ve İlyas Kemaloğlu, Orta Asya Türk Tarihi, Dördüncü Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 11. Bkz: Harita 3, s. 101.

⁸⁰ **Kafesoğlu**, s.98.

⁸¹ Sezai **Demirtaş**, ‘Savaş Ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler’, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2013 (Yüksek Lisans Tezi), s.8

Bumin ve İstemi Hanlar VI. asrın ortalarında Türkistan'da bir büyük Göktürk Devleti'ni kurdukları zaman Çin siyasî birliğini kaybetmiş, siyasî üstünlük Göktürklerle geçmiş, Çin'de birkaç müstakil krallık türemiştir.⁸² Göktürkler, Mugan Kağan döneminde bu üstünlüğü yerine vasiyet ettiği Tuobo Kağan'la da bir süre devam ettirmiştir. Ağabeyinin geride bıraktığı güçlü devleti bir süre başarılı siyasetiyle idare ettikten sonra Budizm'e meyletmesi ve hastalığında verdiği vasiyeti, güçlenen I. Göktürk Devleti'nin dağılmasına sebep olacak en büyük etkenlerden birisi olmuştur.

Altay dağlarında demir işleriyle uğraşıp, Ruanruanlara bağlı yaşayan Göktürkler bağımsızlığını kazandıktan sonra güçlenince, Orta Asya'da tüm dengeler değişmiştir. Çin o dönemde karışıklık içindedir; Sui Hanedanlığı kurulana dek Zhou ve Qi Devleti'nin Göktürklerle yakın ilişki kurma yarışında olduğu dönemdir. Orta Asya coğrafyasında topraklarını genişleten büyük devlet Göktürkler artık yaşam mücadelesini takip eden taht kavgalarıyla ikiye bölünmekte ve dağılmaktadır. Eski bütünlüğünü koruyamayan I. Göktürk Devleti'nin Çin üzerindeki siyasi başarısı zamanla azalacaktır ve yaşanan olaylar Çin'in geleceğini olumlu etkilerken Göktürkler için farklı bir sona zemin hazırlamaktadır.

⁸² Cihat **Cihan**, 'Türk Devlet Felsefesi Açısından Kök Türk Devleti'nin Dış Politikası', Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt III, Sayı 1, Haziran 2001, s.66.

2. BÖLÜM

GÖKTÜRK – ÇİN İLİŞKİLERİ

2.1. I. Göktürk Devleti'nin Doğu ve Batı Göktürk Devleti Olarak İkiye Bölünmesi 'Kāihuáng (开皇) İlk Yılı' (582)

Devletin doğu tarafında taht mücadeleleri, siyasi değişiklikler olurken batı yönünde gelecek açısından bakıldığında farklı bir yöne doğru gidiliyordu. İstemi Kağan abisi Bumin'den sonra, kendi ölümüne kadar geçen sürede doğuda kağan olan yeğenleriyle devleti adına bir bütün olarak hareket etmiş; fakat ölümünden sonra yerine geçen oğlu Dianjue'nin farklı tutumu devletin birlik ve bütünlüğü açısından Çin'e fırsat verir nitelikte devam etmiştir.

Bu sırada Çin'de 360 yıl sonra bütün Çin'i birleştiren Sui Hanedanı iktidara gelmiştir. (581-618)⁸³ Daxiang 3. yılında (581) Shetu Kağan'ın Göktürk tahtına oturduğu sıralarda Çin'de de önemli siyasî gelişmeler yaşanmıştır; Zhoulardan sonra bu hanedan bütün Çin'i birleştirme amacıyla hareket etmiştir.

Bu sırada Daluobian, Dianjue'nin yanında doğudaki yeni hakan ile mücadeleye giriştiği sırada, Shetu da o tarihte, Zhouların yerine gelen Sui hanedanından kendi ailesinin intikamını almak isteyen karısı Zhou prensesinin telkinlerine kapılarak Çin'e kuvvet

⁸³ Alptekin, s. 9.

sevk ediyor; Sui imparatoru Wen Di (Yang Jian 581-604) de eskiden beri Çin şehirlerinde ticaretle uğraşan ve dostluk ilişkileri çerçevesinde imtiyazlara sahip olan on bin kadar Türk'ü Çin'den uzaklaştırıyordu. Wen Di, Dianjue'ye altun kurt başlı bir sancak göndererek Onu Göktürk hakanı olarak tanıdığını bildirdi.⁸⁴

Tahta geçemeyince kuzeye çekilen Daluobian, Dianjue'nin doğudaki Shetu Kağan'a karşı tavır alıp Çin'e yönelmesiyle kendisi de Dianjue'nin yanında yer aldı. Çin'den gelen kurt başlı sancağı kabul ederek devletin doğu tarafını tamamen hiçe sayan Dianjue iktidar hırsıyla Çin ile ittifak kurma yolunda Kaihuang 2. yılında (582) adım atmış bulunuyordu. Böylelikle Göktürk Devleti'ni ikiye bölen olay gerçekleşmiştir. Artık I. Göktürk Devleti sona ererek Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür.

Bu parçalanma keyfiyeti Göktürk kavimlerinin bir kül olarak kuvvetten düşmelerine, ayrı Göktürk kağanları arasında arkası kesilmeyen mücadelelere, kanlı savaflara yol açmakla Türk tarihinde önemli olaylardan birini teşkil etmektedir. Göktürk Devleti bütünlüğünü muhafaza ettiği takdirde yalnız Asya değil, belki de dünya tarihinin büsbütün başka bir şekilde gelişmesi mümkün kılacağı kuvvetle muhtemeldir.⁸⁵

2.2. Sui Hanedanlığı Döneminde Çin'in Göktürk Politikası (579-587)

Doğu Göktürk Devleti varlığını Shetu Kağan'ın Çin'i mağlubuyla sürdürürken, ortaya çıkan ikiliği Çin'in kullanmasındandolayı Shetu Kağan'ın başarıları uzun sürmeyecektir. Dianjue'nin Çin ile yakınlaşması Göktürkleri içten içe zayıflatmak isteyen Sui hanedanı için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Bunların yanı sıra çıkan anlaşmazlıkları Sui imparatoruna bildiren ve bu olumsuzlukları arttırmak için elinden geleni yapan casus Zhang Sun Sheng'in katkıları yadsınamazdı.

TuoboKağan daha önce Daxiang saltanat devresinin ilk yılında (579) evlilik bağı kurulması amacıyla Kuzey Zhou Hanedanı'ndan bir prenses istediği zaman Zhang Sun Sheng, ertesi yıl kağanlaevlendirilen Prenses Qianjin'in yanında Göktürk ülkesine

⁸⁴ Kafesoğlu, s. 99.

⁸⁵ Akdes Nimet **Kurat**, 'Göktürk Kağanlığı', Türkler Ansiklopedisi, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.85. Ayrıca bkz: https://www.academia.edu/24443918/T%C3%9CRKLER_Ansiklopedisi_cilt_2 (Erişim tarihi: 11.03.2018)

gitmiştir. Burada avcılıktaki yeteneği sayesinde kağanın takdirini kazanmış ve hanedanın pek çok erkek üyesiyle tanışarak istihbarat toplamaya başlamıştır.⁸⁶

Göktürk Devleti zamanla parçalanmaya sebep olacak olay ve kişilerle mücadele içerisindeyken, Çin tam tersine Zhou ve Qi devletinden sonra Sui imparatorunun bir çatı altında toplamasıyla birleşiyordu.

Shiboluo bir sürü hadiseden sonra kağan seçilebilmişti; ancak cesur birisi olmasının yanı sıra çoğu kişinin desteğini kazandı, kuzeydeki ulusların hepsi Ona itaat etti. Sui imparatoru Wen Di tahta geçip imparator olduktan sonra Shiboluo'ye karşı farklı davrandı, kuzeydeki azınlık uluslar bundan hiç hoşnut olmadı. O sırada Yíngzhōu (营州 Yingcoğ) valisi GāoBǎoNíng (高宝宁 Gavbavning) isyan edince Shiboluo daOnunla birlikte hareket etmeye başladı, ikisi birlikte Lín Yú Zhèn (临渝镇 Lin Yuğ Cın) şehrine saldırdılar. İmparator bunun üzerine Göktürklerin saldırılarına karşı savunma amacıyla sınırdaki bütün bölgelerin sığınaklarının onarılması, Çin Seddi'ni yükseltmesi için emir verdi; aynı zamanda yetenekli generallere Yōu zhōu (幽州 Yoğ coğ) ve Bìng zhōu (并州 Bing coğ) bölgelerine gidip savunmalarını emretti. Shiboluo Kağan'ın karısı Yǔwén (宇文 Yuwin) (eski Kuzey Zhou) boyunun kızıydı, adı Qianjin prenses (Qiānjīn Gōngzhǔ 千金公主 Çyencin Gongçu) idi. Qianjin prenses kendi soyu yok edildiği için çok üzgündü, bu nedenle sürekli Sui Hanedanlığının intikam hırsıyla doluydu, her gün Shiboluo Kağan'a bu olayları "Ben Kuzey Zhoularla akrabayım. Şimdi Sui İmparatoru (Gaozu) kendi ayakları üzerinde dururken ve de kontrol altına alınamazken, (Sui devleti tarafından mağlup edilen Kuzey Zhou'a yardım etmezsem Hatun'un (Kèhèdūn 可贺敦 Kığhğıdun) yüzüne nasıl bakarım?" diyerek dile getirmeye başladı;⁸⁷ bu nedenle Shiboluo Kağan dört yüz bin kadar askeriyle Çin'e saldırı için harekete geçti.⁸⁸

Sui Hanedanı'nın tutumunu değiştirerek aşağılayıcı bir tavır sergilemesinin üzerine Shiboluo eşinin de Suilere karşı kışkırtmasından etkilenmiş, 581-583 yılları arasında

⁸⁶ Erkoç, s. 56.

⁸⁷ Shiboluo'nin sözlerinin yer aldığı kısım: Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 51, Lie Zhuan 16, Zhang Sun Sheng Zhuan, Shanghai 2004, s. 1187-1188. Orjinali için bkz. s. 74.

⁸⁸ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1685-1686. Orjinali için bkz. s. 75.

Çin'e büyük akınlar düzenleyerek Sui ordularını art arda bozguna uğratmıştır. Fakat o sıralarda yaşanan açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar Göktürkler arasındaki ölümleri arttırmıştır. Yaşanan anlaşmazlıklar, taht kavgaları, devletin tek hükümdarı olma mücadelesi uğruna teşebbüs edilen ittifaklar üzerine açlık ve kıtlık yaşanması Göktürk Devleti'nin süregelen varlığını korumasını daha da zorlaştırmıştır.

Refakatçi Zhang Sun Sheng'in Raporu ve Bölücü Planları

Devletin içten yıpranmasını hızlandıran ve körükleyen en önemli etken aslında Tuobo Kağan'ın evlilik isteği üzerine Prenses Qianjin ile refakatçi gönderilen Zhang Sun Sheng'in faaliyetleri olmuştur.

Tuobo Kağan gelen heyetkilerin hiçbirine iyi davranmamış sadece Zhang Sun Sheng'i sevmiştir; bu sebepten Çin'e geri gönderilmeyen bu şahıs yılsonuna kadar Göktürk ülkesinde alıkonulmuştur. Bundan sonra Shetu'nun yanında görmekteyiz. Her ava çıktığında Zhang Sun Sheng'i da götüren Shiboluo Kağan Onun nişancılığını imtihan etmiş; iki ok vererek et için mücadele eden iki yırtıcı kuşu vurmasını söylemiş ve Zhang Sun Sheng bir okla iki kuşu da vurmuştur. Nişancılığını çok beğenen Shiboluo, kardeşleri ve devletin ileri gelenlerinden onunla dostluk kurmalarını ve nişancılık tekniğini kazanmalarını istedi.⁸⁹

Devlet adamlarıyla yakınlaşan Zhang Sun Sheng onların sırlarını, birbirleri hakkında ne düşündüklerine kadar her şeyi öğrendi. Shiboluo Kağan devletin menfaati için bir yol izlese dahi bu durumda Çin'e en büyük fırsatı sunmuş oluyordu.

Zhang Sun Sheng'in ilk öğrendiği şey Shetu'nun, kardeşi Chùluóhóu'yu (处罗侯 Çuğluğohoğ) halk tarafından çok sevildiği için kıskanması idi. Ayrıca Çinli elçi yapılan av seyahatlerinde dağları, dereleri, boyların sayısını, askerlerin miktarını öğrenmiş; ülkesine döndükten sonra derhal bir rapor hazırlamıştır. 'Kuzey Zhouların son yıllarında, elçi olarak hizmette bulunmuştum; Hunları da içeren detaylı bilgilerin

⁸⁹ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s.45.

farkına vardım. Dianjue ile Shetu ile ilgili olarak Dianjue askeri güç olarak daha güçlü fakat rütbe, mevki olarak Onun altında, dışarıdan tek bir ruh gibi görünmelerine rağmen içten tam tersine gözlenebilir bir düşmanlıkları vardır; onların bu hoşnutsuzlukları tahrik edilirse, bunun iç savaşa sebep olması kaçınılmazdır. Aynı zamanda Choulouhou; Shetu'nun kardeşidir, pozisyon olarak zayıf olsa da daha kurnazdır, fakat insanları memnun etmeyi çok iyi bilir, halk Onu sever, Shetu Onu kıskanır; bu nedenle Shetukendisini güvende hissetmekte çok zorlanıyor ve itaatkâr görünüyor fakat aslında kalbi endişe doludur. Ayrıca bu ikisi arasında kararsız kalan Abo var; ikisi arasında belirsiz bir yerde, Shetu'dan çok korkuyor ve Shetu'nun kontrolü altında fakat Abokim güçlüyse onun yanında, belirli bir yeri yok. Şimdi uzaktakilerle bir olup yakındakilere saldırmalıyız; güçlü olanları ayırarak zayıf olanları birleştirmeliyiz. Önce Dianjue'ye elçi göndermeli ve Abo ile bir olmalıyız böylelikle Shetu'nun askerlerini geri çekmesi kaçınılmaz olacak ve sağ tarafını (batı tarafını) kendisi savunmak zorunda kalacak. Aynı zamanda Choulouhou'yu kullanarak Xi (系 Şi) ve Shī (蓍 Şı) ile birleştirmek üzere göndeririz, böylelikle Shetu atlılarını dağıtmak zorunda kalır ve sol tarafı (doğu tarafı) savunur. Sonuçta alt ve üst arasında(hükmedenlerle hükmedilenler arasında) şüphe, kıskançlık doğacak; aile üyeleri birbirinden uzaklaşacak, on küsur yıl kadar sonra biz yeniden onları cezalandırma fırsatını elde edeceğiz ve tek bir çırpıda onların ülkesini yok edeceğiz.' yazarak Göktürklerle ilgili elde ettiği bütün bilgileri imparatora göndermiştir.⁹⁰ Rapordan çok etkilenen imparator derhal onu saraya çağırıp ağzından dinlemiştir.⁹¹

Görülen o ki; Tuobo Kağan zamanında iki Çin devleti Zhou ve Qi için geçerli olan politika artık Göktürkler üzerinde uyguladığı devlet içinde muhalefet olan tarafların anlaşmazlıklarını kullanma stratejisi Çin için kaçınılmaz bir taktik olmuştur. Çin hiçbir askeri güce gerek kalmadan, savaşmadan elde edilebilecek muntazam bir galibiyete sahip olacaktır. Tuobo Kağan'ın ölümü üzerine taht tartışmalarından sonra uzun bir süre bir daha bir bütün olarak toparlanamayan Göktürk devleti içten yıkımlarla ve ortaya çıkan kıtlık ve açlıkla birlikte yavaş yavaş sona yaklaşıyordu.

⁹⁰ Jia Lu, Xu, Èrshìsì Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 51, Lie Zhuan 16, Zhang Sun Sheng Zhuan, Shanghai 2004, s.1188. Orjinali için bkz. s. 75.

⁹¹ **Taşağıl**, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), s.139.

Hedefler arasında Shetu'ya k    p kuzeye geçen Daluobian (Abo), Shetu'nun kıskandığı kardeşi Chuluohou, devletin tek hükümdarı olmak isteyen batıdaki Dianjue gösteriliyordu.

Zhang Sun Sheng Göktürklerin durumunu aktardı ve konuşmasında bölgenin coğrafi özelliklerini, dağlarını, nehirlerini hemen tasvir ederek çizdi, adeta avucunun içindeymiş gibi her şeyi tek tek tasvir etti. İmparator fazlasıyla hayran kaldı ve   a  ırdı, Zhang Sun Sheng'in planlarını kabul etti. Böylelikle Yu  nhu  'yi (  元晖Y  enhu  y) Y  w  'ya (  伊吾  ) elçi olarak gönderdi, önce Dianjue'yi görmeye gittiler ve kurt ba  lı bir sancak sundular, hayranlık ve saygı duyuyormuş gibi davranarak onların adetlerine uydular. Dianjue'nin elçisi de hanedanlı  avard  ğında, Shetu'nun elçisinden daha yüksek bir yere oturtuldu. İki elçi arasında anlaşmazlık çıkarma çabasından sonra iki kağan gerçekten birbirine karşılıklı şüphe duydular. H  k  met, Zhang Sun Sheng'i süvari alayı generali olarak atadı ve Hu  ngl  ng'a (  黄龙Huang   long  ) varınca Göktürk Devleti'ne bağlı olan Xilere (  霫   Xi) ve Qidanlara hediye sunarak kendilerine liderlik etmelerini istedi; onların öncülüğünde Chu-lou-hou'ya götürüldü. Bu elçilik seferi sırasında Zhang Sun Sheng, Chuluohou'nun da yanına gittive Onun güvenini sağlayarak Çin'e bağlanmaya ikna etmeye çalıştı.⁹² Bütün bu entrika ve ihtiraslara rağmen Göktürk Devleti pes etmemiş, Çin'e saldırılarına devam etmiştir.

Durmak bilmeyen Göktürk hücumları Çin sınırlarına doğru adeta boşaldı. Be   Kağan idaresinde Dört yüz bin süvariden müteşekkil Göktürk ordusu hızla Sui hanedanı topraklarına daldı. Devletin Kağanı ve Shiboluoidaresindeki orduya Dianjue, Tanhan, Chuluohou ve Abo'nun kuvvetleri de katılmıştı.⁹³ Göktürk ordusu her ne kadar kuvvetle, başarıyla ilerlese de Zhang Sun Sheng'in planları bütün gidişatı alt üst etmeye yetiyordu.

Kaihuang 2. yılında (582) Shetu komutasındaki dört yüz bin süvarisiyle L  nzh  u'dan (  兰州 Lanco  ) işgale geçerek Zh  up  n (  周盤 Co  pan) topraklarına girdi ve D  x  zh  ngr  'nın (  达奚长儒 Da  ican  ru) ordusunu mağlup etti. İşgalini güneye doğru ilerletmek istiyordu, Dianjue buna razı gelmeyerek ordusunu geri çekti. Bu sırada

⁹² Jia Lu, Xu,   rshisi Sh   Qu  n Shi二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 51, Lie Zhuan 16, Zhang Sun Sheng Zhuan, Shanghai 2004, s. 1188-1189. Orjinali için bkz. s.76.

⁹³ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s. 47.

Zhang Sun Sheng da (Chuluohou'nun oğlu) Rǎngān'la (染干Rangan) Shetu Kağan'ı aldatması için: 'Tiě lè (铁勒 Tyelǐ) gibi boylar isyana girişip Onun (Shetu'nun) bölgesine ani bir saldırıda bulunacaklar.' dedi. Rangan'ın sözlerinden dolayı Shetu korktu ve ordusuyla birlikte sınırdan çekildi. Birkaç ay sonra Göktürkler yeniden büyük bir işgale kalkışınca, imparator başkomutanlarını sekiz yoldan farklı yönlerden saldırıyı ordularıyla püskürtmeleri için gönderdi. Abo Kağan, ordusuyla Liángzhōu'ya (凉州 Lyangcoğ) ulaşarak Dòuróngdìng (窦荣定 Doğrongding) ile savaşmaya başladı, fakat sürekli kuzeydekilerin mağlubiyetine uğradı, o sırada Sui ordusunda destek olan Zhang Sun Sheng, bir haberci aracılığıyla Abo Kağan'a: 'Shetu her geldiğinde ve savaştığında büyük zaferler kazanabiliyordu, fakat Abo Kağan'ın askerleri savaşa girer girmez büyük bir yenilgiye uğruyor; bu Göktürklerin utancıdır, bundan utanç duymuyorlar mı?, ayrıca Shetu ile sen (Abo) askeri güç açısından aslında eşitsiniz, Shetu günden güne zaferler kazanıyor ve halk tarafından O'na saygı duyuluyor, Abo ise her savaşta zafer kazanamıyor ve ülkesine utanca veriyor. Shetu, her zaman kuzey yönetimini yok etme politikasını gerçekleştirmek için şüphesiz Abo'yu suçlama fırsatı elde etti. Umarım, sen (Abo), Shetu'ya karşı direnebilecek misin düşünürsün.' dedi. Bu konuşmanın üzerine Zhang Sun Sheng, Abo Kağan'ın elçisi geldiğinde elçi aracılığıyla da: 'Şimdi Tardu Kağan ile Sui Hanedanı birleşti ve deShetuOnu önleyemedi. Neden kağanınız Datou (Tardu) ile güçlerini birleştirip bizim ulu Sui imparatorumuza (gökyüzünün oğluna) tabii olmuyor?, bu birleşme politikasıdır.Shetu'ya bağlanıp başarısızlığa uğramış askerlerle birlikte cezalandırılmayı ve onun infazıyla acı çekmeyi nasıl karşılaştırırsın?' dedi. AboKağan öneriyi kabul etti, Shetu ile birlikte hareket etmekten vazgeçip askerleri sınırdan bıraktı, elçisini ise Zhang Sun Sheng ile birlikte imparatorluk sarayına geri gönderdi.⁹⁴

Shetu Kağan ise kendisini Çin'in entrikalarından dolayı yapılan ihanetlerin içinde bulmuştu, kağanların iktidar için başvurdukları ittifak, kendi devleti içinde yaşadığı ihanet ve karşı tutumlar, uğrayacağı bir mağlubiyetten daha yıpratıcı ve yıkıcı etki yaratıyordu.

⁹⁴ Jia Lu, Xu, Èrshìsì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 51, Lie Zhuan 16, Zhang Sun Sheng Zhuan, Shanghai 2004, s. 1189. Orjinali için bkz. s. 76.

Çin’de yaşanan yenilgilerin üzerine imparator Sui Wen Di, ordusuna moral vermek amacıyla Kaihuang 3. yılında (583) uzun bir ferman hazırlamıştır. Bu fermanla imparator: ‘Karşı taraf (Göktürklerin) liderleri toplamda beş kişi⁹⁵ ve bu ağabey kardeşlerin arasında devleti yönetmek için birbirleriyle tartışmaktalar, baba oğul, amca yeğen arasında şüphe var vedışarıdan hep bir görünmelerine rağmen aslında kendi içlerinde birbirlerine karşı kavga ve plan içerisindeler ayrıca kuşaktan kuşağa hep zalimce adımlar attılar ve aile gelenekleriacımasızdır, Doğu’da yaşayan kavimlerinin (Dong Yi) her birinin Göktürlere karşı kalpleri tamamen nefret ve düşmanlıkla gizli; Batıdaki (Xi Rong)⁹⁶ her bir boyun liderinin de Göktürlere karşı çok eskiye dayanan kinleri vardır. Ayrıca, Göktürkler tarafından batıda DianjueKağan’a karşı isyanlar çıkmıştır’ diyerek ordusuna düşündükleri gibi birlik içinde haeket eden Göktürk kağanları olmadığını ifade etmiştir.⁹⁷

Shetu Kağan, Abo Kağan’ın da kağanlıktan kopmasını istemiyordu, kendisinden ayrıldığını öğrenmesi üzerine beklenmedik bir anda kuzey başkarargahına saldırarak Abo’nun bütün adamlarını esir aldı, annesini de öldürdü. Abo döndüğünde evi, yurdu kalmamıştı. Batı’ya Dianjue’ye sığındı. Onlardan kendisine yüz bin asker vermelerini rica etti, askerleriyle doğuya yürüyerek Shetu’ya saldırdı. Eski topraklarını geri aldı. Dağılan askerlerini ve birkaç bin adamını toplayarak yeniden Shetu’ya saldırdı. Peş peşe zafer kazandı, tekrar güçlendi.⁹⁸

Bu olaylar üzerine her iki taraf da Çin’e elçi göndererek Sui Wen Di’nin desteğini ve yardımlarını talep etmiştir; ancak imparator her iki tarafın dabu isteğine karşı tarafsız kalmış ve herhangi bir yardımda bulunmamıştır. İmparator yanında yer aldığı tarafa dahi yardım göndermemiştir; zaten asıl amacı yardım etmek değil ülkesi menfaatine

⁹⁵ Bahsedilen kişiler Keluo Kağanın oğlu devletin Kağanı olan Shetu Kağan, babası İstemi Kağan’dan sonra batı yabgusu olarak yerine geçen ancak bununla yetinmeyip ikilik yaratarak tüm devletin başına geçmek isteyen Dianjue, Chuluohou’nun oğlu Rangan, Chulohou ve ikinci kağan olarak seçilen Tuobo Kağan’ın oğlu Abo Kağan’dır.

⁹⁶ **Liu**, ‘Dōng yí 东夷’, ‘Xī róng 西戎’ kelimesini Doğu Barbarları ve Batı Barbarları olarak yer vermiştir; ancak o dönem de daha çok ‘hú 胡’ imi verilen bu terim genelde “barbarlar, kuzeydeki yabancılar” anlamını veriyordu ve kuzeydeki göçebeler için kullanılmaktaydı. Ancak bu dönemde çoğunlukla Soğdlar için kullanılmıştır. Dong Yi, Çin’in orta ovalarının doğusundaki eski uygarlıkların ortak isimleridir ve Sarı Irmak’ın alt kısımlarında yaşayanlara denilirdi. <http://hanyu.baidu.com/s?wd=西戎> (Erişim Tarihi: 30.03.2018) Xi Rong, Çin’in kuzeybatısında yaşayan azınlık devletleri için kullanılırdı. <http://hanyu.baidu.com/s?wd=东夷> (Erişim Tarihi: 30.03.2018)

⁹⁷ Jia Lu, Xu, Ėrshisi Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49,Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1687. Orjinali için bkz. s. 77.

⁹⁸ **Liu**, s. 138.

hareket ederek Göktürkleri dağıtmaktır. Muhaliflere yardım etmesi onların daha büyük bir güç olarak karşısına çıkmasına sebep olabilirdi; Göktürk topraklarında tek bir kağan hükümdarlığa muhalifleri olmadan sahip olursa bu Çin için tehlikeli olacaktı; nitekim Göktürk kağanları Çin ile iş birliği yaparken kendi milli benliğinden uzaklaşmıyor sadece iktidar hırsıyla tek olmak istiyordu.

Shetu Kağan'ın Çin'e Teslimiyeti

Çin'e karşı üstünlüğü bulunan Göktürk Devleti'nde Dianjue'nin Çin'den gelen kurt başlı sancakla batıda bağımsızlığını ilan etmesiyle ikilik çıkmış; Çin bunu kendi açısından fırsata çevirmiştir. Shetu Kağan ülkesinde yaşanan kargaşa, entrika ve ihanetlerden çok yorulmuştu, hâkimiyetini kaybetmek istemiyordu. Bu nedenle Çin sınırlarına yerleşip imparatorun destek istemiştir.

Prenses Qian Jin, Sui imparatoruna mektup yazarak kızı olarak kabul etmesini istedi. Qian Jin Prenses'e imparator ailesinin ismi olan Yáng (杨Yang) adı verildi, ismi İmparatorluk soy kütüğüne kaydedildi ve yeni Prenses Dàyi (大义Dai) (ulu adalet veya büyük gönüllü) unvanı verildi. Ardından Shetu Kağan da imparatora mektup gönderdi: 'Kaihuang 4. yılında (584) 9. ayı ve 10. gününde Büyük Göktürk devletinin gökyüzünün doğurduğu, bilge ve kutsal oğlu Yilijulu She Moheshiboluo Kağan, Büyük Suilerin imparatoruna bu mektubu gönderiyor. İmparator halen karımın babasıdır, dolayısıyla üvey babamdır ve onun kızının kocasıyım, sonuç olarak onun oğlu sayılırım. Farklı ülkeler de yaşıyor olsak da karşılıklı birbirimize aynı duyguları taşımaktayız. Akrabalık bağlarımız şimdi daha da güçlendi. Dilerim bu bağlar çocuklarımız, çocuklarımızın çocuklarında, binlerce kuşak boyunca böylece sürsün! (İmparatorun) arzusuna asla karşı gelmeyeceğime söz veriyorum. Gökyüzü şahidim olsun! Andım olsun! Ülkemdeki bütün koyunlar ve atlar da imparatorundur. Onun ülkesindeki ipek de benimdir. Aramızda hala ben sen ayrımı mı var?' yazarak mektubunda imparatora teslimiyet içinde olduğunu ve bağlılığını bildirmiş oldu.⁹⁹

Akrabalık ilişkisi ile dostluklarını mektuplarla ilerleten Shetu Kağan imparatorun gönderdiği elçiler YúQing Zé (虞庆则Yüqingzı) ve Zhang Sun Shengvasıtasıyla hukuken Sui imparatorunun damadı rütbesini alacaktı. Shetu, elçi Yü Qing Ze'yi

⁹⁹ Liu, s. 74-75.

oturarak karşıladı, hasta olduğunu ve ayağa kalkamayacağını söyledi: ‘Ben babam ve amcamdan sonraki nesilleri dahi diz çökerek selamlamam.’ Elçi (Yü) Qing Ze onu suçlayarak durumu anlamasını istedi, Shetu’nun karısı Qian-jin prenses elçiye gizlice fısıldayarak kağanın kurtla aynı tabiatından¹⁰⁰ olduğunu, onunla daha fazla tartışmaması gerektiğini, yoksa bir kurt gibi insanları ısırabileceğini söyledi. Elçi Zhang Sun Sheng, kağana ikna edici sözler söyleyince Shetu söyleyecek söz bulamadı, hemendiz çökerek Sui imparatorunun yeşim mühürlü mektubunu aldı, onu başının üzerine koydu, çok geçmeden bu halinden fazlasıyla utandı, emrindeki adamlarını da toplayarak onlarla birlikte yüksek sesle ağlamaya başladı. Elçi Qing Ze baskısına devam ederek Shiboluo’ya tebaası (vassal, chén 臣) olmasını emretti. Shiboluo adamlarına: ‘‘chen’ ne demek?’’ diyesordu, adamları Suiler için vassal (chen) olmanın kendi ülkelerindeki köle (nú 奴 nu) ile aynı olduğunu söylediler. Bunun üzerine Shiboluo: ‘Gökyüzünün oğlu büyük Suilerin kölesi olabilmekYúpúshè’nın (虞仆射 Yü Qing Ze) çabasındandır.’ dedi. Elçi Yü Qing Ze’ye bin at hediye etti ayrıca kuzenini O’na eş olarak verdi.¹⁰¹ Kağan böylelikle imparatora bağlılığını bildirmiş oldu.

Çin, Türkleri büsbütün yozlaştırmak maksadı ile halkını Çince konuşturmaya, Çinliler gibi giyinmeye, Çin adetlerini kabule teşvik ve mecbur etmesi için Shetu üzerinde zorlu baskısını artırdı. Kağan imparatora gönderdiği 585 tarihli mektupta: ‘Size bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, dalgalanan saçlarımızı sizinkine benzetemem, halkıma Çinli elbisesi giydiremem. Çin adetlerini alamam, imkân yoktur, Çünkü bu bakımlardan milletim fevkalade hassastır; adeta çarpan tek bir kalp gibidir. Sui imparatoru dünyanın gerçek hâkimidir. Gökte iki güneş

¹⁰⁰ Kurda benzeme olayı Çin kaynaklarına göre; Göktürklerin sancak sopalarının tepesinde altından yapılmış bir kurt kafası vardı. Muhafız subaylarına, Çince “kurt” anlamına gelen Fu-li (Türkçe=böri) adını vermişlerdi. A.Von Gabain’in açıklamasına göre; Fu-li, Hia dilinden bir kelimedir ve kurt manasına gelir. Bu Hia kelimesi Türkçedir ve Hörü’nün bir diğer yazılışıdır. Hia-yani Hun kelimesi Huhi-Türkçede hörü demek idi. Orhun abidelerinde Bilge Kağan yazıtında; “Tanrı kuvvet verdiği için babam Kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş” denilerek kurt gibi olmak yırtıcılığı ve başarıyı simgelemiştir. Moğolların Gizli Tarihi’nde ise Cengiz Han’; başarılı adamlarını :”Karanlık gecelerde kurdun erkeği, gündüz aydınlığında kara karga gibi idi” şeklinde tarif etmektedir. İbrahim Onay, ‘Bozkır Kültür Çevresinde Kâinat Anlayışı ve Düşünce Hayatı (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)’, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.420.

¹⁰¹ Jia Lu, Xu, Èrshì Shì Shí Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1690. Orjinali için bkz. s. 77.

olmadığı gibi yerde de iki hükümdar olmamalıdır.’ yazarak imparatorun mektubunu cevapladı.¹⁰²

Shetu Kağan Çin’e olan teslimiyetinden vazgeçmek istese dahi geriye dönüp baktığında güvenilebileceği, ülkesi adına yükselmek adına birlikte hareket edebileceği bir destek yoktu; teslimiyeti kaçınılmazdı fakat hiçbir zaman kendisini tam anlamıyla adamamıştır. Adeta Çin imparatorunun geçici bir süre tek hükümdar olduğunu farz etmiş, tüm benliğini değiştirmeden imparatora bağlı olacağını bildirmiştir. Çin’in Göktürkler üzerindeki kağanlar arası uyguladığı politikası Dianjue’nin doğuyu tanınamamasıyla işe yaramış ve fikir ayrılıkları yaşayan kağanlar taht mücadelesi, yaşam mücadelesi içerisinde Çin ile yakınlaşıp devleti açısından yıkılışa sürükleyen yola girmişlerdir.

Shetu çok geçmeden iki yıl sonra hayata veda etmiştir; çıktığı av sonrası Kaihuang 7. yılında (587)Shetu ateşlenerek hastalandı. Bir aydan fazla hasta yattıktan sonra öldü. Onun ölümünden sonra üç gün yas ilan eden imparatorun matemi nedeniyle Çin’de bütün işler üç gün durdurulmuştu.¹⁰³

2.3. Doğu Göktürk Devleti’nin Çin Politikası (587-600)

Shetu Kağan ölmeden önce kendi oğlu Yōngyǔlǔ’nün (雍虞閭Yongyǔlǔ)¹⁰⁴ çekingen birisi olması sebebiyle, kendisinden sonra tahta o sırada Yabgu unvanını taşıyan kardeşi Chuluohou’nun oturmasını vasiyet etmiştir. Kağan öldüğü zaman da vasiyetin yerine getirilmesi için Yongyǔlǔ amcası Chuluohou’ya haberci göndermiş ve onu tahta oturmaya davet etmiştir. Chuluohou ise son birkaç nesildir Göktürklerin eski babadan oğula veraset sistemine uyulmadığını, ShetuKağan’ın oğlu varken kendisinin tahta çıkmasının geleneklere uymayacağını söylemiş ve Yongyǔlǔ’nün tahta geçmesini rica ederek ona bağlılığını bildireceğini açıklamıştır. Ancak Yongyǔlǔamcasının bu ricasını kabul etmemiş ve babasının vasiyetini uygulamak konusunda ısrarcı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Chuluohou tahta oturarak Bağa Kağan (MòhèKèhán莫贺

¹⁰² Kafesoğlu, s.100.

¹⁰³ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s. 59.

¹⁰⁴ Yongyǔlǔtahta çıktıktan sonra Xiéjiāshīduōnā DōulánKèhán (颉伽施多那都蓝可汗) unvanını almıştır. Bu nedenle tahta çıkışından sonra çalışmamızda Doulan Kağan olarak bahsettik. Jia Lu, Xu, Èrshì Shī Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1692. Orjinali için bkz. s.

可汗Mohǵı Kıǵhan) ¹⁰⁵ unvanını almış, Kaihuang 7. yılında (587) Yongyulü de amcası tarafından Yabgu olarak atanmıştır. ¹⁰⁶

Chuluohouda tahta çıkınca elçi göndererek Çin'e olan bağlılığını imparatora bildirdi. Chuluohou'nun uzun çenesi vardı, sırtı biraz kamburdu, kaşları inceydi, gözleri iriydi, cesur ve kurnaz bir kişiliğe sahipti. Suilerin hediye ettiği sancaklarla davulları da alıp batıya doğru Abo Kağan'a sefere çıktı. Düşman, Sui askerlerinin Chuluohou'ya yardım ettiğini düşündü, çok fazla kabile kendiliğinden teslim olarak bağlılığını bildirdi; böylelikle Chuluohou Abo Kağan'ı esir aldı. Çok geçmeden Chuluohou, Sui imparatoruna mektup yazarak Abo Kağan'ı öldürüp öldürmeme konusunda karar vermesini istedi ve imparator bu konuda bakanlarıyla tartıştı. Sol bakanı Gāoyǐng (高颖Gavying) :‘Onların temelde kan bağı var, eğer Abo’yu öldürmesine izin verirsek bu sizin eğitim alanında yaptıklarınıza büyük zarar verir. Sui hanedanının büyüklüğünü göstermek içinAbo’nun yaşamasına izin vermeliyiz.’ dedi. İmparator bu öneriyi kabul etti. ¹⁰⁷

Shetu ölmeden önce ne tam olarak Çin'e teslim olmuş durumdaydı ne de tahta çıktığı ilk zamanlardaki gibi güçlü ve de tekti; bundan dolayı tüm yaşadığı güvensizliklerden ötürü tahtını yine de kıskandığı kardeşi Chuluohou'ya (Baga) bıraktı. Tahta geçen Baga Kağan'ın Göktürklerin iç işlerinde dahi Sui imparatoruna ne derece bağlandığını görebiliriz; kağanların varlıkları, nerede ne yönde karar verecekleri Sui imparatorunun onayına göre gerçekleşmekteydi. Çin ne Göktürk Kağan'ını ne de muhalif olanları tamamen yok etmek istiyordu; tek isteği yeryüzünde tek hükümdar olmaktı bu da savaşarak mümkün olamayacağı için tek çözüm Göktürklerin birbirini kırarak yok etmesiydi.

Baga Kağan, Kaihuang 8. yılında (588) batıya doğru çıktığı bir sefer esnasında alnından vurularak öldürüldü. Ölümü üzerine yerine devlet adamları yabgu olan ShetuKağan'ın

¹⁰⁵ Çince kaynaklarda Yehu Kağan (Yèhu Kèhán 葉护可汗)olarak da geçmektedir. Tahta çıkışından sonra aldığı Baga Kağan unvanını kullandık. Jia Lu, Xu, Èrshí Shì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49,Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1692. Orjinali için bkz. s.

¹⁰⁶ **Erkoç**, s. 60.

¹⁰⁷ Jia Lu, Xu, Èrshí Shì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1692. Orjinali için bkz. s. 78.

oğlu Yongyülü'yü hükümdar olarak seçtiler.¹⁰⁸ Babasının ölümünden sonra amcası varken tahta geçmemekte ısrar eden yabgu Yongyülü amcasına sadık kalmıştır. Şimdi ise Dōulán (都蓝Doğlan) unvanıyla tahta geçti. Görülüyor ki, Baga Kağan da yeğeni Yongyülü da Türk adet ve geleneklerine oldukça bağlıydı, amca Baga Kağan vurulmasaydı büyük ihtimal amca yeğen devleti tekrar Çin'in etkisinden kurtarabilirlerdi; çünkü Göktürklerin en zayıf yönleri adet ve geleneklerini terk etmeleri, yaşam mücadelelerinin taht kavgasına dönüştüğünde ortaya çıkıyordu ve belirli bir süre de olsa Çin'in entrikalarına dâhil olup sürükleniyorlardı.

Doulan Kağanda tahta çıktıktan sonra Çin ile münasebetlerini iyi derecede tutmak için saraylarına elçi gönderdi. Sui Hanedanı'nın Kaihuang 9. yılında (589) yılında bütün Çin'i birleştirmesinin ardından bazı Sui muhalifi Çinliler, kuzeye Göktürk ülkesine kaçmışlardır. Sui hanedanı aleyhine gizli faaliyetler olduğunu duyunca Göktürlere gönderdiği hediyeleri azalttı. Doğu Göktürk topraklarında Sui hanedanı aleyhine bir ittifak kuruldu, bu muhaliflerin başına da Doulan'ın hatunu Da Yi prenses (eski adıyla Qian Jin prenses) geçmişti. Muhaliflerin ve Prens Qian Jin'in teşvikleriyle Doulan Kağantarafını değiştirip Çin'e yolladığı yıllık vergiyi kesti ve onun sınırlarına birçok defa saldırıda bulundu. Bunun üzerine Sui Wen Di istihbarat toplaması için yine Zhang Sun Sheng'ı elçi olarak Göktürk ülkesine gönderdi. Ancak Doulan Kağan, Zhang Sun Sheng ile hiç ilgilenmedi, 'Biz misafirleri ülkemizde renklerine bakmadan değerlendiririz' dedi ve yüzüne bakmayarak muhatap olmadı.¹⁰⁹

Sui imparatoru muhaliflerin ortadan kaldırılmasını teklif etti, ancak Doğu Göktürk Kağanı muhaliflerle Suilerin aynı olduğunu söyleyerek Çinli elçiye yüz vermedi. Bu arada Göktürk akınları Sui topraklarına doğru yeniden başlamıştı. Doğu Göktürk Devleti'nin kuvvetlenmesi yeniden Çinlilerin entrika faaliyetlerinin başlamasına yol açtı.¹¹⁰

Nitekim Doulan Kağan'ın izlediği siyaset Çin'in Göktürlere uyguladığı politika ile aynıydı; Çin, Göktürk muhaliflerini desteklerken iz belli etmeyip ikili hareket ediyordu, Doulan Kağan ise Sui muhaliflerinin Suilerle aynı olduğunu dile getirerek hiçbir taraftan olmadığını dile getirmiştir. Bu olay Doulan Kağan için ülkesi üzerinde baskısı

¹⁰⁸ Liu, s. 81.

¹⁰⁹ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s. 62-63.

¹¹⁰ Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), s. 143-144.

bulunan Çin'e karşı zamanında bir fırsat oldu ve Doulan Kağan Göktürkler adına bağımsız hareket etmeye başladı. Shetu Kağan zamanında değer gören, casusluk yapan elçi Zhang Sun Sheng artık eski itibarını Göktürkler toprağında görememiştir ve bu imparator için endişe verici bir tutuma sebep olmuştur.

Doulan Kağan'ın Çin'e vergiyi kesmesi ve yeniden akınlara başvurması Çin'in yeniden Göktürkler üzerinde yürüttüğü politikasına, entrikalara yönelmesine zemin hazırlamıştır.

O tarihlerde Göktürk ülkesinin kuzeyinde Shetu'nun oğlu Rangan, Tuli Kağan (Tūli Kèhán 突利可汗 Tuli Kığhan)¹¹¹ unvanıyla kuzeyde bulunuyordu, Sui Hanedanlığına elçi göndererek Çin ile evlilik anlaşması isteğinde bulunmuştur. İmparator, Péijǔ (裴矩 Peicū) ile: 'Da Yi prensesi (Dàiyǐ Gōngzhǔ 大以公主 Dai Gongcu) öldürmelisin, ancak ozamansenin evliliğine onay veririm.'haberini gönderdi. Bunun üzerine Tuli Kağanolumlu düşündü ve Doulan Kağan'ınönünde prenses hakkında kötü şeyler söyledi, atılan iftiraya Doulan Kağan çok sinirlendi, prensesi çadırında öldürdü. Doulan ile Dianjue (batıdaki Tardu Kağan) arasında anlaşmazlık vardı, sık sık birbirlerine saldıırırlardı, imparator onları barıştırdı ve her ikisi de askerlerini geri çekerek ayrıldı.¹¹² Yeni bir Çinli prensesleevlenmek isteyen DoulanKağan, Çin'e elçi yollayarak evlilik teklifinde bulunmuştur. Bu teklif Çinsarayında devlet adamları tarafından tartışılırken Zhang Sun Sheng çıkarak, güvenilmez bir kişi olan Doulan Kağan ile Dianjuearasında anlaşmazlık olduğunu söylemiştir. Ardından Zhang Sun Sheng, Doulan Kağan'ın Sui Hanedanı tarafından desteklenerek bir prensesle evlenmesiyle Dianjue'nin ve Tuli Kağan'ın üzerinde üstünlük sağlayarak daha da güçleneceğini belirtmiştir. Böyle bir durumda Doulan Kağan, DatouKağan'la güçlerini birleştirerek rahatça Tuli Kağan'a saldırabilecektir. Zhang Sun Sheng'in önerisine göre asıl desteklenmesi gereken kişi, Sui-yanlısı olup daha az askere sahip olan Tuli Kağan'dır ve onun daha güneye inmesinin sağlanarak Doulan Kağan'a karşı tampon bir bölgeolarak kullanılması daha

¹¹¹ Tuli Kağan, Shetu Kağan'ın oğluydu denilmekte fakat elçi Zhang Sun Sheng'in biyografisindeki bilgiye göre Tuli Kağan Chuluohou'nun oğluydu; Chuluohou ile Shetu kardeşir. Ayrıntılı bilgi için bkz: **Liu**, s. 83.

¹¹² Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1693. Orjinali için bkz. s. 78.

uygundur. Sui Wen Di toplantının sonunda Zhang Sun Sheng'in bu önerisini kabul etmiştir.¹¹³

Doulan Kağan'a Karşı Sui İmparatoru ve Tuli Kağan İttifakı

İmparator yine Göktürklerle ilgili politikasında savaşmaktan ziyade Göktürklerde muhalif taraf olan Tuli Kağanı silah olarak kullanma yoluna gitmiştir; nitekim başarılı da olmuştur. İmparator, güçlü olan Doulan Kağan'ın kendi destekleriyle daha da güçlendirip muhalifleri yok etmesine sebep olmaktansa zayıf olan tarafı güçlendirme yolunu seçmiştir.

Tuli Kağan, Kaihuang 17. yılında (597) ise bizzat Çin başkentine gelerek evlilik teklifinde bulundu, bu teklif Doulan Kağan'ı ortadan kaldırtmak isteyen imparator tarafından kabul edildi. İmparator, Tuli Kağan'a Çinli bir prenses olan, Anyi (Ānyì 安义 Ani) (huzur ve adalet) unvanını taşıyan kendi soyundan bir prensesi eş olarak verdi. Zhang Sun Sheng da Tuli Kağan'a oturduğu kuzey bölgesinden güneye inerek Ötüken'e (Dùjīn 度斤 Ducin) yerleşmesini tavsiye etmiştir. Ancak bu hareket Doulan Kağan'ı çok öfkелendirdi ve: 'Ben, Büyük Kağanım (Ulu Kağan olabilir) bana Rangan'dan daha kötü muamele ediliyor!' dedi. Doulan Kağan yine Sui karşıtı bir siyaset benimsemiş, Çin sarayına vergi ve haraçlarını göndermeyi kesti, sınır bölgesinde sık sık huzursuzluk yarattı.¹¹⁴

Tuli Kağan ise gizlice gönderdiği haberciler aracılığıyla Doulan Kağan'ın akın düzenleyeceği noktaları önceden Sui yönetimine bildirmiştir. Tuli Kağan'ın ihanetini öğrenen Doulan Kağan da Kaihuang 19. yılında (599) Datou Kağan'la olan anlaşmazlığına bir son vermiş, onunla güçlerini birleştirmiş ve Çin Seddi'nin kuzeyinde Tuli Kağan'a beklenmedik bir saldırı düzenlemiştir. Doulan Kağan bu sırada Tuli Kağan'ın bütün kardeşlerini, oğullarını ve yeğenlerini öldürmüştür. Ailesinin ve halkının büyük çoğunluğunu kaybeden Tuli Kağan da canını zor kurtararak Zhang Sun Sheng'la birlikte Çin başkenti Chángān'a (長安 Çanğan) kaçmış ve Sui Hanedanı'na sığınmıştır.¹¹⁵

¹¹³ Erkoç, s. 60.

¹¹⁴ Liu, s. 84.

¹¹⁵ Erkoç, s. 61.

Çin daha önce Shetu Kağan'a karşı Dianjue'üzerinden uyguladığı politikasını şimdi entrikalarıyla Doulan Kağan'a karşı Tuli Kağan üzerinden yürütmüştür. Fakat yapılan tüm planlara rağmen Doulan Kağan galip gelmiş ve Tuli, Çin'e sığınmıştır.

Tuli Kağan Çin'e sığındıktan sonra aynı yıl Sui muhalifi Göktürkler ile Sui birlikleri arasında sınırda çarpışmalar olmuş ve Göktürkler uzaklaştırılmıştır. Fakat Göktürklerin toparlanmaları uzun sürmemiş ve DianjueKağan Çin'e yeniden saldırıda bulunmuştur. Büyük bir orduyla Çin'e giren Dianjue, bu sefer Sui Hanedanı'nın ünlü generali Yángsù (楊素 Yangsu) ile karşılaşmış ve yapılan çarpışmada Dianjuebüyük bir yenilgiye uğrayarak kaçmak zorunda kalmıştır.¹¹⁶ Suilerin bu zaferinin üzerine imparator Çin'e sığınmış olan Tuli Kağan'ı (Rangan) Qimin Kağan (Yìlìzhēndòu Qīmín Kèhán 意利珍豆启民可汗 İlicindoğ Çimin Kığhan) unvanıyla görevlendirdi, Çince'de bu unvan bilge güçlü(Yì zhìjiàn意智健İ cıcyen) anlamına gelmektedir. İmparator Qimin Kağan'ı Shuòzhōu'da (朔州 Şuğocoğ) Dàlì (大利 Dali) adlı kaleyi yaptırarak oraya yerleşmesine yardım etti, o sırada Çinli eşi Prenses Anyi ölmüştü, Onu diğer Çinli birprenses olan Yì Chéng (義成İ Çing) ile evlendirdi. Göktürk boylarından çok fazla kişi O'na bağlılığını bildirenler çok fazlaydı. Doulan Kağan yeniden saldırıya geçince imparator Qimin Kağan'ayeniden Çin sınır bölgesine geri çekilip orada kalmasını emretti. Yongyulü işgale devam edince imparator Qimin Kağan'ın Sarı Nehrin güneyindeki Xià (夏Şya) ve Shèng (胜Şing) valilikleri arasında bir yere geçmesini istedi. Halka birkaç yüz li genişliğinde toprağı kazdırdı ve bu kanal Sarı Nehri'n hem doğu hem batı tarafından sınır durumundaydı; tam ortası Qimin Kağan'ın inek koyun otlattığı yerd. ¹¹⁷

Sui ordusu da Doulan Kağan'la savaşmak için hazırlık yaptığı sırada Kaihuang 19. yılında (599 yılının sonlarında ya da 600 yılının başlarında) Doulan Kağan kendi adamları tarafından öldürülmüştür.¹¹⁸ Bu önemli gelişmenin ardındanDianjuekendisini

¹¹⁶ Erkoç, s.61

¹¹⁷ Tuli Kağan yani, (Ran-gan 染干) Qimin Kağan (Yì Lì Zhēn Dòu Qīmín Kèhán 意利珍豆其启民可汗) unvanıyla görevlendirildikten sonra çalışmamızda Qimin Kağan olarak yer verdik. Jia Lu, Xu, Èrshì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1694. Orjinali için bkz. s. 78. Çin'de Tang hanedanının kurucularından Li Shimin adındaki 'min' adıyla benzerlik gösterdiği için değiştirilerek kaynaklara Chijen Kağan ismiyle yazılmıştır. Taşağul, Göktürkler, Cilt: I, s. 68.

¹¹⁸ Taşağul, Göktürkler, Cilt: I, s. 70.

Bilge Kağan (Bùjiā Kèhán 步迦可汗 Bucya Kığhan) unvanıyla bütün Göktürklerin hükümdarı ilan etti. Göktürk Devleti büyük bir kargaşanın içine düştü; bu durumdan faydalanmak isteyen İmparator, elçi Tàipínggōngshǐwànsuì'yì (太平公史万岁 Taypinggonggōngshǐwànsuìy) orduyla Suozhou'dan, Dianjue'ye saldırması için gönderdi.(Shǐ Wàn Suì) Dajin dağında (DàjīnShān大斤山 Dacin Şan) Dianjueile karşılaştı, fakat düşman savaşıma cesaret edemeyipkaçtı.¹¹⁹ Doulan Kağan'ın ölümü üzerine bundan faydalanıp kendisini Göktürklerin Kağanı ilan eden Dianjue'nin güçleneceği düşüncesiyle Çin imparatoru kendisine sığınan Qimin Kağanı kullanmıştır. Göktürkler içinde oluşan ikilik sonu gelmeyen bir taht mücadelesinden çıkıp bu süreçte sadece çarpışan Göktürk kağanlarını seyreden Çin manzarasına dönüşmüştür.

Aynı yıl içerisinde (600 yılı başlarında) Bilge Kağan, Qimin Kağan'a saldırmak istemişse de Sui Hanedanı'nın Qimin Kağan'a sağladığı askerî destek yüzünden bu saldırı gerçekleşmemiştir; ertesi yıl da Yang Su'ya ve Zhang Sun Sheng'a Qimin Kağan'ın kuzeye götürülerek Bilge Kağan'la savaştırılması emredilmiştir. Bilge Kağan'ın ülkesinde Rénshòu (仁寿Rinşov) 3. yılında (603) ise büyük karışıklıklar çıkmış, ona bağlı Tegrek boyları ayaklanma çıkarmış ve isyanı bastıramayan Bilge Kağan kaçarak Tuyuhun Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bilge Kağan'ın halkını teslim alan Qimin Kağan ise böylece Göktürk Devleti'nin doğudaki yarısının tek hükümdarı hâline gelmiştir.¹²⁰

Qimin Kağan kendi topraklarında artık Çin'e bağlı olarak hüküm sürmektedir; iktidar mücadelesini kazanmış gibi görünmekte olsa da adet ve geleneklerinden uzaklaştığı için tam anlamıyla kaybettiğinin farkında değildir. Doulan Kağan, Doğu Göktürk Devleti adına yürüttüğü politikada başarılı olmuştur; fakatDianjue mağlup edilse de Çin'e sığınan Tuli Kağan, Çin hükümdarının Onu Qimin unvanıyla Göktürk kağanı ilan etmesinden sonra Doulan Kağan uyguladığı politikayı tek başına sürdürememiştir. Aksine Çin'in Göktürkler üzerindeki politikası kağanların taht mücadeleleri sonucunda Zhang Sun Sheng'ın katkılarıyla da başarıyla sonuçlanmıştır. Bundan sonraki dönemde (Doulan Kağan'ın ölümünden sonra)Göktürkler için tehdit olanDianjue, halkının ayaklanmasıyla ortadan kalkınca Çin açısından uyguladığı politika daha elverişli hale

¹¹⁹ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1694. Orjinali için bkz. s. 79.

¹²⁰ Erkoç, s. 62.

gelmiştir. Qimin Kağan, Sui imparatoruna bağlı bir kağan olmuş ve Doğu Göktürk Devleti tamamen Suilere bağlı hale gelmiştir.

3. BÖLÜM

DOĞU GÖKTÜRK DEVLETİ'NİN YÜKSELİŞİ

3.1. Doğu Göktürk Kağanı Shibi Kağan ve Sui Hanedanlığı Muhalifi Li Yüan İttifakı (609-619)

I. Göktürk Devleti'nin yıkılıp (582) ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan Doğu Göktürk Devleti, Türk tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olmuş ve zamanla sınırları genişleyen devletin yeniden daha güçlü varoluşunun zeminini hazırlamıştır.

Ağabeyi Doulan'ın yerine geçen Qimin Kağan, Çin hâkimiyetini kabul etti ve Onun döneminde Göktürkler varlık gösteremedi; esaret dönemine en büyük etken ise

Qimin Kağan'ın Çin'e olan hayranlığıydı. Çinlileşmek isteği Sui imparatoru¹²¹ tarafından birkaç kez reddedildi. Dàyè (大業 Daye) 3. yılındaki (607) ziyaretinde imparatora bu isteğini dile getirdi ve ardından elçiyle mektup göndererek artık sınırdaki Göktürklerin kağanı olmadığını, Çin'e tabii olduğunu; imparatorun onu merhamet etmesini ve O ve tüm kabilenin kıyafetler, günlük eşyalar ve gelenekler gibi her alanda tamamen Çinliler gibi olmalarına izin vermesini umduğunu belirtti.¹²² Çin imparatorunun yabancıları Çin topraklarına sokması ve onlarla yakınlaşması bazı Çinli devlet adamlarını memnun etmiyordu, imparatorun nedimelerinden Ho Chou 'Göktürklerin Çin'in boş yerlerini, dağlarının yapısını öğrendiklerini, bu sebepten daha sonra tehlike oluşturacaklarını ima etti.¹²³ Daye 4. yılında (608) kendisine Çin yaşam tarzına uygun bir kale yaptırıldı ve orada yaşamaya başladı, fakat Çinlileşme eğiliminde bulunsa dahi hiçbir zaman Çin adına savaşa katılma eylemini gerçekleştirmek istemedi.

Daye 5. yılında (609) yılının yaz aylarında hastalanan Qimin'in ölümünden dolayı Çin imparatoru çok üzüldü ve üç gün yas ilan etti. Yerine Duōjǐ (咄吉 Duğoci) tahta geçerek 'Shibi Kağan (始毕可汗 Shǐbì Kèhán Şibi Kığhan) unvanını aldı.¹²⁴ Göktürk geleneklerine uygun olarak dul kalan üvey annesi Yi Cheng prenses¹²⁵ ile evlendi ve bunu Çin imparatoruna bildirerek, ilk dış siyasi temasını yaptı.¹²⁶ Shibi Kağan Doğu Göktürkler için çöküşe giden süreci durdurmayı başardı. Babası gibi O da bir Çinli

¹²¹ Suí Wén dì Yáng Jiān 隋文帝楊堅 (21 Temmuz 541-13 Ağustos 604) Sui Hanedanlığının ilk imparatorudur. Çini bir çatı altında toplayan 23 yıllık bir yönetimi 581 yılında kurmuştur. <http://lishi.zhuixue.net/renwu/yangjian/> (Erişim Tarihi: 08.03.2018)

¹²² Qimin Kağan'ın Sui imparatoruna mektubu için bkz. Jia Lu, Xu, Èrshì Shǐ Quán Shì 二十四史全釋 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 1696. Orjinali için bkz. s. 79.

¹²³ **Taşağıl**, Göktürkler, Cilt: I, s. 76.

¹²⁴ Duōjǐ Shǐbì Kèhán (咄吉始毕可汗), Qimin Kağan'ın oğludur ve Sui Hanedanlığının son döneminde Da Ye döneminin ortalarında tahta çıkmıştır. Jia Lu, Xu, Èrshì Shǐ Quán Shì 二十四史全釋 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004, s. 4429. Orjinali için bkz. s. 79.

¹²⁵ Sui hanedanı prensesi olan Yi Cheng prenses, Qimin Kağan ile Göktürklerle barış sağlanması amacıyla evlendirildi. 603 yılından beri Göktürk ülkesinde bulunan prenses Li Ching ordusu tarafından 630 yılı başında öldürülenler arasındaydı. Taşağıl, Cilt I, s.102. Bu geleneğe göre Türklerde dul kadının ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi/evlendirilmesidir. Bir erkek öldüğünde geride eşi ve çocukları kalıyorsa, bunlara daha iyi bakacak ve aile bütünlüğünü de bozmayacak bir evlilik yaptırılma amacına yönelik olarak yapılan bu evlilikler, genelde evliliği yapanlardan çok, ailenin kararı ile gerçekleştirilmektedir. Bağlı **Mazhar** ve Sever **Aysan**, 'Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat', Aile ve Toplum, Yıl: 7, Cilt: 2, Sayı: 9, 2005, s.10. (levirat kayın alma anlamındadır.)

¹²⁶ **Taşağıl**, Göktürkler, Cilt: I, s. 78.

prensesle evliydi ancak iç huzursuzluğu tamamen durdurmayı denedi ve isyanların önüne geçti.

Shibi Kağan, Çin ile iyi ilişkiler kurma düşüncesinde değildi, bölgedeki varlığını sağlayabilmek için Çin'e karşı koyma ve mücadelecı bir yönetim izleme niyetindeydi. Bu durum Çince kaynakta: 'Sui Da Ye'¹²⁷ dönemi devam ederken o dönem Çin büyük karışıklık içerisindeydi, Çin halkının çoğu Göktürklerle kaçtılar. Göktürkler güçlendiği zaman doğuda Qidanlar¹²⁸ ve Shihwei,¹²⁹ batıda Tuyuhunlara,¹³⁰ Gao Chang'a¹³¹ kadar bütün ülkelerin hepsi onlara katıldılar, bağılılıklarını bildirdiler, sayısı bir milyonu aşan atlı askerleri vardı; kuzeydeki kavimler hiç bu kadar güçlü olmamıştı ayrıca atlıların sayısı bu sayıyı hiç geçmemişti. Shibi Kağan kendisini Yin Dağları'nda (阴山 Yīn ShānYīn Şan) ¹³² gibi görüp Çin'e kibirle yukarıdan bakıyordu.'cümleleriyle dile getirilmiştir.¹³³

Çin karışıklık içindeyken Çinlilerin Göktürklerle sığınması, Göktürk Devleti'nin güçlendiğini düşünmüştür ve Shibi Kağan'ın Çinlilere karşı babasından farklı tutum izlemesi imparatoru tedirgin etmiştir.

¹²⁷ Dà yè (大業) Saltanat Devresi, Sui sülalesinin, 605-617 yıllarındaki son dönemlerine işaret eder. İsenbike **Togan**, Gülnar **Kara** ve Cahide **Baysal**, Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) Türk Tarih Kurumu, XXVIII. Dizi-Sayı 6, Ankara 2006, s. 74.

¹²⁸ Qidanlar (契丹) ayrıntı için bkz: dipnot 40.

¹²⁹ Shìwéi (室韦), Qidanların diğer bir koludur, Dōnghú (东胡) kuzeyinde, Dīnglínglerin (丁零) atalarıdır. Huánglóng'ın (黄龙) kuzeyinde, Niǔyuè nehri (犏越河 Niǔyuè hé) yakınlarında, başkentin kuzeydoğusuna yedi bin li uzaklıkta ve doğusunda Hēishuǐmò hé (黑水靺鞨); batısında Göktürkler; güneyinde Qidanlar; kuzeyi ise denize yakındı. Jia Lu, Xu, Èrshì Shì Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Xin Tang Shu Juan 219, Lie Zhuan 144, Bei Di Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4725. Orjinali için bkz. s. 79.

¹³⁰ Tǔyùhún (吐谷浑) Sarı Nehir'in kuzeyinde kurulan göçebe devlettir. Tuyuhunların ilk kabilesinin adı İlhan idi. Onlar, hükümdarları Hsien-pi'lere mensup olup kendileri, Tobalarla yakın akrabaydılar. Avirmed **Enkhbat**, Köktürk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları (6 ve 9. Yüzyıllarda), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.14.

¹³¹ Hoço (高昌 Gāo Chāng) Uygurların kışlık başkentidir. İranlılar "Çinançkath" yani Çinli kenti derlerdi. Gerçekten Hoço, eski bir Çin kentidir. Eski kaynaklarda adı Kao-çang olarak Çincedeki şekliyle geçerken, Moğollar devrinde Hou-chou (Ateş Kenti) denilmiştir. Hoço'nun dağlarının renginin kırmızı oluşu bu adın verilmesine neden olmuş. Kent, Türk el yazmalarında Kara-Hoca adıyla anılır. Bu kentin bir de unvanı vardır: İdik Kut şehri. İdik Kut, Uygur Kağanlarının unvanıdır. Batı dillerine bu terim, "kutsal haşmet" olarak aktarılmıştır. Hoço'nun başkent olması dolayısıyla, İdik Kut'un Şehri olarak da söz edilir. Hoço ve Kao-çang, Kara-Hoca adının Çincedeki iki biçimine karşılık geldiği görülmektedir. Süleyman **Güngör**, 'Uygurların Kente Yerleşmesi ve İdik Kut Şehri Hoço', Avrasya Etüdları Dergisi, Sayı 18, Sonbahar/Kış 2000, s.11.

¹³² Yin Shan Dağları (Karanlık Dağlar) İç Moğolistan özerk yönetim bölgesinde yer alan sıra dağlardır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Yin_Dağları

¹³³ Jia Lu, Xu, Èrshì Shì Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4429. Orjinali için bkz. s. 80.

Suilere Karşı Shibi Kağan ile Li Yüan İttifakı

Kuvvetlenen Doğu Göktürk Devleti Çinlilerin yeniden entrikalarına sebep oluyordu, imparator Shibi Kağan'ın askerlerinin sayıca giderek arttığını düşündü. Bu yüzden Pei Jü, imparatora Shibi Kağan ordusunu zayıflatmak için onların güçlerini ayırma planını önerdi. Bu plana göre imparatorun soyundan gelen bir kız, Shibi Kağan'ın kardeşi Chiji Şad (Chijí Shè 叱吉设 Çıcı Şğı) ile evlendirilecek ve Chiji Şad güney bölgesinin kağanı ilan edilecekti; fakat bu teklifi Chiji Şad kabul etmeye cesaret edemedi. Bu durumu duyan Shibi Kağan'ın Suilere karşı nefreti daha da arttı.¹³⁴

Kısa zamanda eski dinamik gücüne kavuşan Doğu Göktürk Devleti, Shibi Kağan liderliğinde her fırsattan istifade ederek Sui imparatorluğuna saldırıyordu. Sui Hanedanlığına son vererek anlaştıkları şekilde Li Yüan'ı¹³⁵ imparatorluğa geçirecekti; bu anlaşma karşılığında Li Yüan, Shibi Kağan'a otuz bin ton ipek ve yıllık vergi vermeyi kabul etti. Böylelikle Göktürkler bir kez daha Çin'i vergiye bağladı. Shibi Kağan, Çin'e karşı bir siyaset izlemekteydi fakat akın düzenlediği Sui imparatorluğuna karşı Li Yüan'ı kullanmak Onun da menfaatine olduğu için iş birliği yoluna gitti. Qimin Kağan zamanında teslim olmaya hazır olan Göktürklerin tavrı Shibi Kağan'ın izlediği siyasetle tamamen tersine dönmüş oldu. Shibi Kağan zamanında olayların bu yönde değişmesinin en önemli sebeplerinden biri Sui imparatorluğunun sona ermesini isteyen Li Yüan'ın tavrıydı.

Sui Hanedanlığının son dönemlerinde, Çin'in kuzeyindeki askeri liderler arasında kıyasıya bir iktidar kavgası sürmekteydi. Bu askerler, Göktürklerin desteğini sağlamak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Hatta Göktürklerin buyruğu altında olduklarını

¹³⁴ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 67, Lie Zhuan 32, Pei Jü (Bio.) Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 1425. Orjinali için bkz. s. 80.

¹³⁵ Li Yuān (李渊) 566-635 yılları arasında yaşayan Tang İmparatorluğunu kuran İmparator Gāozǔ (Gaozu) (高祖) 'dur. Li Yüan, Sui ordusunda görevli askerdi. Kendi bağımsızlığını kazanıncaya dek Tang imparatorluğuna karşı durup ve Göktürklerle boyun eğmiştir. Göktürklerle birlikte kendi gücüne güç katarak Sui Hanedanlığına son verip, T'ang Hanedanlığını kurmayı başardı. Çin tarihinin en parlak dönemi Tang Hanedanlığı döneminde yaşandı. Bu dönemde hoşgörü hâkimdir; Budizm, Taoist inançlar ve Konfüçyüs felsefesi ile kaynaşmıştır. Doğu Göktürklerinin ülkesi açısından büyük tehdit oluşturması bahanesiyle birliklerini güçlendirmiş ve Sui Hanedanlığına karşı muhalif güçleri oluşturmuştur. 624 yılında bir inkılâp yapılarak kalkınma başladı. Yeni bir toprak dağıtım kanunu kabul edildi. Bu kanunla bütün köylüye eşit miktarda toprak verilecek ve bu suretle büyük mülk sahiplerinin teşekkülüne mâni olunacaktı. Bu kanun, köylünün topraklarını kaybetmemesi için onları korumak amacıyla çıkarıldı. Ayrıca devletin sağlam bir temel üzerine kurulabilmesi için gerekli olan kuvvetli bir ekonominin alt yapısı meydana getirilmek istendi. Mualla Uydu **Yücel**, Çin Tarihi, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını, İstanbul 2010, s. 149.

ifade etmekten bile kaçınmıyorlardı. Çünkü başarılı olabilmek için Göktürklerin askeri güçlerine ihtiyaçları vardı.¹³⁶

Li Yüan de iktidar için ülkesinin adına Göktürklerle işbirliği yapma çabasına girdi ve Shibi Kağan'ın da desteğiyle Çin'de Sui'lerin hâkimiyeti son buldu; böylelikle Li Yüan, Tang sülalesini kurarak 300 yıl sürecek olan ve Çin'de birçok alanda yenilik getirecek olan Tang Hanedanlığını ilan etti. Daha sonra Tang hanedanının kurucusu olan Li Yüan, askerlerinin en iyilerinden iki bin kişi seçerek, onları Göktürkler gibi besledi. Onlar gibi oturup kalkmayı öğretti. Bunlar az sayıda Göktürk askeriyle karşılaştıklarında bir iki ufak başarı kazandılar. Akın şeklinde gelişen Göktürk askeri harekâtı daha sonra geri dönmeleriyle son buldu.¹³⁷

Wüdé (武德 Udğı) 2. yılında (619) Doğu Göktürk Devleti'ni eski gücüne kavuşturan Shibi Kağan, Çin'e karşı büyük bir hücum başlattı ve itaatsiz General Shibi ile birleşmeleri için birliklerini gönderdi ve (onunla birlikte) haydutluk yapmak için planlar kurdu. Shibi Kağan, Tang imparatorluğu muhalifleriyle birlikte Juzhu Dağı (句注山 Jùzhù ShānCücu Şan) ile Tai Tàiyuán (太原 Tayyüen) arasına akın yapacakken öldü.¹³⁸ Shibi Kağan'ın Çin imparatorluğuna hâkim olan hanedanlık karşısında yer alarak ülkesinin menfaatine hareket etmeyi amaç edindiği görülmektedir; daha önce Li Yüan ile birlikte hareket edip Sui Hanedanlığının yıkılıp Tang Hanedanlığının kurulmasına destek olmasına karşın artık Tang Hanedanlığı muhalifleriyle birlikte hareket etme çabasıdır. Bu defa da iktidar sahibi güçlü olan Tang Hanedanlığı karşısında yer alma amacı gütmüştür.

Shibi Kağan'ın ölümü üzerine oğlu Shénbōmì (什钵苾 Şğnbomi)¹³⁹ yaşı küçük olduğu için tahtın veliahtı olamadı; Nibu Şad (NibùShè 泥步设 Nibu Şğı) unvanıyla Youzhou'nun kuzeyinde yer alan doğu bölgesini idare etmesi amacıyla gönderildi. Yerine Shibi Kağan'ın kardeşi (İlteber Şad) (QílifúShè 俟利弗设 Çilifu Şğı) tahta çıktı. O 'Chuluo Kağan'dır. (Chǔluó Kèhán 處羅可汗 Çuluğō Kığhan) Chuluo Kağan tahta

¹³⁶ Bülent Okay, 'Tang Hanedanlığı'nın Kuruluş Döneminde Göktürklerin Oynadığı Önemli Rol', Doğu Dilleri Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ankara 1992, s. 156.

¹³⁷ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s. 80.

¹³⁸ Liu, s.179.

¹³⁹ Chuluo Kağan'ın oğlu Shenbomi bazı kaynaklarda Wo She bazılarında Shih-po-pi olarak kullanılmıştır; biz Çince pinyin telafuzu ile yazdık.

çıktıktan sonra, Sui hanedanı Yi Cheng prensesi kendisine eş olarak aldı. Elçisinin ölüm haberini iletmesi için hanedanlığa gönderdi, ölüm haberini alan Gaozu'üç gün yas ilan etti; çok sayıda devlet görevlisine Türk elçilerinin kaldığı misafirhaneye giderek baş sağlığı dilemeleri için emir verdi, ayrıca elçi Zhèng De Tǐng'i (郑的挺 Cǐng Dǐ Tǐng) göndererek önce Göktürlere giderek Chuluo Kağan'a başsağlığı dilemesini istedi, hediye olarak otuz bin parça ipek gönderdi. Daha sonrasında Chuluo Kağan birçok kez elçilerle Çin sarayına elçi göndererek hürmetlerini sundu. Bundan önce Sui Yang Di'nin Xiāohòu (萧后 Şyavhoğ) ve Qi hükümdarı Chen'in (齐王 Qí Wáng Yángchén 齐王 楊陈 Çi Vang Yangçın) oğlu Zheng Dao (Yang Zhèngdào 楊政道 Yang Cǐngdào), Sai Jiàndé (赛建德 Say Cyendǐ) tarafından esir alınmıştı, Wude 3. yılın (620) 2. ayında, Chuluo Kağan onları karşıladı ve Zheng Dao'yu Sui hükümdarı olarak tahta çıkardı. Sui Hanedanlığının son yılları Çinlilerin hepsi Zheng Dao'ya bağlılıklarını bildirdiler. (Zheng Dao) Sui takvimini kullanmaya devam etti, resmi kurumları düzenledi ve Ding Xiang şehrine (Dǐngxiāng Chéng 定襄城 Dǐngşyang Cǐng) yerleşti. Gelen askerlerin sayısı on bini buldu. O sıralarda Tai Zong¹⁴⁰ sınırda görevliydi, Liúwǔzhōu'ya (刘武周 Lyuucōğ) saldırı emrini aldı, ordusu Taiyüan'de durdu, Chuluo Kağan kardeşi Bōrì Shè (Bùlì Shè 步利设 Buli Şǐ) kumandasında imparatorun kuvvetlerine katılması için iki bin süvari gönderdi. 6. ayda Chuluo Kağan, Bingzhou'ya ulaştı. Ordu sorumlusu Lǐzhòng Wén (李仲文 Licōng Vín) Onuhediyelerle karşıladı. Chuluo Kağan orada üç gün kaldı, Bingşehirdeki güzel evli kadınların çoğu Chuluo Kağan tarafından götürüldü; Lizhong Wen bunu durduramadı. Çok geçmeden Chuluo Kağan öldü.¹⁴¹

3.2. Doğu Göktürk Kağanı Xieli Kağan ve Tang Hanedanı İmparatoru Tai Zong İlişkisinin Siyasi Sonuçları (620-624)

¹⁴⁰ Adı Lǐ Shīmín (李世民) olan Tàì Zōng (太宗) (598-649) Tang imparatoru olan Gaozu'nun ikinci oğludur, yaptığı reformlarla bilinen Tai Zong babasının önderliğinde Sui imparatorluğunu devirdiği dönemde general olarak görev yapmaktaydı. Daha sonra Tang Hanedanlığının ikinci imparatoru olduğu dönem Çin'in altın çağlarından biri olarak kabul edildi. Asıl faal olan imparator Gaozu (618-626) olmayıp, oğlu Li Shimin'dir. Fakat bu en büyük oğul olmadığı için, veliht da olamamıştır. Bu durum baba ile Li Shimin ve diğer kardeşler ile bilhassa veliht arasında gerginliklerin yaşanmasına sebep oldu. Kardeşler Li Shimin'in taht üzerinde hak iddia ettiğini gördüklerinde ona bir suikast hazırladılar. 626'da Batı Göktürkleri, seri bir taarruzla hükümet merkezini tehdit ettikleri sırada, kardeşler arasında silahlı bir çarpışma yaşandı ve isyan, Li Shimin'in galibiyeti ile neticelendi. Kardeşlerini aileleriyle beraber öldürdü, babasını ise çekilmek zorunda bıraktı. **Yücel**, s. 151

¹⁴¹ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4430. Orjinali için bkz. s.81.

Chuluo Kağan'ın ölümü üzerine Yi Cheng prenses Chuluo Kağan'ın oğlu Aoshe Şad'ın çirkin ve zayıf olması sebebiyle tahta çıkmasına izin vermedi. Bunun üzerine Chuluo'nun kardeşi Duōbi'yi (咄苾 Duğobi) tahta çıkardılar ve O, 'Xieli Kağan (Xiéli Kèhán 頡利可汗 Şiyeli Kığhan)'¹⁴² unvanını aldı. Xieli Kağan, Qimin Kağan'ın üçüncü oğluydu, daha önceden Bağatur Şad (Mòhèduō Shè 莫贺咄设 Mohğiduğ Şğı) unvanını taşıyordu ve göçebe halkı Wūyuán'ın (五原 Uyüen) kuzeyindeydi.¹⁴³ Xieli Kağan Çin'e elçi göndererek Chuluo Kağan'ın ölümünü bildirdi. Tang İmparatoru, Shibi için yaptığı yas törenlerini Chuluo için de tekrarladı.

Xieli Kağan çok kuvvetli bir devlet ve ordunun başına geçmişti. Wude 3. yılda (620) O da prenses Yi Cheng'i eş olarak aldı. Xieli Kağan tahta çıktıktan sonra babasının ve ağabeyinin mirasını devraldı; askeri gücü büyüktü. İmparator Gaozu, Çin'in henüz kısa süre önce huzura kavuştuğu ve imparatorluğun sınırları dışındaki düşmanlara karşı savaşmak için zamanının olmadığı kanaatindeydi, bu nedenle Xieli Kağan'a hep ayrıcalıklı ve yatıştırıcı biçimde davrandı; O'na sayısız hediye verdi fakat Xieli Kağan'ın sözleri giderek daha inat ve kibir dolu, istekleri ve ricaları da daha doyumsuz olmaya başladı.¹⁴⁴ Bu esnada Tang hanedanı muhalifi Çinliler sürekli Xieli Kağan'a babası Qimin Kağan'ın Suiler desteğiyle tahta çıktığını unutmaması gerektiğini söylüyorlardı. Daha önce Li Yüan'ın iktidar mücadelesi isteği nedeniyle Göktürklerle iş birliği yapma isteğini bu defa da Tang hanedanı muhalifleri yapmak istiyordu.

Wude 4. yılının (621) 4. ayında Çin Seddi'ni geçen Xieli Kağan'ın hücumları Yànmén'a (雁门 Yenmín) kadar ulaştı. Chuluo Kağan'ı zehirleterek öldüren Göktürk merkezinde hapsedilmiş olan Cheng Yüan shou'yu kurtarmak için Li Kui adlı bir elçi altın ve ipekli kumaşlarla Xieli Kağan'a gönderildi. Altın ve ipekli kumaşlara rağbet etmeyen Kağan, Çin elçisinin yerlere kapanarak kendisini selamlamasını istemiş; elçi buna yanaşmayınca tutuklamıştı. Diğer elçi sol saray muhafızları başkumandanı büyük General Chang Sun Hsün Ze'yı da hapse attı. Elçilerinin Xieli Kağan tarafından birbiri ardına tutuklanması üzerine Çin imparatoru da kendi başkentinde bulunan Göktürk

¹⁴² 621-630 yılları arasında kağanlık yapan Xieli Kağan, Doğu Göktürk Devleti'nin son hükümdarıdır. Türkçe kaynaklarda İl Kağan olarak kullanılmaktadır; ancak biz Çin yıllıklarında geçen Xieli Kağan ismini esas aldık. Lakabı İl Kağan olan Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan ile karıştırılmamalıdır.

¹⁴³ Jia Lu, Xu, Èrshí Shì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4430. Orjinali için bkz. s.81.

¹⁴⁴ Liu, s. 182.

elçilerini hapse attı. İki ay süren kuşatmadan sonra artık istediklerini elde ettikleri anlaşılan Göktürkler geri döndü. 622 senesinde imparator Gaozu, Kağan'a tekrar zengin hediyeler gönderdi ve bir Çinli prensesle evlendirme teklifinde bulundu. Xieli Kağan bu teklifi kabul etti ve Çin imparatorunun isteği doğrultusunda hapisteki elçileri serbest bıraktı; bunun üzerine on chin miktarındaki balık tutkalını¹⁴⁵ hediye olarak göndererek iki ülke arasının bundan sonra tutkalla yapıştırılmış gibi yakın olmasını söyledi. Bunu duyan Gaozu da Göktürk elçilerini ülkelerine geri yolladı.¹⁴⁶

Tang hanedanı kuvvetlenmeye başlamıştı; dolayısıyla Göktürk akınlarına daha iyi savunma yapma yolunda önemli adımlar atıldılar. Wude 5.yılın (622) ilkbaharında Lǐ Dàēn (李大恩 Li Dan) imparatora Göktürklerde kıtlık çıktığını ve Mǎyì'yi (马邑 Mai) ele geçirebileceklerini sundu. Gaozu fermanla Li Daen ve saray adamlarından (saray içindeki statüsü düşük olan görevli) Dúgū Shèng (独孤晟 Dugu Şing) kumandasındaki ordusuyla Yuàn Jūn Zhāng'a (苑君璋 Yüen Cün Cang) saldırmalarını ve 2.ayda Mayi'de kuvvetlerini birleştirmelerini emretti. Dugu Sheng, zamanında ulaşamadı bu nedenle Li Daen tek başına kuvvetleriyle ilerleyemedi, Xin Kalesi'nde (Xīn Chéng 新城 Şin Çing) durup bekledi. Xieli Kağan, Liúhēi Tà'nın (刘黑闥 Lyuhey Ta) kuvvetleriyle birleşerek Li Daen'e saldırması için on binlerce süvari gönderdi ve imparatorun kuvvetleri büyük bir yenilgiyle mağlup edildi. Li Daen savaşta öldü, ölen askerlerin sayısı binlerceydi.¹⁴⁷

Xieli Kağan ile Tang İmparatoru Tai Zong İttifakı

Bundan sonra da Xieli Kağan'ın akınları devam etti; Göktürkler artık Çin'in çok içlerine girmişti. Çinli kumandanlar Göktürklerin dönüş yollarını kesme teşebbüsünde bulundular. Bu sırada Xieli Kağan'ın Çin'e barış teklif ettiği ortaya çıkmaktadır. Bazı devlet adamları hemen anlaşmayı kabul etme taraftarı idi, bazıları ise Çin'in çok fazla içlerine girmelerinin iyi bir fırsat olduğunu öne sürerek savaşmak istediler; imparator da

¹⁴⁵ Yayın en önemli maddesini teşkil eden tutkal, çok titiz hazırlanan bir maddedir. Dünyanın bilinen en iyi ve en kuvvetli organik yapıştırma maddesi balık tutkalıdır. Birçok çeşidi vardır. Tutkal olarak Mersin Balığı'nın hava kesesi kullanılır. Balık hava kesesi (bladder) ince parçalara bölünüp 60–70 derecede sıvılaştırılır sonra kendi halinde soğumaya bırakılır ve soğuk olarak saklanırdı. S. Özden, G. Gündüz ve Saadettin Murat Onat, 'Türkler'de Yay Yapımı ve Ağaç Kullanımı'Ormancılık Dergisi, Sayı 1, Haziran 2009, s.160.

¹⁴⁶ **Taşağıl**, Göktürkler, Cilt: I, s. 88-89.

¹⁴⁷ Jia Lu, Xu, Èrshì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4431. Orjinali için bkz. s.82.

savaşma taraftarı idi.¹⁴⁸ Fakat kıtlık yaşayan Çinlilerin içlere kadar ilerleyen Göktürlere karşı barıştan başka seçeneği kalmamıştı. Barış teklif etme sırası bu defa Tang imparatorluğuna gelmişti. Tai Zong bu duruma çok üzülmekteydi. Bu durum Çince kaynaklarda şu şekilde dile getirilmekteydi:

Wude 7. yılının 8. ayında (624) Xieli ve Tuli Kağan¹⁴⁹ bütün ülkeyi işgale girişerek Yüan Zhou'danilerleyerek güneyde birleştiler, Tai Zong, imparatorndan kuzeye saldırı için emir aldı. Qi hükümdarı Yüan Ji (Qí Wáng LǐYuánjǐ 齐王李元吉 Çi Vanğ Li Yüenci) kumandasıyla ona katıldı. O sırada Guānzhōng'da (关中 Guanconğ) seller meydana gelmiş ve ürün getirilmesi sağlanan yollar kapanmıştı. Tai Zong çok endişeliydi; Onun endişe dolu yüzünü gören askeri görevliler de kaygılanıyorlardı, bu yüzden ordularını Bingzhou'dadurdurdular. Xieli ve Tuli Kağan ordusu aniden on binden fazla süvariyle Bingzhou'nun batısına geldiler, yüksek bir tepe üzerinde savaş için yerleşen askerleri Tang askerlerini korkuttu. Bunun üzerine Tai Zong yüz süvariye bizzat komuta ederek Göktürklerin karşısına çıktı ve onlara:

‘Benim ülkem ile siz Kağan arasında, birbirimize sırtımızı dönmeyeceğimize dair yemin etmiştik, şimdi neden ittifak yemininizden dönüp, benim Hanedanlığımın içine kadar giriyorsunuz? Ben Qin hükümdarıyım (Qín Wáng 秦王 Çin Vanğ), bu nedenle öncelikle zafer veya yenilgi konusunda sizinle kesin bir sonuca varmaya geldim. Eğer Kağan kendisi önce gelirse, Kağan’la ben yani, ikimiz birebir savaşırız; eğer süvarileri gelmek isterse, o zaman ben elimdeki bu yüz süvariyle karşı koyacağım.’ dedi. Xieli Kağan bunun üzerine beklenmeyen mütevazılıkla gülümsedi ve cevap vermedi. Sonra Tai Zong, öne doğru ilerleyerek görevlisi ile Tuli Kağan’a:

‘Seninle geçmişte ittifak anlaşması yapmıştık; zor zamanlarımızda birbirimize yardımlarımız oldu; fakat sen şimdi komuta ettiğin ordunla üzerimize geliyorsun, yaptığımız barış anlaşmasını (yaktığımız tütsüyü) dikkate almayıp niçin bozuyorsun? Fakat durum böyleyse o halde hemen yerinden kalkıp benimle savaşmalı, galip ya da

¹⁴⁸ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: I, s. 91.

¹⁴⁹ Asıl adı kaynaklarda Shenbomi şeklinde bildirilen Tuli Kağan, Shibi Kağan’ın esas kadınından doğan oğludur. Dolayısıyla daha sonra menfaatleri çakışacak olan Xieli Kağan, Onun amcasıydı. Töles Kağan 602-609 yılları arasında hükümdarlık yapan Doğu Göktürk Kağanlarındandır. Yami Kağan olarak da bilinir. Prof. Dr. Sadettin Gömeç’e göre tek bir kişiyi değil bütün I. Göktürk Kağanlarını simgeler.

mağlup olmaya karar vermelisin.’ demesini emretti. Tuli Kağan yine cevap vermedi. Tai Zong atıyla ilerledi ve içi su dolu hendeği aşmak istedi, Xieli Kağan, Tai Zong’un süvariyle gelişini görmesi ve birlikte yakılan tütsülerin sözünü duyması üzerine gizliden gizliye içinde Tuli Kağan’a karşı kıskançlık hissetti. Bunun üzerine Xieli Kağan bir elçiyle: ‘Hükümdarın hendeği aşmasına gerek yok, kötü bir niyetim yok; sadece hükümdarla olan ittifak anlaşmamızı yenilemek istiyordum.’ diye haber gönderdi. Bunun üzerine iki taraf da geri çekildi. Tai Zong, Tuli Kağan’a karşı düşmanları arasında birbirine düşürme fırsatını elde etti, Tuli Kağan imparatorun tutumundan mutlu oldu ayrıca Tang’a bağlılığını bildirdi, bir daha da savaşmak istemedi. Xieli Kağan ve Tuli Kağan amca yeğen arasında fikir ayrılığı ortaya çıktı. Xieli Kağan savaşmak istiyordu fakat yapamıyordu; bu nedenle (Xieli Kağan)Tuli Kağan ile Ashina Simo adlı tiginini (Tèqín Āshinā Sīmó 特勤阿史那思摩 Tǐqín Aşına Sımo) ¹⁵⁰ uzlaşma sağlamak için imparatora gönderdi ve imparator kabul etti. Tuli Kağan bu nedenle Tai Zong’a iyi davranarak ağabey kardeş ilişkisi kurmayı istedi. Ashina Simo imparatoru gördüğünde, Gaozu, Onun imparator tahtında oturmasını istedi fakat Ashina Simo öne eğilerek bu teklifi kibarca reddetti. Gaozu: ‘ Xieli Kağan bütün içtenliğiyle siz Tigin’i benim huzuruma gönderdiler, şimdi siz görevliyi görmekbenim için Xieli Kağan’ı görmekle eş değerdir.’ dedi ve tahta oturması için ısrar etti; Ashina Simo bu kez tahta oturdu ve Gaozu O’na ‘Heshun Prensi (HéshùnWáng 和顺王 Hǎishūn Vang)’ unvanını verdi. ¹⁵¹

Shibi Kağan’ın tavrıyla değişen Çin Göktürk ilişkileri, Shibi Kağan’dan sonra kardeşleri Chuluo ve Xieli Kağan’ın Çin’e karşı olan mücadeleleriyle Doğu Göktürk Devleti’nin yükselişini sağlamıştır. Ancak Xieli Kağan, İmparator ile Tuli Kağan arasındaki ilişkiyi kıskanınca barış talep etmiştir. Bu barış talebi üzerine ilişkileri Çin için fırsat olmuştur ve bundan sonraki süreçte Çin, bu defa da Doğu Göktürk Devleti’nde amca yeğen arasında yaşanan mücadeleyi kullanacaktır.

¹⁵⁰ 特勤阿史那思摩 (Teqin Ashina simo), Xieli Kağan’ın sülalesindendir. 618-626 yıllarında Tang Hanedanlığına elçi olarak hizmette bulundu <http://www.baike.com/wiki/%E9%98%BF%E5%8F%B2%E9%82%A3%C2%B7%E6%80%9D%E6%91%A9> (Erişim Tarihi: 22.03.2018)

¹⁵¹ Jia Lu, Xu, Èrshí Sī Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih)Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4431-4432. Orjinali için bkz. s. 82-83.

4. BÖLÜM

DOĞU GÖKTÜRK DEVLETİ'NİN YIKILIŞI (630)

4.1. Doğu Göktürk Devleti'nin Zayıflaması (625-634)

615-626 yılları arasında en güçlü dönemini yaşayan Doğu Göktürkler son yıllarında da akınlarına devam etti.

Wude 8.yıl (625) 7. ayda Xieli Kağan yüz bini aşkın askeri bir araya topladı, Suozhou'yabüyük bir yağmalama yaptı, ayrıca Tàiyüán'de atağa geçerek GeneralZhāng Jǐng'e de (张瑾 Cāng Cīng) saldırı gerçekleştirdi ve Zhang Jing'in bütün ordusunu tamamen ele geçirdi, kendisi ise kaçarak Lǐ Jǐng'e (李靖 Lǐ Cīng) sığındı. Li Qing asker göndererek karşı koyunca Xieli Kağan ilerleyemeyerek Bingzhou'dasavunmaya

geçti. Tai Zong, liderliğindeki ordu Xieli'ye sefere çıktı, Púzhōu'da (蒲州 Pucoğ) durdu, Xieli Kağan birliklerini alıp gitti; bunun üzerine Tai Zong da ordusuyla ayrıldı. 9.yıl 7. ayda Xieli Kağan bizzat yüz bini aşkın süvarisiyle Wǔ Gōng'a (武功 U Gong) girdi, o sırada başkentte sıkıyönetim ilan edilmişti. Jimao¹⁵² gününde Gāo Líng'e (高陵 Gav Ling) saldırdı, Ordu genel komutanlığında büyük General Wèiyùn Jīngdé (尉运敬德 Veyyün Cingdğı) ile Xieli Kağan, Jīng Yáng'da (泾阳 Cing Yang) savaştı ve düşman ordusu büyük bir mağlubiyete uğradı, Āshǐdé Wūmò Chuò'yu (阿史德乌没啜 Aşıdğı Umo Çuğö) esir aldı, binden fazla adamın kafası kesildi.

Gui Wei¹⁵³ gününde Xieli Kağan güvenilir adamı Zhíshī Sīlì'yi (执失思力 Cışı Sili) casusluk yapması için imparatorun bölgesine gönderdi. Zhishi Sili güç gösterisinde bulunarak: 'Xieli Kağan ile Tuli Kağan birlikte ordusunu birleştirerek bir milyondan fazla askerle buraya geldiler!' dedi. Tai Zongda O'na: 'Ben siz Göktürklerle ağabey kardeş gibi bağkurmaya izin vermiştim; fakat siz bu anlaşmaya bağlı kalmadınız, benim gerçekten vicdanım rahat. Ayrıca söylemek gerekir ki; orduyla başkentine (Cháng ān 长安) ilk girdiğinde, senin ataların baba-oğul hepsi bizimle oldu, biz de size o andan itibaren birçok kez hediye olarak yeşim taşı, ipek sunduk, şimdi ne sebeple askerlerinizle sık sık benim başkentimin çevresindeki bölgeleri işgal ediyorsunuz? Siz Göktürk ırkından olmanıza rağmen sizin de az da olsa insani duygularınız olmalı, neden Tangların yüce zarafet ve büyük erdemini tamamen unutup, bir de kendi kuvvetinizle gösteriş yapıyorsunuz? Bu yüzden öncelikle ben seni öldürmeliyim.' dedi. Zhishi Sili korktu ve hayatının bağışlanmasını istedi, Tai Zong kabul etmedi; Onu hapsedti.¹⁵⁴

Bunun üzerine Tai Zong, Wei nehri kenarına gelerek Xieli Kağan ile konuştu, Çin'i işgale kalkışması ve iki ülke arasındaki anlaşmayı bozduğundan dolayı kınadı, bu konuşmadan etkilenen Xieli Kağan, Zhishi Sili'nin hapsedildiğini de duyunca tedirgin oldu ve barış yaparak ordusunu geri çekti. Tai Zong, Xieli Kağan ile yalnız konuşmak

¹⁵² Jǐ mǎo (己卯) Çin geleneksel takvimine göre altmış yıllık döngünün on altıncı yılıdır. <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=%E5%B7%B1%E5%8D%AF%E6%97%A5> (Erişim tarihi: 18.03.2018)

¹⁵³ Guǐ wèi (癸未) Çin geleneksel takvimine göre altmış yıllık döngünün yirminci yılıdır. <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=%E7%99%B8%E6%9C%AA> (Erişim tarihi: 18.03.2018)

¹⁵⁴ Jia Lu, Xu, Ērshí Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4432. Orjinali için bkz. s.84.

istemişti, yalnız konuşmaktaki maksadı Türkleri küçük görmeyerek aynı zamanda ordusunun gücünü göstermekti, sadece savaşarak değil izlediği siyasetle de başarılı olacağını düşündü ve XieliKağankonuşma üzerine barış istedi. Wei nehri (Wèi Shuǐ渭水 Vey Şuiy) ¹⁵⁵ kenarında olmak üzere Wei nehri anlaşması Wude 8. yılında (625) yılında yapılmış oldu.

Eğer Wei nehri Türk atlarını durdurmasaydı, Türk ordusu mutlaka başkent Changan şehrinin surları altına kadar ilerleyebilirdi; sadece o anki akın değil, genel anlamda Göktürklerin Çin'e akınları durmasına sebep olmuştur ve Doğu Göktürklerin bir nevi yıkıma giden sürecini hızlandırmıştır.

O sırada, Tai Zongimparator yerine geçmesi çok olmayıp, Çin'de halk hala tamamen sakinleşmemişti. Eskiden Chien-cheng'e mensup olan ordunun da maneviyatı bozuktu. Fermanla diğer eyaletlerden nakledilen ordular da henüz Changan'a gelmemişlerdi. Başkentte halktan en fazla bir aç tümen asker toplanabilirdi. Bunlar tabii ki Türk ordusunun seçkin süvarilerine karşı koyamaz idiler. Kısacası Changan şehri çok tehlikeli bir duruma düştü. ¹⁵⁶

Wei nehri anlaşması olduğu zamanlar Tang Hanedanlığı kurulduğu dönemdeki gibi Türklerin desteğine ihtiyaç duymuyordu; topraklarını artık genişletti ve güçlenerek Türklere karşı tavrı sertleşti. Tang hanedanının kurucusu olan Li Yüan vali olduğu eyalette isyan ederek Türklerin desteğini kazanmıştı ancak zamanında Sui sülalesinin yardımlarını hiçe sayamayan Türkler, sonrasında Suilere yardım ederek Tang Hanedanlığını yıkma amacıyla hareket ettiler. Sui sülalesinden olanlar Tang Hanedanlığı kurulduktan sonra Türklere sürekli geçmişte yaptıkları yardımları hatırlatarak Çin'e saldırımları için çaba gösterdiler. Türklerin tarafını değiştirerek yeniden Sui sülalesinden olanların menfaatine davranması ya insani bir duygu olarak vefa ile hareket etmelerini ya da Tang Hanedanlığının güçlenmesine karşın artık Sui ile hareket etmeyi amaç edindiklerini görebiliriz.

¹⁵⁵ Wei nehri (渭水 Wèi Shuǐ) Gansu eyaletinin Sarı nehrine en az 200 km uzaklıkta yer alan en uzun kolu olan nehirdir. http://www.baike.com/wiki/%E6%B8%AD%E6%B0%B4&prd=so_auto_doc_list (Erişim tarihi:25.03.2018)

¹⁵⁶ Chi **Tang**, Wei Nehri Anlaşmasına Dair Araştırmalar', Tarih Dergisi, Sayı 33, 1980/81, s. 222.

Wei anlaşması sonrasında Tang Hanedanlığı güçlenirken Doğu Göktürkler tersine zayıflamaya başlamıştır. Xieli Kağan kendisinden önceki kağanların ulaşamadıkları sınırlara ulaşma başarısını gösterse de iç siyasette aynı başarıyı sağlayamadı. Çinli Tang muhalif devlet adamları zamanla Tang'a teslim oluyordu. O yıl aşırıkar yağışından dolayı Türklerin koyun ve atları donarak öldü, bu koşullar altında Türklere saldırma niyetinde olan Tai Zong kibar ve insancıl bir şekilde bu zor durumdan faydalanmadı, Xieli Kağan ekonomik açıdan da zarar görünce ağır vergilere başvurmak istemesi halkını O'na karşı kıskırttı. Bir zamanlar Çin'e akın üstüne akın düzenleyen Xieli Kağan artık halkını bir arada tutmaya çalışan gittikçe kargaşaya sürüklenen bir devletin kağanı olmuştur.

Xieli Kağan'a Karşı Tuli Kağan ile Tai Zong İttifakı

Xieli Kağan, isyanları bastırma görevini devletin doğu tarafını idare eden yeğeni Tuli Kağan'a verdi, bu halkla memleketin doğusunda ve bu bölgenin de Tuli'nin sorumluluğunda bulunması sebebiyle, XieliKağan Tuli'yi, kavimlerini kaybettiği için azarladı. Tuli de yenildi ve hafif teçhizatlı bir ata binerek döndü. Bunun üzerine Xieli Kağan, Tuli'ye çok kızdı. Onu on günden fazla hapsederek, kırbaça dövdürdü.¹⁵⁷ Tuli Kağan, Xieli Kağan'a duyduğu hınçla için için isyan duyguları beslemeye başladı. Zhēnguān (贞观Cinguan) 2. yılında (628) Tuli Kağan elçi gönderip Xieli Kağan ile arasının açıldığını ve imparatorndan Xieli Kağan üzerine kuvvet göndermesini rica ettiğini bildiren bir arzda bulundu.¹⁵⁸

İmparator Tuli Kağan'ın isteklerini olumlu karşılıyordu; böylece Tuli Kağan ile Xieli Kağan'ın arası iyice açılmasını ve iki kağan arasında ikilik yaşanmasını sağlıyordu. İmparator bunu yaparken de Tuli Kağan'ın eski gücüne kavuşup ayaklanma ihtimaline karşın O'na dedesi Qimin'in her şeyini kaybettiğinde Suilere sığındıktan sonra eski gücüne kavuştuğunda bile minettar kaldığını, babası Shibi gibi karşı gelip zarar vermediğini hatırlatıyordu.

Bütün bu olayların üzerine Zhenguan 4. yılında (630) General Lǐ Qīng (李清Li Çing) Göktürlere ait Ding Xiang şehrine saldırdıktan sonraXieli Kağan çok korktu ve Demir Dağı'na (Tiě Shān铁山Tye Şan) geri çekilip savunmaya geçti, hanedanlığa elçisini

¹⁵⁷ Enkhbat, s. 41.

¹⁵⁸ Togan, Kara ve Baysal, s. 18-19.

gönderip hatasını kabul ettiğini ve özür dilediğini bildirdi, bütün sınır bölgelerininhâkimiyetinin Çinlilere geçmesini istedi. İmparator Li Qing'i ordusuyla birlikte Ding Xiang şehrinde sorumluluğu alması için gönderdi, önce Xieli Kağan'ı karşılamasını istedi. Xieli Kağan görünüşte Çin imparatoruna saygınlığını bildirmesine rağmen tam tersine yüreğinde kararıyla ilgili tereddüt hissediyordu. O yıl 2. ay (İmparator Taizong), TángJiǎn (唐俭 Tanğcyen) ile General Ānxiūrén'ı (安修仁 Anşiyurin) Xieli Kağan'ı yatıştırmak ve bilgilendirmek için gönderdi, Li Qing ise Xieli Kağan'ın düşüncesini anlamaya çalışıyordu. Xieli Kağan elçiyi görünce çok mutlu oldu fakat Çin ordusunun da gelmesini beklemiyordu. Li Qing'in ordusu çadıra on beş li kadar yaklaştığında, düşmanı ancak fark etti. Xieli Kağan ordunun gücünden korkarak kaçtı, ordunun çoğunluğu bu nedenle mağlup edildi. Li Qing on binden fazla Göktürk halkını öldürdü, yüz binden fazla kadın erkek esir aldı, Xieli Kağan'ın eşi Sui hanedanından Yi Cheng prensesi de öldürdü. Xieli Kağan yaklaşık bin li (yaklaşık 576 km) koşabilen atına binerek Tuyuhunlara kaçtı, batı yolundaki ordu görevlisi Zhāng Bǎoxiāng (张宝相Canğ Bavşyang) Xieli Kağan'ı esir alarak hanedanlığa götürdü.¹⁵⁹

İmparator Tai Zong, Xieli Kağan'a: 'Bize olan her hizmeti biz kesinlikle unutmayız, bize karşı suçu olanı da affeder ve unuturuz. Senin hatalarına gelince gerçekten hiç az değil, fakat Wei Nehri'nde yüz yüze yaptığımız anlaşmadan sonra tekrar ülkemizin içlerine kadar bir işgalin olmadı, bu yüzden bunu düşünerek seni cezalandırmayacağız.' dedi.

Bu nedenle Xieli Kağan'ın ailesinin kendisine iade edilmesini, onların soylu hizmetlilerin kaldığı yerde konaklanmasını ve resmi görevlinin yiyecek temin etmelerini emretti. Xieli Kağan'ın hüznü doluydu, zaman zaman ailesiyle karşılıklı hüznü şarkılar söyler, ağlardı. Xieli Kağan'ı günden güne zayıf gören imparator, Onu Guózhōu'ya (虢州 Guğocoğ) vali tayin etti, çünkü orada geyik çoktu; daha önce de orada ava çıkmasına izin vermişti, bundan dolayı kendi doğasından başka yere ayrılmasını istemedi. Xieli Kağan ise ilk başta gitmeyi kabul etmedi fakat sonra sağ muhafız alayı generali olmayı kabul etti ve kendisine arazi verildi.

¹⁵⁹ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 67, Lie Zhuan 17, Li Qing Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 1983. Orjinali için bkz. s. 84-85.

Zhenguan 5. yılda (631) Tai Zong devlet görevlilerine: ‘Göğün Tanrısı iyi şeyler, şans bahsettiği gibi, kötülük ve felaket de getirebilir. Öncesinde neye sebep olursan sonucunda sebep olduğun her şeyin meyvesini alırsın. Önceki yıllar Qimin Kağan’ın ülkesi yıkıldığında Suilere sığınmıştı, Suí Wén Dì tahılını, ipeğini hiç esirgemedi ve çok sayıda asker ve sivil asker birlikleri içingüvenli bir yer yapmaları için çalıştırttı, Qimin ancak buşekilde kendi varlığını koruyarak ülkesini kurabildi, çok geçmeden güçlendiler, dede torun nesilden nesile bu kibarlıkları, lütufları unutmamalılar. Shibi Kağan’a gelince başa geçince askerleriyle Yáng Dì’yi (楊蒂 Yang Di) Yanmen’da kuşattı ve Sui Hanedanlığıkarışıklığa sürüklendiği zaman Göktürkler kendi güçlerine güvenerek Sui sınırlarını işgal ettiler; sonuç olarak o yıllarda onların ülkelerinin insanların hayatta kalmasını sağlayanlar, evlat ve torunları Xieli Kağan’ın ağabey ve kardeşleri tarafından kılıçtan geçirildiler. Bugün Xieli Kağan’ın ülkesini kaybedişi kendisine yapılan iyilikleri unutmasından dolayı olamaz mı?’ dedi.

Zhenguan 8.yılda (634) Xieli Kağan öldü, imparator Tai Zong Göktürk Devleti emrindeki kişilere Onu defnetmesini emretti, onların geleneklerine göre tören yaptılar, Ba suyunun (Bà Shuǐ 霸水 Ba Shuiy) doğusunda naaşını ateşe verdiler. İmparator Xieli Kağan’a ‘Hakkaniyete Dönen Hükümdar’ (Guīyì Wáng 归义王 Guiyi Wang) unvanını ayrıca ölümünden sonra anılmak üzere ‘Huang’ (荒 Huang) unvanını verdi. Xieli Kağan’ın emrinde çalışanlardan (Ulu Tarkan) Húlù Dáguān Tǔyùhúnxié (胡禄达官吐谷浑邪 Hulu Daguan Tuyühunşiye) kendisini Xieli Kağan’a kurban etti.¹⁶⁰

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere asıl adı Shenbomi olarak bildirilen Tuli Kağan, Shibi Kağan’ın ilk karısından oğlu; XieliKağan’ın yeğenidir. Sui, Da Ye dönemi ortalarında (yaklaşık 611 yılında), Tuli Kağan henüz birkaç yaşında iken, Shibi Kağan Tuli Kağan’ı Nibu Şadunvanıyla Göktürklerin doğusuna süvarileri idare etmesi için gönderdi. Sui sülalesinden Huainan prensesi (HuáinánGōngzhǔ 淮南公主 Huaynan Gongcu) kuzey sınırında mahsur kaldığı için Tuli Kağan Onunla evlendi. Xieli Kağan tahta çıktıktan sonra Shenbomi’yi Tuli Kağan unvanıyla atadı, göçebe çadırı Youzhou’nun kuzeyinden sorumluydu. Tuli Kağan Göktürklerin doğusunda bulunuyordu, Xī (奚) , Xiāo (霄) gibi onlarca boyu idare ediyordu, fakat vergilerinde belirli bir sınır yoktu bu yüzden

¹⁶⁰ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4435. Orjinali için bkz. s.85.

boyların büyük bir kısmı durumdan memnun değildi. Zhenguan dönemi başlarında Xi, Xiao gibi boylar Tanglara tabi olmaya yaklaşıncı, Xieli Kağan, Tuli Kağan'ın idaresindeki bütün halkı bu şekilde kaybetmesine sinirlendi, Onu (Tuli Kağan'ı) kuzeydeki Yántuó'ya (延陀 Yentuǒ) gönderdi, Tuli Kağan'ın bu defa da askerlerinin sayısı azalınca Onu hapse attırdı ve cezalandırdı.¹⁶¹

Tuli Kağan'ın bu davranışları amcası Xieli Kağan ile arasının açılmasına sebep oldu ve Tuli Kağan amcasının tepkisinden dolayı uzaklaşarak Çin'e yöneldi. Göktürklerde Çin'e yönelen tarafın hayranlık veya iktidar için Çin'le ittifak kurmak amacı olmasına rağmen Tuli Kağan'ın yönelmesindeki sebebin amcasının baskısından kaynaklı olması Çin açısından daha çok avantaj olmuştur.

Bunun farkında olan ve faydalanmak isteyen Tai Zong, Tuli Kağan'a Çin sarayına gelmeyi teklif etmiştir. Çin kayıtlarında Tai Zong'un Tuli Kağan'a olan konuşması şu şekilde geçmektedir:

'O yıllarda senin atan Qimin Kağan ordusunu ve atlarını kaybettiğinde, tek başına Suilere sığınmıştı. (Sui hanedanının) Onu başa geçirmesini kabul etti, böylelikle güçlendi; ancak Suilerin O'na yaptığı iyiliğe karşı kayıtsız kaldı ve bizim erdemli davranışımıza karşılık vermedi. Baban Shibi Kağan döneminde, beklenilenin tersine Sui hanedanının başına gelen felaketi oldu. Senden sonra ise, her yıl Çin'e saldırdınız. Tien (Göğün Tanrısı) gerçekten başınıza büyük felaketler, kötülükler getirdi; bu nedenle pek çok doğal afet yaşadınız. Böylece halkınız dağıldı, neredeyse hepiniz öldünüz. Sadece umutsuzluğa düşünce ancak o zaman bana sığındınız. Ben bu yüzden seni şimdi kağan olarak atamıyorum; bu tamamen geçmişte (deden) Qimin Kağan'ın yaptıklarından dolayıdır. Bu nedenle daha önceki hanedanlıkların var olan uygulamalarını değiştirmem, Çin'in uzun dönemli barış ve istikrarını sağlamak isteyişim ve siz Göktürklerin daimi istikrarı içindir. Bu yüzden seni sadece komutan olarak atıyorum. Bundan sonra benim hanedanımın kurallarına uyacaksın, idaren altındaki halkı sınırlandıracaksın; onlar artık yağmalama yapmamalıdır. Eğer bütün bunlara karşı gelecek olursan, ağır şekilde cezalandırılacaksın. Zhenguan 5. yılında (631) imparator Tuli Kağan'ı saraya çağırınca, Tuli Kağan Bingzhou'ya vardı; ancak yolda hastalanıp

¹⁶¹ Jia Lu, Xu, Èrshìsì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4435-4436. Orjinali için bkz. s.86.

öldü; 29 yaşında idi. Tai Zong Onun için yasa girdi, memur Cénwénběn'a (岑文本 Tsínvínbín) Tuli'ye bir kitabeyazması için ferman çıkardı. Tuli'nin ölümü üzerine yerine oğlu Hèluógú (贺逻鹘 Hēluōgú) geçti.¹⁶² Heluogu daha sonra bağımsızlık mücadelesinde amcası Jiēshèshuài (结社率 Cíyeshèshuài) 'ın¹⁶³ yanında yer alacaktır.

İmparator konuşmasında Tuli Kağan'a dedesinin ve amcasının yapılan iyilikler karşısında kendilerini toparladıktan sonra minettar kalmayıp eski güçlerine kavuşunca yeniden Çin'e karşı farklı tutum sergilediklerini dile getirmiştir. Göktürklerin başına gelen tüm afetlerin sebebi olarak Göktürklerin Çin'e karşı vefasız davranmaları, yapılan tüm iyilikleri görmezden gelmelerini göstermiştir. Bu yüzden Tuli Kağan'ı Qimin Kağan gibi kağan olarak atamamış, kendi idaresi altında sadece askeri vali olarak kalmasına göz yummuştur. İmparator Tai Zong önceden yaşadığı bütün vefasızlıkları yaşamamak için bu yönde karar almıştır. Bunu kabul eden Tuli Kağan'ın ise ölümünden sonra yerine oğlu geçmiştir.

Görüldüğü üzere Göktürk kağanlarının ortak özelliklerinden birisi de vicdan ve inançları etkisinde karar almalarıdır; buna örnek olarak daha önce Batı Wei Devleti'nin imparatoruna kızını vermeye söz veren Mugan Kağan daha sonra Batı Wei yerini Zhoulara bırakınca Zhou ve Qi devletinin rekabetinden faydalanarak bu durumu menfaatine kullanması ve sonrasında vazgeçmesidir. Fakat ülkesinde çıkan kar fırtınası sonrasında Tanrı'nın kendisini cezalandırdığını düşünerek kızının gönderilmesini kabul etmiştir.

Tuli Kağan'ın amcasından ayrılma isteğinin sebebi iktidar mücadelesi olsaydı; Çin'e bağlı yaşamayı tam anlamıyla kabul edemeyebilirdi; bu durumda bağımsızlık

¹⁶² Jia Lu, Xu, Èrshìsì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4436-4437. Orjinali için bkz. s.86.

¹⁶³ Başarısızlıkla ve kanla biten bu ilk bağımsızlık mücadelesinde 'Jiesheshuai' diye geçen kişi Türk eserlerinde 'Kürşad Olayı' olarak adlandırılmaktadır. Çin kaynaklarında Kürşad ismi anılmaz fakat ilk çıkış yeri olarak bu isim ve unvan Nihal Atsız tarafından yapılan bir tekliftir. Ancak daha sonraları Bozkurtlar adı altında tek cilt olarak yayımlanan 'Bozkurtların Ölümü (1946)' ve 'Bozkurtlar Diriliyor (1949)' romanları o kadar ikna edici bir üslupla kaleme alınmıştır ki okuyan herkes Türk tarihinde Kür Şad adlı bir Göktürk prensinin yaşadığı kanaatine varmıştır. Burada bir roman kahramanının müşahhaslaşarak sanki Türk tarihinde böyle bir kişi varmış gibi kabul edildiğini de görüyoruz. Nihal Atsız Çince Chieh shê = Chie shih = Cie şı kelimelerinin Göktürkçesinin Kür Şad olması gerektiğini düşünmüştür. Kür kelimesi Türkiye Türkçesi'ndeki "gür" kelimesidir. Şad kelimesi ise Eski Türkçede kullanılan bir idari unvandır. Osman Fikri Sertkaya, 'Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır?', Gazi Türkiyat, Bahar 2014/4, İstanbul, s. 9.

mücadelesi daha ağır basar ve büyük ihtimalle amcasına karşı yardım istediği Çin'den de uzaklaştırdı diye düşünebiliriz.

4.2. Doğu Göktürk Devleti'nin Yıkılışı ve Halkın Durumu (630-639)

Doğu Göktürk Devleti'nin yönetiminin durumu Xieli Kağan'ın Wei Nehri Anlaşması'nı yapması sonucu akınlarının durmasıyla kötüye gitmiştir. Tuli Kağan'ın isyan eden boyları ve bu isyanları bastıramaması sebebiyle amcası Xieli Kağan ile arası açılınca Çin ile yakınlaşması Doğu Göktürk Devleti'nin sonunu hazırlamıştır.

Bu acıklı durum Orhun yazıtlarında: ‘...(Bumin Kağan’dan sonra) ... küçük kardeşleri kağan olmuş ve tabii oğulları, yeğenleri kağan olmuşlar. Ondan sonra küçük kardeş büyük kardeşler gibi kerdeşler yaratılmamış, oğul babası gibi yaratılmamış ve şüphesiz kötü kağanlar tahta çıkmışlar. Buyurukları da (Yüksek memurlar) kezalik her halde cahil imişler, kötü imişler. Beylerle halk arasına nifak ve Çinlilerin kurnazlık, hilekârlık ve şirretliği dolayısıyla ve küçük kardeşlerle büyük kardeşleri birbiri aleyhine kıyam ettirdikleri ve beylerle halk arasında nifak tohumu ektikleri için, (Türk Tanrısı) Türk milletin atalarından kalma ülkesini zevale tutturmuştu.’ sözleriyle ifade edilmiştir.¹⁶⁴

Ülkesi karışıklığa sürüklenen Xieli Kağan, General Li Qing'in Ding Xiang şehrini işgaliyle korkuya kapılmış ve orduları görünce atıyla kaçmıştır. Xieli Kağan'ın yakalanması ve Tuli Kağan'ın Çin'e tabii olması Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılmasını hızlandırmıştır.

Tai Zong'un kendini “Türklerin Gök Kağanı” ilan ettiği Zhenguan 4. yılında (630) Doğu Göktürk istiklalinin sonu kabul edilmiştir. Hakanlığa bağlı kabileler ve yabancı topluluklar dağılıyor, Göktürk prensleri etraflarına kuvvet toplayabilecek kimseler olmadıklarından, herkes başının çaresine bakıyor, bazı gruplar Çin'e sığınıyorlardı. Gerçi başta Ashina ailesinden kağanlar vardı, fakat bunlar artık Çin sarayının emrinde, oraya sadakat ziyaretleri yapan, hediyeler sunan, imparatorlardan türlü unvanlar alan birer kukla idiler.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Kurat, s. 95. Ayrıca bkz: https://www.academia.edu/24443918/T%C3%9CRKLER_Ansiklopedisi_cilt_2 (Erişim tarihi: 11.03.2018)

¹⁶⁵ Kafesoğlu, s. 102.

Başsız kalan halk Xieli Kağan'ın yakalanmasından sonra tam anlamıyla savruldu diyebiliriz. Birinci kütle son iki üç yıldan beri Ötüken bölgesini ellerinde tutan Sir Tarduşlara gitti. Onların himayesine girdi. Sir Tarduşların lideri İnan, Zhenguan ilk yılında (627) Çin ile temas geçmiş, ona gönderilen sancak ve davul ile bağımsızlığını ilan etmiştir. Xieli Kağan'ın Çin'e esir düşüp, başıboş kalan Göktürk halkının bir kısmının kendilerine katılmasıyla Sir Tarduşların gücü ve nüfuzu artmıştır.¹⁶⁶

İkinci kısım Göktürk ahalisi Batı Ülkeleri adı verilen şehirlerine doğru gitmiştir. Başboş kalan boyların bir kısmının gelip bu şehirlere yerleşmesiyle de Türkleşmeleri artmıştır.¹⁶⁷

Dağılan Doğu Göktürk Devleti Sonrası İlk Başkaldırı

Bağımsızlığına son derece düşkün olan Türk milleti bağımsızlığı için kendi ülkesini dahi terk edip başka ülkelere göç ettiği olmuştur. Göçebe yaşam tarzını biraz da buna bağlayabiliriz; gittikleri yerlerde kendi bağımsızlığını sürdürebiliyorsa bu orada yaşayabilmesi için onlar için en büyük etkenlerden birisidir. Elli yıl esaret altında kaldıkları süreçte yaşadıkları Göktürklerin ilelebet kabul edebileceği bir yaşam biçimi değildir. Yerleştirildikleri ülkelerde milli bilincini kaybetmemiş, benliklerinden uzaklaşmamışlardır. Esaret altında kaldıkları zaman çok geçmeden bağımsızlık mücadelesi adına ilk başkaldırı da görülmüştür zaten; Göktürklerin esaretinin onuncuyılinda gerçekleşen bu başkaldırı ilk ve büyük bir adım olmuştur; bu olay Çin kayıtlarında şu şekilde geçmektedir:

Tuli Kağan'ın kardeşi Jiesheshuai, Zhenguansaltanat devresinin ilk yılında (627) saraya girmiş ve saray muhafızlığı görevi verilmiştir. (639 yılında-13. yılda) İmparator Tai Zong, JiüchéngGōng (九成宮 Cyuçing Gunğ) sarayına doğru yola çıktı, Jie-she-shuai gizlice Göktürk kabilesinden kırktan fazla kişiyle işbirliği yaptı; onlar aynı zamanda He-luo-gu'yu destekleyip geceleyin birlikte hareket ederek imparatorun bulunduğu yere geçtiler; dördüncü çadırı aştılar; yaylarını gererek oklarıyla vurmaya başladılar ve böylece onlarca nöbetçiyi öldürdüler. Sūnwū Kāi (孙武开 Sunu Kay) askerleriyle tüm gücüyle hücumla geçti, düşmanı püskürttü, Jieshishuai ve diğerleri geri çekildiler (kuzeye) ve mağlup oldular, Wei nehrini kaçarak geçtiler; kendi kabilelerinin oraya

¹⁶⁶ Taşağıl, Göktürkler, Cilt: II., s. 237.

¹⁶⁷ Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), s. 154.

gitmek istediler. Çok geçmeden hepsi yakalandı ve kafaları kesildi. İmparator Tai Zong, Heluogu'nun ölüm cezasının geri alınmasını istedi ve dağların ardına (Lǐngwài岭外 Lingvay) ¹⁶⁸ sürüldü. ¹⁶⁹ Bu dönemde bağımsızlık adına gerçekleştirilen başkaldırıların çoğu kanlı bastırılmıştır.

Bu cesaret dolu başkaldırı başta İmparator Tai Zong olmak üzere Çinlileri korkutmuştur ve Göktürklerin Çin'de hayatlarına devam etmeleri onlar için büyük bir tehdit olabileceğini hissettirmiştir. Bunun üzerine Çin devlet adamları arasında üçüncü kısmın Çin'e yerleştirilmeleri konusunda fikir ayrılıkları yaşamasını ve dağılan Göktürk halkının içinde bulunduğu durumu Çin kaynaklarında geçen diyaloglardan anlayabiliriz:

Saraydaki çoğu devlet adamı: 'Göktürkler kendi güçlerine güvenerek Çin'e rahatsızlık verdiler, yıllar geçti ve şimdi artık bu tutumları Göğün (Tien-Tanrı) onları gerçekten yok etti, bu yüzden bizeteslim olmaktan başka çıkar yolları kalmadı, aslında bize hayran oldukları için değil zor durumda kaldıkları için teslim olmaya geliyorlar. Şimdi onları bölmeliyiz, onların kabilelerini bölmeli; Sarı Nehri'n güneyindeki Yǎn (兗Yen) , Yù (豫Yü) gibi bölgelere göndermeli, her bir ilçede güvenli yerlere dağıtmalı, onları ayırıp tarım ve dokumacılığı öğrenmelerini sağlamalıyız. Bu şekilde milyonlarca yabancı halka dönüşebilir ve bu yolla Çin nüfusunun artışına faydası olur, kuzeydeki bölgenin artık boş kalır.' demiştir.

Wei Cheng ise: 'Türkler eski zamanlardan bugüne kadar hiç böyle mağlup olmamışlardı. Bu, göğün (Göğün Tanrısı) onları yok etmesi ve aynı zamanda imparatorumuzun atalarının ruhani gücündendir. Ayrıca Göktürkler nesiller boyu Çin'i işgal etti, bu yüzden halkımız onlardan nefret ediyor. Eğer siz onları bize teslim oldukları içinyok etmek istemezseniz o zaman Sarı Nehri'n kuzeyine geri göndermeli, eski yerlerinde kalmalarına izin vermeliyiz. Hunlar ikiyüzlüdür; vahşi insanlardır, bizim ırkımızdan değiller. Güçlü oldukları zaman işgale geçip yağmalama yapmaları kaçınılmazdır; zayıf oldukları zaman ise teslim olurlar. Minettarlık ve sadakat duygularını hiç hesaba katmazlar, bu onların doğasında var.' diyerek öneride bulunmuştur.

¹⁶⁸ Ling -wai 'Ts'in-ling Dağları'nın' dışına anlamına geliyor. **Liu**, s. 199.

¹⁶⁹ Jia Lu, Xu, Èrshísì Shǐ Quán Shì二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4437. Orjinali için bkz. s.87.

Wen Yen Po: ‘Eğer onların Sarı Irmağın güneyinde kalmalarına izin verirsek, bu onların ölüm yerine yeniden doğuşunu; yok olmak yerine yeniden varolmalarını sağlar. Bizim bu iyiliğimizi hissederler ve bir daha da isyana kalkışmazlar.’ dedi.

Wei Cheng ise: ‘Eğer Majesteleri, Wen Yen Po’nun önerisini kabul ederek Göktürkleri Sarı Irmağın güneyine yerleştirme önerisini kabul ederseniz, bu tamamen vahşi hayvanları beslemek ve kendi kendini felakete terk etmek olur.’ diyerek karşı çıktı.

Wen Yen Po ise tekrar söz alarak: ‘Göktürklerin hayatta kalanları bize teslim oldular. Eğer biz onlara yardım eder, onları korur, ülkemizin iç bölgelerinde onlar için uygun bir yer bulur ve onları adet, görgü kurallarımızla eğitirsek böylece birkaç yıl sonra Göktürklerin hepsi çiftçilere dönüşmüş olur. Hanedanlığımız onların liderlerini seçer ve sarayda nöbet tutturursa, onlar gücümüzden korkar ve iyiliklerimizi hatırlarlar; bu durumda kendimizi nasıl felakete uğramış hissederiz?’ dedi. Bu fikir görüşmeleri üzerine Türkler Sarı Irmağın güneyine yerleştirildiler.¹⁷⁰

Çinliler, Türklerin başına gelen bütün felaketleri Tanrı’nın cezası olarak görmüş ve kendilerine tabii olmalarına da birer lütuf olarak bakmışlardır. Çinliler kendilerine tabii olsalar dahi bağımsızlığına son derece düşkün olan bu milleti tedirgin olarak yerleştirme planına gitmişlerdir. Türkler kendi aralarında ikilik yaşamasına rağmen bağımsızlıklarından hiçbir zaman ödün vermemişlerdir; fakat bağımsızlıktan da öte Göktürk Devleti göçebe yaşayan bunu iklim şartlarına rağmen başaran bir millet olarak, çoğu zaman mağlubiyetlerinin sebebi kıtlık, açlık gibi şartlar olmuştur. Bu durumun da yaşanan teslimiyetlerde, anlaşmalarda etkisi oldukça fazladır. Dağılan Doğu Göktürkler, İkinci Göktürk Devleti kurulana dek milli benliğinden uzaklaşmadan elli yıllık bir esaret devri yaşamıştır.

¹⁷⁰ Jia Lu, Xu, Èrshì Shǐ Quán Shì 二十四史全释 (Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Lie Zhuan, Shanghai 2004, s. 4437-38. Orjinali için bkz. s.87-88.

SONUÇ

Çalışmada I. Göktürk ve Doğu Göktürk Devleti kağanları ile Çin imparatoru ve muhaliflerinin ittifakları ele alınarak bu dönemi kapsayan Sui ve Eski Tang Tarihi araştırılmış, yapılan ittifakların sosyal ve siyasi yapıya etkisi incelenmiştir. Ayakta kalmak adına yapılan ittifak anlaşmalarınınve iktidar mücadelelerinin sebep ve sonuçlarınabirincil kaynaklar temel alınarak ulaşılmaya çalışılmıştır. İktidar mücadelesi içinde olan Göktürk kağanlarının hayatları, kararları, karşılaştıkları ihanete karşı savunma yolları ve halkı nasıl etkilediği gibi konulara değinilmiştir. Çin kaynaklarından

faydalanılarak yapılan bu çalışmada öncelikle Göktürklerin varoluş efsanelerine yer verilmiştir.

I. Göktürk Devleti'nin kuruluşunda etkili olan Bumin Kağan'dan sonra yükseliş süreci ve sonrası detaylı şekilde ele alınmıştır. İktidar mücadelelerinin Bumin Kağan'ın oğlu Mugan Kağan'ın tahtını oğlu yerine kardeşi Tuobo'ya vasiyet etmesiyle başladığı anlaşılmaktadır. I. Göktürk kağanlarının bazı kararları yükseliş sürecinde içten parçalanmaya neden olmuştur. Tuobo'nun ağabeyinin vasiyet etmediği halde annesi soylu olmayan Daluobian'itahta geçirmek istemesiyle iktidar mücadelesi kağan'ın oğulları arasında başlamış ve devleti parçalanışa sürüklemiştir. Göktürk Devleti'nde yaşanan iktidar mücadelelerinin Çin'in siyasi politikasının şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir. İktidar mücadelesi içinde olan kağanlar ittifak arayışına girmiş; tahta geçemeyen kuzeye geçen Daluobian, tavır alarak Çin'e yönelen Dianjue'nin yanında yer almıştır. Dianjue Kağan'ın doğuyu tanımamıştır, Çin'den gelen kurt başlı sancağı kabul edip devletin doğu tarafını hiçe sayması, I. Göktürk Devleti'nin doğu ve batı olarak ikiye bölünmesine sebep olmuştur.

Qiānjīn (千金) Prenses ile gelen refakatçi Zhang Sun Sheng'in Doğu Göktürk Kağanı Shiboluo Kağan'a karşı politikası Doğu Göktürk halkı üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu politika sonucunda I. Göktürk Devleti ikiye bölünürken; Sui İmparatoru Zhou ve Qi Devleti'nin yıkılmasından sonra Çin tek çatı altında toplanmıştır. (581-618) I. Göktürk Devleti'nin ikiye ayrılışı, Çin'in Göktürkler üzerindeki politikasını uygulamasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Çin, askeri güce gerek kalmadan Göktürklerde yaşanan fikir ayrılıklarını, iktidar mücadelelerini ve iktidarda bulunan Shiboluo'nin uğradığı ihanetleri refakatçi Zhang Sun Sheng sayesinde kendi menfaatine kullanmayı başarmıştır. Sui imparatorunun dışarıdan bir görünüş fakat içten parçalanmış Göktürklerin durumunu anlatan bir ferman hazırladığı ortaya çıkmaktadır. İmparatorun Shiboluo ile yakınlaşan Zhang Sun Sheng'in planları sayesinde yazdığı fermanla kendi askerine moral verme amacı güttüğü görülmektedir.

Göktürklerin Çin üzerinde uyguladığı politikanın, Çin sınırlarına yerleşen Shiboluo'nin yerine geçen oğlu Doulan'ın Çin'e karşı farklı tutum izlemesiyle başladığı anlaşılmaktadır. Shiboluo döneminde değer gören refakatçi Zhang Sun Sheng, eski itibarını görememiştir ve Doulan'ın Çin'e vergiyi kesip yeniden akınlara başlamıştır (588).

Göktürkleri eski siyasi gücüne kavuşturacakken kendisi de babası Shiboluo (Dianjue'nin ihaneti) gibi o tarihlerde kuzeyde olan Tuli Kağan'ın ihanetine uğramıştır. Devletin doğu tarafının bu defa da kuzeydeki Tuli'nin ihanetiyle karşı karşıya kalmasının Çin için fırsat olduğu aşikârdır; Çin imparatoru kendisine sığınan Tuli'yi 'Qimin Kağan' unvanıyla Çin'e bağlı kağan ilan etmiştir.

Sui Hanedanı muhalifi Li Yüan ile Shibi Kağan ittifakı, doğru bir karar olarak görülse de sonucunda Doğu Göktürk Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Doğu Göktürklerde fikir ayrılığı yaşayan kağanın, Çin karşısında savaşmadan güçsüz duruma düştüğü ve yaşadığı ihanetin bedelini kendi içinde dağılarak ödediği anlaşılmaktadır. Qimin Kağan ölünce yerine geçen Shibi Kağan (609), Çin'in üstünlüğünü tanımadığını bildirmiştir. Fakat Sui muhalifi olan Li Yüan ile yaptığı ittifak Çin'i zayıflatmak yerine daha da güçlü, üç yüz yıllık Tang Hanedanlığının kurulmasına sebep olmuştur. Çin'in Göktürkler üzerinde uyguladığı güçlüye karşı muhalif tarafı destekleme planı, Göktürkleri zayıflatırken; bu plan Göktürkler tarafından Çin'e karşı uygulandığında Çin'de daha güçlü bir hanedanlığın kurulmasına sebep olmuştur.

Shibi Kağan'ın ittifakıyla Li Yüan liderliğinde Tang Hanedanlığının (618) kurulmasıyla imparator Tai Zong ile Doğu Göktürk Devleti Kağanı Xieli Kağan'ın yaptığı Wei Anlaşması'nın Doğu Göktürk devletini olumsuz etkilediği anlaşılmıştır. Xieli Kağan ile Tai Zong arasındaki Wei Anlaşması üzerine Xieli Kağan akınlarını durdurmuştur. Xieli Kağan (620)'ın Kuzey'de bulunan yeğeni Tuli'ye sert tutumundan dolayı Tuli'nin Çin'e yaklaşması ve Tuli Kağan'ın da çıkan isyanları bastıramaması Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlamıştır. Ardından Tang İmparatoru Tai Zong'un Xieli Kağan'ı esir alması vekendisini Doğu Göktürk Kağan'ı ilan etmesiyle 630 yılında Doğu Göktürk Devleti resmen ortadan kalkmıştır.

İktidar mücadelesi içinde muhalif Göktürk kağanlarının Çin ile yaptığı ittifak ile Çin imparatoruna muhalif olanların Göktürk kağanıyla olan ittifakı aynı sonuçları vermemiştir. Göktürk kağanlarının zaaflarını, iktidar mücadelelerini, iç durumunu refakatçılarla öğrenen Çin imparatoru, muhalif Göktürk kağanlarının Çin ile yaptığı ittifak ile Göktürlere karşı savaşa gerek kalmadan siyasi oyunlarla başarılı olmuştur.

Çalışmanın sonucunda Çin ile yapılan ittifak anlaşmalarının her iki devlet açısından önemli etkilere sahip olduğu görülmüştür. Göktürkler bağımsızlığına düşkün olsa

dayaşanan fikir ayrılıkları onların bölünmesine neden olmuştur. Göktürkler adına yapılan Jiesheshuai liderliğindeki isyan, Çin imparatorunu tedirgin ettiği içindağılan Doğı Göktürk halkı farklı yerlere yerleştirilmiştir. Doğı Göktürk halkı, İkinci Göktürk Devleti kuruluncaya dek elli yıllık esaret dönemi yaşamıştır.

EKLER

Ek 1: Orijinal Metinler

Ek 2: I. Göktürk ve Doğı Göktürk Kağanlarının Taht Sırası ve Akrabalık İlişkileri

Ek 3: Çin Geleneksel Takvimi

Ek 4: Haritalar

Ek 5: Çince Kelimelerin Türkçe Telaffuz Listesi

EK 1

Orijinal Metinler

達頭名叫
玷厥，是沙鉢略的伯父，原來在西面當可汗。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: VI Dipnot: 2

卷五十 列传第四十二

书名:《周书》 作者:唐·令狐德等 来源:历史春秋网 评论(0) 【论坛 加入书架 纠错】 字体: 大 中 小

◎异域下

○突厥 吐谷浑 高昌 鄯善 焉耆 龟兹 于阗 嚙哒 粟特 安息波斯

突厥者，盖匈奴之别种，姓阿史那氏，别为部落。后为邻国所破，尽灭其族。有一儿，年且十岁，兵人见其小，不忍杀之，乃刖其足，弃草泽中。有牝狼以肉饲之。及长，与狼合，遂有孕焉。彼王闻此儿尚在，重遣杀之。使者见狼在侧，并欲杀狼。狼遂逃于高昌国之西北山。山有洞穴，穴内有平壤茂草，周围数百里，四面俱山。狼匿其中，遂生十男。十男长大，外托妻孕，其后各有一姓，阿史那即一也。子孙蕃育，渐至数百家。经数世，相与出穴，臣于茹茹。居金山之阳，为茹茹铁工。金山形似兜鍪，其俗谓兜鍪为“突厥”，遂因以为号焉。

或云突厥之先出于索国，在匈奴之北。其部落大人曰阿谤步，兄弟十七人。其一曰伊质泥师都，狼所生也。谤步等性并愚痴，国遂被灭。泥师都既别感异气，能征召风雨。娶二妻，云是夏神、冬神之女也。一孕而生四男。其一变为白鸿；其一国于阿辅水、剑水之间，号为契骨；其一国于处折水；其一居践斯处折施山，即其大儿也。山上仍有阿谤步种类，并多寒露。大儿为出火温养之，咸得全济。遂共奉大儿为主，号为突厥，即讷都六设也。讷都六有十妻，所生子皆以母族为姓，阿史那是其小妻之子也。讷都六死，十母子内欲择立一人，乃相率于大树下，共为约曰：“向树跳跃，能最高者，即推立之。”阿史那子年幼而跳最高者，诸子遂奉以为主，号阿贤设。此说虽殊，然终狼种也。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 10 Dipnot: 18

突厥 阿史那氏，大約是古匈奴的北部。居住在金山的南面，臣服於蠕蠕。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 11 Dipnot: 21

契丹，本來是東胡種，它的祖先被匈奴擊敗，退守鮮卑山。魏 青龍年間，部落酋長比能十分凶暴驕橫，被幽州刺史王雄殺死，於是部眾減少，逃往潢水的南面，黃龍的北面。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 16 Dipnot: 40

齊國有個和尚惠琳，被俘虜到突厥國中，他於是就對佗鉢說：“齊國富强的原因，是因為有佛法保佑。”於是就對他講解因緣果報的事情。佗鉢聽了相信他的話，建了一座廟宇，派遣使者到齊國，取來了《淨名》、《涅槃》、《華嚴》等經書，還有《十誦律》。佗鉢也親自齋戒，繞佛塔奉行佛道，遺憾自己沒能生在內地。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 23 Dipnot: 69

到佗鉢死後，國內有人準備立大邏便，因為他母親地位低賤，衆人不服。菴羅的母親地位高貴，突厥人素來敬重她。攝圖最後到，他對國內人說：“如果立菴羅，我會率領兄弟事奉他；如果立大邏便，我一定要把守邊境，用利刀長矛等着他。”攝圖在突厥中地位高而且有勢力，國內的人們都害怕他，沒有誰敢抗拒他，於是最終確定立菴羅為國君。大邏便沒能當上國君，心裏不服氣，經常派人去辱罵菴羅。菴羅制止不了他，就把國家讓給攝圖。國內人相互議論說：“四個可汗的兒子裏面，攝圖最賢明。”於是迎他到京城，立他為國君，號稱伊利俱盧設莫何始波羅可汗，又一稱號是沙鉢略。統治都斤山。菴羅降級住在獨洛水，稱第二可汗。大邏便於是向沙鉢略請求說：“我和你都是可汗的兒子，各自承繼父親留下的地位。你現在尊貴到極點了，惟獨沒我的位置，這是為什麼？”沙鉢略對此感到難辦，就任命他為阿波可汗，仍舊率領自己的部落。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 24-25 Dipnot: 76

攝圖說：“我是周的親戚，現在隋公自立為帝而不能制服他，又有何面目去見可賀敦呢？”

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:31 Dipnot: 87

沙鉢略勇敢而且獲得衆人擁護，北邊各少數民族都歸順他。到隋高祖接受禪讓當了皇帝後，對待沙鉢略很差，北邊各少數民族十分不滿。恰好碰上營州刺史高寶寧造反，沙鉢略就與他聯合起來，攻下了臨渝鎮。皇上命令邊境各地修整好堡壘，加高長城，以防備突厥進攻，同時命令得力將軍到幽州、并州去鎮守。沙鉢略的妻子是宇文家族的女兒，叫做千金公主，她很悲傷自己家族被滅絕，因此經常有報復隋朝的志向，她天天向沙鉢略說起這事，於是沙鉢略發動全體突厥人來進攻，軍隊多達四十萬人。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:30-31 Dipnot: 88

下臣在北周末年，曾充任出外使者，匈奴曲折詳情，實爲臣所盡知。玷厥與攝圖而言，兵力強大而位處其下，表面雖稱上下一心，內中嫌隙已經顯露，祇要煽動其不滿之情，必將導致其內戰。又處羅侯其人，是攝圖之弟，位勢卑弱而多奸詐，曲意取悅衆人，百姓喜歡他，因此受攝圖猜忌，其內心很難自安，表面顯得服帖，實際上心懷疑慮憂懼。又阿波爲人首鼠兩端，側身於二人之間，很畏懼攝圖，受他牽制，祇站在強者一邊，沒有定心。現在應該遠交近攻，離間強者而連通弱者，派使臣結好玷厥，聯合阿波，如此則攝圖勢必回軍，防備自家右方。又利誘處羅侯，派他連通奚人、靺鞨人，如此則攝圖又須分散人馬，防備左方。上下猜忌嫌疑，親人離心隔膜，十多年後，再乘機征討，必定可以一舉平滅其國。”

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 32-33 Dipnot: 90

長孫晟口中述說地理，隨手畫出山川，描繪其虛實情形，都瞭如指掌。皇上深爲嘆賞訝異，都采用其計謀。於是派太僕元暉經伊吾出使，前往見玷厥，賜予他狼頭大旗，假裝欽敬，禮節非常隆厚。玷厥的使者來朝，引其位居攝圖使者之上。行使反間計後，他們果然相互猜疑。朝廷授封長孫晟爲車騎將軍，經黃龍道，攜帶禮物賜予奚人、靺鞨人、契丹等，派他們爲嚮導，得以到達處羅侯之處，廣爲安置心腹，誘使他歸附中原。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 33-34 Dipnot: 92

開皇二年，攝圖率鐵騎四十萬從蘭州入侵，到達周盤，打敗達奚長儒的軍隊，想要進一步南侵。玷厥不願意，領兵退去。此時長孫晟又說動染干欺騙攝圖說：“鐵勒等部反叛，要偷襲他的王府。”攝圖於是害怕，回軍出塞而去。

數月之後，突厥又大舉入侵，朝廷派出八路元帥分道出兵迎拒。阿波率兵到涼州，與竇榮定開戰，連連敗北。其時長孫晟任偏將，派人對他說：“攝圖每次前來，會戰都大勝。阿波剛剛進兵，便招致大敗，這是突厥的耻辱，難道內心不感慚愧嗎？況且攝圖與你阿波，兵力本來相當，現在攝圖連日獲勝，被衆人崇敬，阿波每戰不捷，給國家帶來耻辱。攝圖必將乘機歸罪於阿波，得逞其素來圖謀，消滅你北府。望自行忖度，能抵擋他嗎？”阿波的使者到來，長孫晟又對他說：“現在達頭可汗與隋朝聯和，而攝圖不能制約他。可汗何不依附我大隋天子，連結達頭，相互聯合成強勢，這是萬全之策。怎可比敗兵獲罪，歸向攝圖，受他的刑戮侮辱呢？”阿波采納建議，留兵於塞上，派使者隨長孫晟回京朝君。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 34-35 Dipnot: 94

一共有五個，哥哥弟弟爭着當國君，父子之間、叔侄之間相互猜疑，外表看好像很團結，其實內部相互勾心鬥角，又世代采用暴虐的措施，家法十分殘忍。東夷各國，全都內心藏着對突厥的仇恨；西戎的各個部落酋長們，對與突厥有早就結下的怨仇。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 35-36 Dipnot: 97

坐着接見虞慶則，說自己有病不能站起來，并且說：“我父親伯父以下輩份的人，我都不向他下拜。”慶則責備他，想使他明白。千金公主私下裏對慶則說：“可汗豺狼一樣的性情，過分與他爭執，將要像豺狼那樣咬人的。”長孫晟勸說告諭他，攝圖纔沒話說了，就低頭跪下接受隋國加蓋玉璽的信，把它頂在頭上。過了不久，他感到十分慚愧，與手下大臣湊在一起大聲痛哭起來。慶則又讓他稱臣，沙鉢略問他的下屬：“什麼叫臣？”臣下回答說：“隋國話說稱臣，就好比我們這裏對人稱奴一樣。”沙鉢略說：“能够作大隋天子的奴，是虞僕射的功勞。”送給慶則馬一千匹，并且將堂妹嫁給了他。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:37-38 Dipnot: 101

處羅侯長下巴，背有點駝，眉細眼大，勇敢而又有謀略。他用隋所賜給的旗鼓向西去討伐阿波。敵人以為他有隋兵幫助，很多部落主動來投降和歸順他，所以生擒了阿波。不久處羅侯寫信請求隋朝決定是否殺死阿波，皇上把這事交給臣下討論。左僕射高穎上前說：“他們本是親骨肉，如果讓他把阿波殺死，對教化是一大害處。應該讓阿波活着以表示隋朝的寬大。”皇上說：“好。”

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:39-40 Dipnot: 107

當時沙鉢略的兒子叫染干，號稱突利可汗，住在北方，派遣使者來隋朝求婚。皇上命令裴矩對他說：“你應該把大義公主殺了，纔能同意你的婚事。”突利認為好，就在都藍面前說大義公主的壞話，都藍非常生氣，就在帳裏把公主殺死了。都藍與達頭可汗有矛盾，經常互相打來打去，皇上為他們講和，他們各自帶兵離開了。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:41-42 Dipnot: 112

皇上任命染干為意利珍豆啓民可汗，漢語就是“意智健”的意思。

皇上在朔州築大利城以安頓他。那時安義公主已經去世了，皇上就把宗族中另一個公主義成公主給他做妻子，突厥部落歸順他的人很多。雍虞間又來攻擊他，皇上就讓他再回到關內居住。雍虞間侵掠不斷，皇上就把啓民遷移到河南，在夏、勝兩州之間，徵發勞力挖掘幾百里的塹壕，東西面有黃河隔着，中間就全是啓民放牧牛羊的地方。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:43-44 Dipnot: 117

達頭自己立為步迦可汗，突厥國內大亂。皇上派遣太平公史萬歲從朔州出兵攻擊達頭，在大斤山與達頭相遇，敵人沒敢接戰就逃跑了。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:44 Dipnot: 119

我今天不是從前邊界上的突厥可汗，我就是陛下的臣民。您要是可憐我，希望您允許我在衣服器用禮法等方面，全部都與華夏相同。我現在率領部落，冒昧地把以上的話講出來，希望陛下同意我的請求。”

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:46 Dipnot: 122

始畢可汗咄吉，是啓民可汗之子。隋大業年間繼承可汗位。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:47 Dipnot: 124

室韋，是契丹的別支，在東胡的北邊，應是丁零的後裔。地據黃龍北面，接近狹越河，在京師東北七千里，東面是黑水靺鞨，西面是突厥，南面是契丹，北面臨海。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:47 Dipnot: 129

隋大業年間繼承可汗位，正值天下大亂，很多中原百姓逃往突厥。突厥族強盛時，東自契丹、室韋，西到吐谷渾、高昌各國，全都稱臣歸屬於它，有一百多萬兵馬，北狄如此強盛，還不曾有過。始畢可汗在陰山俯視，有輕蔑中原之心。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 48 Dipnot: 133

裴矩因為始畢可汗部族的兵衆逐漸增多，向皇帝獻計削分他們的勢力，準備把皇上同宗之女嫁給可汗的弟弟叱吉設，拜授他為南面可汗。叱吉不敢接受。始畢聽說這件事逐漸生出怨恨。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa: 48 Dipnot: 134

可汗去世，其子什鉢苾因為年幼而不能繼承可汗位，被立為泥步設，讓他居住在東部，位於幽州北面。立始畢可汗弟俟利弗設為可汗，他就是處羅可汗。

處羅可汗繼位，也以隋義成公主為妻。他派遣使者入朝告喪，高祖為始畢可汗舉哀，停止朝會三天，下詔令百官到客館吊唁突厥使者，又派遣內史舍人鄭德挺前去突厥吊唁處羅可汗，贈三萬段帛助葬。此後處羅可汗多次派遣使者入朝進貢。在此以前，隋煬帝蕭后和齊王楊暕之子楊政道被竇建德所獲，三年二月，處羅可汗把他們迎到牙庭，立楊政道為隋王。隋朝末年在虜庭的中原人，統統隸屬於楊政道，沿用隋曆法，設置百官，居住在定襄城，擁有兵衆一萬人。當時太宗在藩邸，他接受詔令討伐劉武周，軍隊停駐太原，處羅可汗派遣其弟步利設率領二千名騎兵與官軍會師。六月，處羅可汗抵達并州，總管李仲文出城迎接慰勞他，處羅可汗停留了三天，并州城中美貌婦人大都被處羅可汗搶走，李仲文不能制止。不久處羅可汗去世，

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:50-51 Dipnot: 141

處羅可汗去世，義成公主因處羅可汗之子奧射設醜陋弱小，廢棄不立，而立處羅可汗弟咄苾，他就是頡利可汗。

頡利可汗，是啓民可汗的第三子，當初爲莫賀咄設，牙帳在五原的北面。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:51 Dipnot: 143

五年春季，李大恩上奏說突厥發生了饑荒，可謀取馬邑。高祖下詔令李大恩與殿內少監獨孤晟統率兵馬討伐苑君璋，他們約定二月在馬邑會師，獨孤晟誤期沒有趕到，李大恩不能孤軍深入，便在新城停兵等待。頡利可汗派遣數萬名騎兵與劉黑闥聯合圍攻李大恩，王師大敗。李大恩戰死，死去的官兵達幾千人。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:52-53 Dipnot: 147

七年八月，頡利、突利二可汗舉國進犯中原，道經原州，聯合南上，太宗奉詔北伐，齊王李元吉隸屬於他。當初，關中霖雨連綿，糧道阻塞斷絕，太宗十分憂慮，諸位將領愁容滿面，軍隊停宿幽州。頡利、突利率領一萬多名騎兵突然來到幽州城西，在地勢較高的地方布陣，唐軍將士大爲恐駭。於是太宗親自率領一百名騎兵快馬趕到突厥陣前，告訴他們說：“國家與可汗誓不相負，爲什麼要背棄盟約深入我朝境內呢？我是秦王，爲此前來與你們決一雌雄。如果可汗親自前來，我將與可汗兩人獨自交戰；如果兵馬全來，我祇用一百名騎兵抵禦。”頡利不測虛實，笑而不答。太宗又往前行，令侍從告訴突利說：

“你過去與我結盟，有了急難要相互救援，你現在却帶領軍隊前來，爲什麼不講香火相拜的情分呢？雖則如此也應當儘早出戰，一決勝負。”突利也不回答。太宗驅馬前行，將要渡溝水，頡利見太宗輕騎而出，又聽到香火的話，便暗中猜忌突利，因而派遣使者說：“王不必渡水，我没有惡意，祇是想要與王再商定盟約罷了。”於是稍稍退却，突厥與唐各自收軍後退。太宗乘機對突利施反間計，突利高興而歸心於唐，便不想出戰。頡利與突利叔侄之間意見分歧，頡利欲戰不能，因此派遣突利與夾畢特勤 阿史那思摩朝見請求和好，皇帝許可。突利因而主動交好太宗，希望與他結成兄弟。阿史那思摩最初朝見，高祖將他帶上御榻，阿史那思摩頓首堅決辭讓，高祖對他說：“頡利誠心派遣特勤朝拜，如今見到特勤，就如同見到頡利本人一樣。”高祖堅持讓他上榻，阿史那思摩這纔就座，不久朝廷封阿史那思摩爲和順王。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:53-55 Dipnot: 151

八年七月，頡利集結十多萬兵馬，大肆劫掠朔州，又在太原襲擊將軍張瑾，張瑾全軍覆沒，他隻身逃出投奔李靖。李靖出兵抵抗，頡利無法進軍，駐守并州。太宗率領軍隊討伐頡利，停駐蒲州，頡利帶領軍隊離去，太宗班師。九年七月，頡利親自率領十多萬騎兵進犯武功，京師戒嚴。己卯，進犯高陵，行軍總管左武侯大將軍尉遲敬德與頡利在涇陽交戰，大敗敵軍，擒獲俟斤阿史德烏沒曷，斬首一千多級。癸未，頡利派遣他的心腹執失思力入朝窺探虛實，執失思力虛張聲勢說：“頡利、突利二可汗集結統領百萬軍隊，現在已經到了。”太宗對他說：“我與突厥當面許和結為兄弟，你們却背信棄約，我的確問心無愧。再說義軍進入京師之初，你父子都親自跟從我，賜給你們的玉帛，前後極多，為何動輒率領軍隊進犯我京畿州縣呢？你們雖是突厥異族，可也應當稍微有點人心，為何把唐的大恩大德忘得一乾二淨，而自己誇耀強盛呢？我應當先殺掉你。”執失思力恐懼而請求保全性命，太宗沒有答應，把他囚禁在門下省。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:56-57 Dipnot: 154

自從攻下定襄後，頡利可汗非常恐懼，退守鐵山，派遣使者入朝請罪，請求全境歸附。皇上又使李靖為定襄道行軍總管，前去迎接頡利。頡利雖然表面請求朝謁，但內心却遲疑不決。這年二月，太宗派遣鴻臚卿唐儉、將軍安修仁去撫慰曉諭，李靖揣摸到頡利的心思，

頡利見到使者非常高興，沒有料到官兵會到。李靖的軍隊在逼近其牙帳十五里處，虜人纔發覺。頡利害怕官軍的威勢先逃跑了，部衆因而潰散。李靖斬殺突厥一萬多人，俘獲男女十多萬，殺了頡利之妻隋朝的義成公主。頡利乘千里馬要逃奔吐谷渾，西道行軍總管張寶相活捉了他并獻給朝廷。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:59 Dipnot: 159

太宗對頡利說：“凡是對我有功的，朕必然不會忘記，凡是有罪的，朕也不念舊惡。論你的罪過，確實不小，但是在渭水曾經當面結盟，從此以後，你再沒有深入我境侵犯，所以有鑒於此，朕不責罰你。”於是下詔歸還頡利的家人，把他們安置在太僕寺，由官府供給飲食。頡利鬱鬱不樂，時而與家人相對悲歌哭泣。皇帝見頡利日益衰弱，便任他為號州刺史，因為那裏獐鹿多，任由他前去狩獵，希望不要背離他的本性。頡利推辭不願前去，於是授右衛大將軍，賜給田宅。五年，太宗對侍臣說：“天道賜福於行善者却降禍於作惡者，凡事都有前因後果。當年啓民可汗亡國投奔隋，文帝不吝惜粟帛，動用大量兵衆，屯兵護衛安置，啓民纔得以存身立國，不久強盛，理應子子孫孫懷恩報德。纔到始畢，就起兵把煬帝圍困在雁門，及隋將要發生禍亂時，突厥又自恃強盛深入隋境，於是使當年存立他們國家的人，纔到自己的子孫就被頡利兄弟殺戮。如今頡利亡國，難道不是忘恩負義所導致的嗎！”八年頡利死，太宗下詔令突厥國人埋葬他，按照他們的習俗禮節，在灞水東面火化尸體。追贈頡利為歸義王，諡號叫荒。頡利的舊臣胡祿達官吐谷渾邪自殺殉葬。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:60-61 Dipnot: 160

突利可汗 什鉢苾，是始畢可汗之嫡子，頡利之侄。隋大業年間，突利年僅數歲，始畢就派遣他統領突厥東牙的兵馬，稱為泥步設。隋淮南公主流落到北蕃，突利於是娶她為妻。頡利繼位後，立什鉢苾為突利可汗，牙帳在幽州的北面。突利居突厥東部，管轄奚、霫等幾十個部落，他徵稅沒有限度，各部大多心懷不滿。貞觀

初年，奚、霫等部一同前來歸附唐，頡利惱怒突利喪失部眾，派遣他北征延陀，突利又損兵折將，於是頡利把突利囚禁起來并處以鞭撻。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:61 Dipnot: 161

太宗對突利說：“當年你的祖父啓民喪失兵馬，隻身投奔隋，受隋朝的樹立，以至於強盛，啓民身蒙隋恩，不曾報德。到你父始畢時反而成了隋朝的禍患，從你以後，連年侵擾中原。上天果真降禍於邪惡之人，於是大降災變，使你部眾散亂，幾乎全部死亡。既已陷入絕境，纔來投奔我，我之所以不立你為可汗，正是因為以前啓民之事，因而改變前朝的作法，想要使中原長治久安，你們突厥族永遠穩固，因此任你為都督。你一定要依照我朝法令，約束你的部眾，不得妄自侵掠，如果有所違背，定要從重治罪。”五年，皇上召突利入朝，突利到了并州，病死在途中，年二十九歲。太宗為他舉哀，下詔令中書侍郎岑文本為突利撰寫碑文，突利子賀邏鶻繼立。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:61-62 Dipnot: 162

突利弟結社率，貞觀初年入朝，歷任中郎將。十三年，跟隨太宗駕幸九成宮，結社率暗中串通突厥部落得到四十多人，他們一同擁立賀邏鶻，合夥夜襲皇帝所在地，他們衝過第四重帳幕，拉弓亂射，殺死衛士幾十人。折衝孫武開率領士兵奮力搏擊，結社率等人纔退出，敗逃渡過渭水，想要逃回本部落。不久全部被捕獲斬首，太宗下詔免賀邏鶻死罪，把他流放到嶺外。

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:65 Dipnot: 169

朝臣大多上言說突厥自恃強盛，擾亂中原，已經年深日久，如今上天真使其滅亡，走投無路纔來歸附我朝，本來就沒有慕義之心，應當趁他們歸順之機，分離他們的部族，把他們押解到黃河以南的兗、豫地區，分散安置在各州縣，令他們分別學習耕種和紡織，如此則百萬胡虜可變為百姓，這樣中原有增加戶口的好處，而塞北則可以長久空虛了。

魏徵上奏說：“突厥從古到今，從未如此破敗，這是上天要滅絕他們，我朝神明威武。況且突厥世代侵犯中原，與百姓結下冤仇，陛下如因他們降服，不能誅滅，就應當送回黃河以北，讓他們居住在舊地。匈奴人面獸心，不是我族類，他們強大必然侵犯掠取，弱小則卑恭降服，不顧及恩義，這是他們的天性。

如果讓他們居住在黃河以南，則是使死者復生，使亡者復存，他們必然感懷恩德，決不會叛逆。

如果一定要採納溫彥博的建議讓突厥居住在黃河以南的話，這正是所說的養虎爲自己遺留禍患。

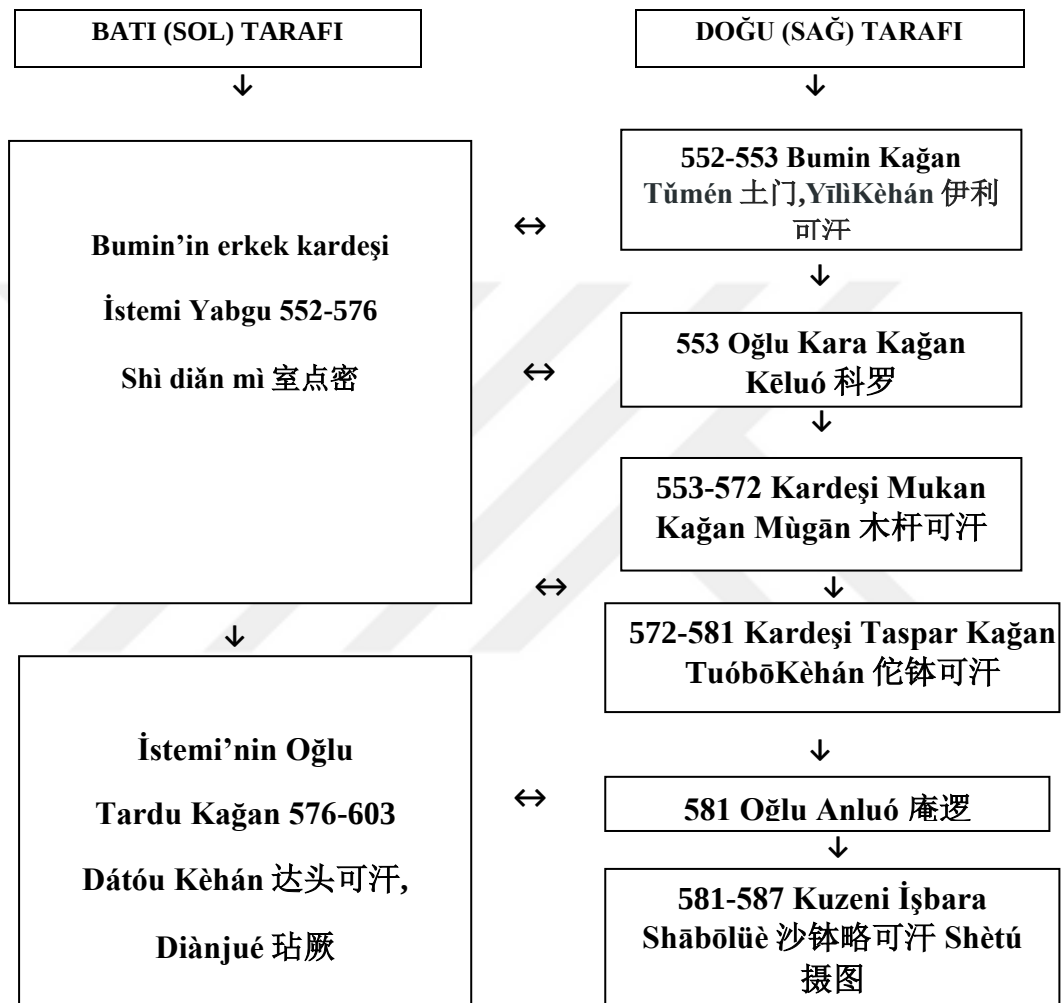
突厥餘部，前來歸順，如果我朝能够援助護衛他們，接納他們并且把他們安置在內地，受我朝指揮，用禮法教化，那麼數年以後，突厥人就會全部變爲農民，朝廷選擇他們的首長，令入朝宿衛，他們畏懼武威懷念恩德，我們怎麼會感到是禍患呢？

Türkçe çevirisi için bkz. Sayfa:65-66 Dipnot: 170

EK 2

**I.GÖKTÜRK DEVLETİ VE DOĞU GÖKTÜRK DEVLETİ
KAĞANLARININ TAHT SIRASI VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ¹⁷¹**

I. GÖKTÜRK DEVLETİ

171 Çalışmada çıkarımda bulunduğumuz soy ağacındaki sıralama tezde faydalandığımız Çince kaynaktaki sıralamaya göre yapılmıştır. Türkçe kaynaklarda geçen kağanların isimlerine ek olarak Çince kaynaklarda geçen kağan unvanları ve akrabalık ilişkileri eklenmiştir. ‘↔’ işareti kullandığımız tablolardaki kağanlar, birbirine karşı iktidar mücadelesi veren ve muhalefet olan kağanlardır, ‘↓’ işareti kullandığımız tablolar kağanların tahta geçiş sırasını gösteren tablolardır.

I. GÖKTÜRK DEVLETİ'NİN İKİYE AYRILMASI (582)

DOĞU GÖKTÜRK DEVLETİ

EK 3

Çin Geleneksel Takvimi

北朝/东魏（公元 534 年—公元 550 年） ¹⁷²			
帝王	年号	年数	元年干支
孝静帝/元善见	天平	04	公元 534 甲寅年
	元象	02	公元 538 戊午年
	兴和	04	公元 539 己未年
	武定	08	公元 543 癸亥年
北朝/北齐（公元 550 年—公元 577 年）			
帝王	年号	年数	元年干支
文宣帝/高洋	天保	10	公元 550 庚午年
废帝/高殷	乾明	01	公元 560 庚辰年
孝昭帝/高演	皇建	02	公元 560 庚辰年
武成帝/高湛	太宁	02	公元 561 辛巳年
	河清	04	公元 562 壬午年
北朝/西魏（M.S.公元 535 年—M.S.公元 556 年）			
帝王	年号	年数	元年干支
文帝	大统	17	公元 535 乙卯年
废帝		03	公元 552 壬申年
恭帝		03	公元 554 甲戌年

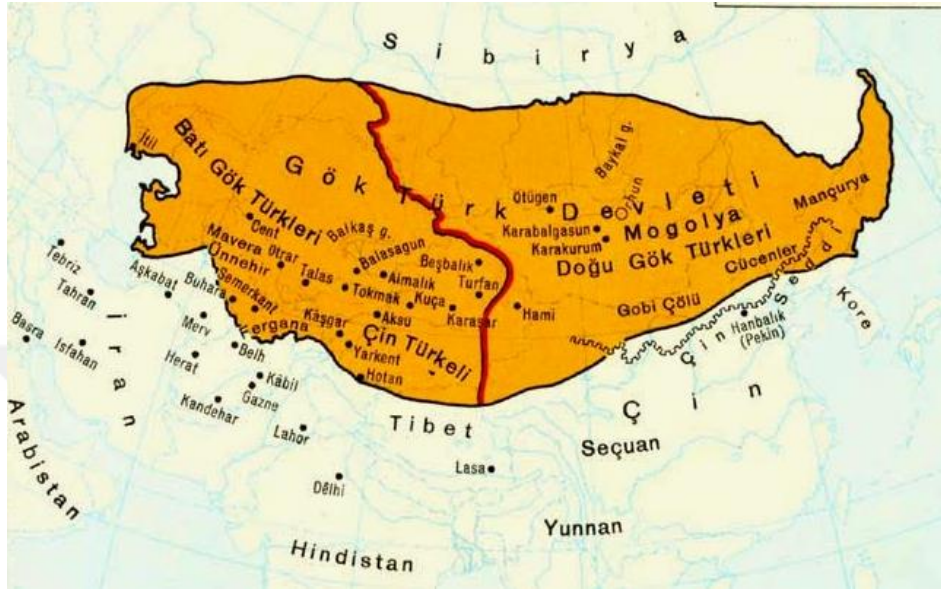
¹⁷² Lǚshū Xiāng 吕叔湘, Dīngshēngshù xiānsheng, 丁声树先生, Xīandai Hanyu Cidian 现代汉语词典 (Çağdaş Çince Sözlük), Shangwuyin Shuguan chūbǎn, Beijing 1996, s.1700-1701. Çalışmada faydalanılan Çin Takvimi, hanedanlıklar, saltanat devreleri ve imparatorların tahtta kalış süresine göre adlandırılan yıllardan oluşmaktadır. Çalışmamızda yılları, o yılda saltanat devresinin kaçınıcı yılı olduğu veya imparatorun tahta geçişinin kaçınıcı yılı olduğu bilgisini Çin eski takvimi tablosundan faydalanarak kullandık.

北朝/北周（公元 557 年—公元 581 年）			
帝王	年号	年数	元年干支
孝闵帝/宇文觉		01	公元 557 丁丑年
明帝/宇文毓		03	公元 557 丁丑年
	武成	02	公元 559 己卯年
武帝/宇文邕	保定	05	公元 561 辛巳年
	天和	07	公元 566 丙戌年
	建德	07	公元 572 壬辰年
	宣政	01	公元 578 戊戌年
宣帝/宇文赟	大成	01	公元 579 己亥年
静帝/宇文阐	大象	03	公元 579 己亥年
	大定	01	公元 581 辛丑年
随（581 年—618 年）			
帝王	年号	年数	元年干支
文帝（杨坚）	开皇	20	581
仁寿		04	601
炀帝	大业	14	605
恭帝	以宁	02	619

唐（618 年—917 年）			
帝王	年号	年数	元年干支
高祖（李渊）	武德	9	618
太宗（李世民）	贞观	23	627
高宗（李治）	永徽	06	650
恭帝	以宁	02	619

EK 4

Haritalar

Harita 1 Gao Chang(高昌)=Turfan

Kaynak: <http://otukenormanininfilizleri.blogspot.com.tr/2016/01/kursat-ve-40-cerisi-gokturklerin-ylkmas.html> (Erişim tarihi:09.04.2018)

Harita 2 Çungarya Havzası (準噶爾盆地 Zhun ga er pendı)

Kaynak:http://www.xn--hrgkbyrak-gcb3e.com/yeni_sayfa_19.htm(Erişim tarihi:09.04.2018)

Harita 3 Mukan Kağan Dönemi

Kaynak: http://www.wikiwand.com/nl/Turken_in_Europa (Erişim tarihi:09.04.2018)

Harita 4 Hangay Dağları

http://tdid.ege.edu.tr/files/18-tdid-16-2-Kursat_Yildirim.pdf

(Erişim tarihi:09.04.2018)

EK 5

Çince Kelimelerin Türkçe Telaffuz Listesi

Pinyin	Çince Karakter	Türkçe Telaffuzu
Tuóbō Kèhán	佉钵可汗	Tuğobo Kığhan
Diànjué	玷厥	Diyencüe
Shǐbōluó	始波罗	Şıboluğ
Zhǎng Sūn Shèng	长孙晟	Canğ Sun Şingğ
Lǐ Yuān	李渊	Li Yüen
Shǐbì Kèhán	始毕	Şıbi Kığhan
Dà Tǒng	大统	Da Tongğ
Kāi Huáng	开皇	Kay Huangğ
Qiānjīn	千金	Çiyen Cin
Tūjué	突厥	Tucüe
Zhōu Shū	周书	Coğ Şu
RúanRúan	茹茹	Ruanruan
Suí Shū	隋书	Suiy Şu
Jiù Táng Shū	旧唐书	Cyu Tanğ Şu
Āshǐnà	阿史那	Aşına
GāoChāng	高昌	Gavçanğ
Suǒ Guó	索国	Suğo Guğo
Ābàngbù	阿谤步	Abanğbu
Yīzhìníshīdū	伊质泥师都	İcinişidu
Āfū	阿辅	Afu
Jiàn	剑	Cyen
Qìgǔ	契骨	Çigu
Chùzhé	处折	Çucığ
Jiànsīchùzhéshī	践斯处折施	Cyensıçucığşı
Nèdōuliùshè	讷都六设	Nıdoğlyuşğı
Āxiánshè	阿贤设	Aşyensğı

Wūgǔsī Kèhán Zhuàn	乌古斯可汗传	Ugusı Kığhan Cuan
Xiōngnú	匈奴	Şiyongnu
Jīn Shān	金山	Cin Şan
Tǔmén	土门	Tumın
Ānāguī	阿那瑰	Anaguiy
Zhǔngǎěr Péndì	准噶尔盆地	Cungaar Pındi
Shìdiǎnmì	室点密	Şıdyenmi
Kēluó	科羅	Kıǵluǵo
Mùgān Kèhán	木杆可汗	Mugan Kığhan
Tiānbǎo	天保	Tyenbav
Qìdān	契丹	Çıdan
Cháng Chéng	长城	Çanğçingǵ
Bǎodìng	保定	Bavdingǵ
Tiānhé	天和	Tyenhǵı
Jiàndé	建德	Cyendǵı
chǐ	尺	Çı
Dàluóbìàn	大遼便	Daluǵobyen
Huìlín	惠琳	Huiylin
Jìngmíng	净名	Cingmingǵ
Nièpán	涅槃	Niyepan
Huáyán	华严	Huayen
Shísònglǔ	十诵律	Şısonglǔ
Xīpíng	熙平	Şipingǵ
Yízhèng	宣政	İcinǵ
Dàxiàng	大象	Daşyangǵ
Ānluó	菴罗	Anluǵo
Shètú	摄图	Şǵıtu
Yīlǐjùlú Shè Mòhéshǐbōluó	伊利俱卢设莫何始波罗	İlicülu Şǵı Mohǵışıboluǵo
Dūjīn	都斤	Ducin
Dúluò hé	獨洛河	Duluǵo hǵı

Ābō	阿波	Abo
Yíngzhōu	营州	Yingcoğ
GāoBǎoNíng	高宝宁	Gavbavning
Lín Yú Zhèn	临渝镇	Lin Yuğ Cın
Yōu zhōu	幽州	Yoğ coğ
Bìng zhōu	并州	Bing coğ
Yǔwén	宇文	Yuwin
Qiānjīn Gōngzhǔ	千金公主	Çyencin Gongcu
Kèhèdūn	可贺敦	Kıghğıdun
Chùluóhóu	处罗侯	Çuğluğohoğ
Xì	系	Şi
Shī	著	Şı
Yuánhuī	元晖	Yüenhuiy
Yīwú	伊吾	İu
Huánglóng	黄龙	Huang long
Xílere	霫	Şi
Lánzhōu	兰州	Lancoğ
Zhōupán	周盤	Coğpan
Dáxīzhǎngrú	达奚长儒	Daşicanğru
Rǎngān	染干	Rangan
Tiělē	铁勒	Tyeliğ
Liángzhōu	凉州	Lyangcoğ
Dòuróngdìng	窦荣定	Doğronğding
Yáng	杨	Yang
Dàyi	大义	Dai
YúQīng Zé	虞庆则	Yüçinğzığı
chén	臣	Çın
nú	奴	Nu
Yōngyúlū	雍虞閭	Yongyülū
Mòhè Kèhán	莫贺可汗	Mohğı Kığhan

Gāoyǐng	高颖	Gavyingǧ
Dōulán	都蓝	Doǧlan
Tūli Kèhán	突利可汗	Tuli K1ǧhan
Péijǔ	裴矩	Peicü
Ānyì Gōngzhǔ	安义公主	Ani Gongǧcu
Dùjīn	度斤	Ducin
Chángān	長安	Çanǧan
Yángsù	楊素	Yangsu
Yilizhēndòu Qīmín Kèhán	意利珍豆启民可汗	İlicindoǧ Çimin K1ǧhan
Yì zhìjiàn	意智健	İ cıcyen
Shuòzhōu	朔州	Şuǧocoǧ
Dàlichéng	大利城	Daliçingǧ
Yǐ Chéng	義成	İ Çingǧ
Xià	夏	Şya
Shèng	胜	Şingǧ
Bùjiā Kèhán	步迦可汗	Bucya K1ǧhan
Tàipínggōngshǐwànsuì	太平公史万岁	Taypingǧgonǧşıvansuiy
Dàjīn Shān	大斤山	Dacin Şan
Rénshòu	仁寿	Rınşov
Dàyè	大业	Daye
Duōjí	咄吉	Duǧoci
Shǐbì Kèhán	始毕可汗	Şıbi K1ǧhan
Yīn Shān	阴山	Yin Şan
Chìjí Shè	叱吉设	Çıci Şǧı
Wǔdé	武德	Udǧı
Jùzhù Shān	句注山	Cücu Şan
Tàiyuán	太原	Tayyüen
Shénbōmì	什钵苾	Şǧınbomi
Níbù Shè	泥步设	Nibu Şǧı
Qílífú Shè	俟利弗设	Çilifu Şǧı

Chǔluó Kèhán	處羅可汗	Çuluğo Kığhan
Zhèng De Tǐng	郑的挺	Cıng Dğı Tıng
Xiāohòu	萧后	Şyavhoğ
Qí Wáng Yángchén	齐王楊陈	Çi Vanğ Yangçın
Yáng Zhèngdào	楊政道	Yang Cıngdav
Sai Jiàndé	赛建德	Say Cyendğı
Dìngxiāng Chéng	定襄城	Dingşyang Çıng
Liúwǔzhōu	刘武周	Lyuucoğ
Bùlì Shè	步利设	Buli Şğı
Lǐzhòng Wén	李仲文	Liconğ Vın
Duōbì	咄苾	Duğobi
Xièlì Kèhán	頡利可汗	Şiyeli Kığhan
Mòhèduō Shè	莫贺咄设	Mohğıduğo Şğı
Wǔyuán	五原	Uyüen
Yànmén	雁门	Yenmın
Lǐ Dàēn	李大恩	Li Dam
Mǎyì	马邑	Mai
Dúgū Shèng	独孤晟	Dugu Şıng
Yuàn Jūn Zhāng	苑君璋	Yüen Cün Canğ
Xīn Chéng	新城	Şın Çıng
Liúhēi Tà	刘黑闥	Lyuhey Ta
Qí Wáng Lǐ Yuánjí	齐王李元吉	Çi Vanğ Li Yüenci
Guānzhōng	关中	Guanconğ
Qín Wáng	秦王	Çın Vanğ
Tèqín Āshīnā Sīmó	特勤阿史那思摩	Tğıçın Aşına Sımo
HéshùnWáng	和顺王	Hğışun Vanğ
Zhāng Jǐng	张瑾	Canğ Cıng
Lǐ Jìng	李靖	Li Cıng
Púzhōu	蒲州	Pucoğ
Wǔ Gōng	武功	U Gonğ

Gāo Líng	高陵	Gav Linğ
Wèiyùn Jìngdé	尉运敬德	Veyyün Cingdğı
Jīng Yáng	泾阳	Cing Yangğ
Āshǐdé Wūmò Chuò	阿史德乌没啜	Aşıdğı Umo Çuğo
Zhíshī Sīlì	执失思力	Cışı Sili
Wèi Shuǐ	渭水	Vey Şuiy
Zhēnguān	贞观	Cınguan
Lǐ Qīng	李清	Li Çingğ
Tiě Shān	铁山	Tye Şan
TángJiǎn	唐俭	Tanğcyen
Ānxiūrén	安修仁	Anşiyurin
Zhāng BǎoXiāng	张宝相	Canğ Bavşyangğ
Guózhōu	虢州	Guğocoğ
Yáng Dì	煬蒂	Yang Di
Bà Shuǐ	霸水	Ba Şuiy
Guīyì Wáng	归义王	Guiyi Vanğ
Huang	荒	Huanğ
Húlù Dáguān Tǔyùhúnxié	胡禄达官吐谷浑邪	Hulu Dagan Tuyühunşiye
Huáinán Gōngzhǔ	淮南公主	Huaynan Gonğcu
Yántuó	延陀	Yentuğo
Cénwénběn	岑文本	Tsinvinbin
Hèluógú	贺逻鹘	Hğıluğogu
Jiēshèshuài	结社率	Ciyeşğısuay
Jiǔchéng Gōng	九成宫	Cyuçingğ Gunğ
Sūnwǔ Kāi	孙武开	Sunu Kay
Lǐngwài	岭外	Lingvay
Yǎn	兗	Yen
Yù	豫	Yü

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Artun, Erman, Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler, Adana 2007.
- Chavannes, Edouard, Batı Türkleri (Çeviren: Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç, Eski Türkler (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Eberhard, Wolfram, Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Seri-No.3, Ankara, 1947,s.173.
- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Lí, Dài Pèi, 丽, 戴佩, Tū Jué Yǔ Mín Zú De Yuán Shǐ Xìn Yǎng Yán Jiū 突厥语民族的原始信仰研究 (Eski Türklerin İlk İnançları Üzerine Çalışma), Zhong Yan Min Zu Da Xue Chu Ban She, Beijing 2002.
- Liu, Mau-Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri (Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- Taşagıl, Ahmet, Göktürkler I-II-III, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Taşagıl, Ahmet, Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Taşagıl, Ahmet, M. Bilal Çelik ve İlyas Kemaloğlu, Orta Asya Türk Tarihi, Dördüncü Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s.2-79.
- Togan, İsenbike,, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu), Türk Tarih Kurumu, XXVIII. Dizi-Sayı 6, Ankara 2006.

- Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2014, s.205.
- Türkeş Günay, Umay, Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe-, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- Uydu Yücel, Mualla, Çin Tarihi, , İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını, İstanbul 2010.
- Ünal, Mustafa, Türklerin Tarih Boyunca Seçtikleri Dinler ve Seçme Sebepleri, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.
- Xiāng, Lǚshū, 湘, 吕叔, Dīngshēngshùxiān sheng, 丁声树先生, Xiandai Hanyu Cidian 现代汉语词典 (Çağdaş Çince Sözlük), Shangwuyin Shuguan chūbǎn, Beijing 1996.
- Xu, Jia Lu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Zhou Shu, Juan 50, Tu Jue Lie Zhuan 42, Shanghai, 2004.
- Xu, Jia Lu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Xin Tang Shu Juan 215A, Lie Zhuan 140A, Tu Jue Lie Zhuan (Shang), Shanghai, 2004.
- Xu, Jia Lu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Sui Shu Juan 84, Lie Zhuan 49, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004.
- Xu, Jia Lu, Èrshísì Shǐ Quán Shì 二十四史全释(Açıklamalı Yirmi Dört Tarih) Jiu Tang Shu Juan 194A, Lie Zhuan 144A, Tu Jue Zhuan, Shanghai 2004.
- Zhī, Zhāng Qǐ, 之, 张岂, Zhāng Guó Gāng, 张国刚, Zhōng Guó Lì Shǐ Suí Táng Sòng Shǐ 中国历史随唐宋史 (Çin Tarihi-Sui, Tang, Song Tarihi), Wu Nan Chu Ban, 2002.

Makaleler

- Bağlı Mazhar ve Aysan Sever, 'Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat', Aile ve Toplum, Yıl: 7, Cilt: 2, Sayı: 9, 2005, s.9-21.
- Cihan, Cihat, 'Türk Devlet Felsefesi Açısından Kök Türk Devleti'nin Dış Politikası', Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt III, Sayı 1, Haziran 2001, s.59-71.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet, 'Tarihte Türk Devlet ve Beylikleri', Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara 2009, s.1-17.
- Dilek, İbrahim, 'Türk Mitolojisi', Türk Kültürü El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 267-301.
- Eberhard, Wolfram, 'To'balı Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girer?', (Çev. İkbāl Berk), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 1943, s.19-32.
- Ecsedy, Hilda, 'Trade and War Relations Between Turks and China In The Second Half Of The 6th Century', Acta Orientalia, Vol.21, No 2, 1968, p.131-180.
- Erdoğan, Hasan Göktürk, 'Kök Türk hükümdarı Mukan Kağan', İtil Suwı Aka Turur, Ege Üniversitesi, TDAE Türk Tarihi Ana Bilim Dalı 25. Yıl Armağanı, İzmir 2017, s.183-203.
- Erkoç, Hayrettin İhsan, 'Batı Göktürk Kağanlığı'nın Kuruluşu', Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 33, Sayı 1, Haziran 2016, s.43-72.
- Gömeç, Sadettin, 'Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet', Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 21, Sayı 33, Ankara 2003, s.79-104.
- Gül, Osman Kubilay, 'Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi', Turkish Studies, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 252-273.
- Güngör, Süleyman, 'Uygurların Kente Yerleşmesi ve İdik Kut Şehri *Hoço*', Avrasya Etüdleri Dergisi, Sayı 18, Sonbahar/Kış 2000, s.3-21.

- Okay, Bülent, 'Çin Seddi'nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş', Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 36, Sayı 1-2, 1993, s. 145-158.
- Okay, Bülent, 'Tang Hanedanlığı'nın Kuruluş Döneminde Göktürklerin Oynadığı Önemli Rol', Doğu Dilleri Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, Ankara 1992, s. 153-160.
- Özden, S., G. Gündüz ve Saadettin Murat Onat, 'Türkler'de Yay Yapımı ve Ağaç Kullanımı'Ormancılık Dergisi, Sayı 1, Haziran 2009, s. 150-170.
- Kara, Gülnar, 'Zhou Tarihi'nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması', İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, İstanbul 2015, s.542-562.
- Karadeniz, Yılmaz, 'I. Hüseyin Dönemi'nde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579)', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 16, 2011, s.207-214.
- Kırilen, Gürhan, "Türk Türeyiş Destanında Geçen "Komşu Ülke (Lin Guo)" Sorunu Üzerine", AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 56, 2014, s.73-88.
- Koçak, Kürşat, 'İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri', Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı: 4, Haziran 2011, s.101-117.
- Kurat, Akdes Nimet, 'Göktürk Kağanlığı', Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 2, Ankara 2002.
- Salman, Fikri, "Göktürk Dönemi Kıyafetleri", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Sayı 9, Erzurum 2006, s.12-34.
- Sertkaya, Osman Fikri, 'Kür Şad Adının Etimolojisi veya Türk Tarihinde Kür Şad Adlı Bir Kişi Var mıdır?', Gazi Türkiyat, Bahar 2014/4, s.1-10.
- Tang, Chi, Wei Nehri Anlaşmasına Dair Araştırmalar', Tarih Dergisi, Sayı 33, 1980/81, s.215-226.

Tíng, Cài yīn, 婷, 蔡茵 Chénhuì Wén, 陈荟文 ve Xiāowén Róng, 潇文荣,
TàntǎoZhōngguóMínzú ‘Tūjué’ ZhīJuéqǐ 探讨中国民族「突厥」之崛起 (Çin
Etnik Grubundan Türkler’in Yükselişi Hakkında Araştırma), 2011, s. 1-10.

Yıldırım, Kürşat, ‘Juan Juan Adı Üzerine’, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı 28,
İstanbul 2013, s.1-10.

Yıldırım, Kürşat, ‘Taspar Kağan ve ‘İlk Tercüme Faaliyetleri Üzerine Bazı Notlar’’, 2.
Dil Araştırmaları, İstanbul, Güz 2016/19, s.37-52.

Tezler

Alptekin, Cahit, ‘Sha-to Türklerinin Siyasi ve Kültürel Tarihi’, Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008 (Yüksek Lisans Tezi).

Görez, Feyza, ‘Beyliklerden İmparatorluğa Giden Süreç ve İlk İmparator Qin Shi
Huang Di’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011
(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Demirtaş, Sezai ‘Savaş Ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri
Üzerine İncelemeler’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
2013 (Yüksek Lisans Tezi).

Enkhbat, Avirmed, ‘Köktürk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve
Kültürel Durumları (6 ve 9. Yüzyıllarda)’, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Ankara 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Onay, İbrahim, ‘Bozkır Kültür Çevresinde Kâinat Anlayışı ve Düşünce Hayatı
(Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)’, Gazi Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Rüstemoğlu, Şenol, ‘Türk Çin münasebetleri (Başlangıçtan VIII. yüzyıla kadar)’, İnönü
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1999 (Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi).

Taşagıl, Ahmet, ‘Göktürkler (542-630), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul 1991 (Doktora Tezi).

Türker, Nurcan, Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qin Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) Ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

İnternet Yayınları

<https://chinese.yabla.com/chinese-pinyin-chart.php>(Erişim tarihi: 24.03.2018)

https://www.academia.edu/33175414/Bahaeddin_%C3%96gel_T%C3%BCrk_Mitolojisi_I.pdf(Erişim tarihi: 27.02.2018)

<http://dict.sogou.com/cidian?ie=utf-8&query=%E9%87%8C>(Erişim tarihi: 01.11.2017)

<http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/zhoushu/2511.html> (Erişim Tarihi: 11.12.2017)

https://en.wikipedia.org/wiki/Punitive_expedition (Erişim Tarihi: 22.02.2018)

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/63400/mod_resource/content/0/T%C3%BCrk%20Ad%C4%B1%20Hakk%C4%B1nda%20ZS%20TUJUE.pdf (Erişim Tarihi: 23.02.2018)

<http://www.zdic.net/z/18/js/5C3A.htm> (Erişim Tarihi: 03.11.2017)

http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumview.php?id=1574 (Erişim Tarihi: 02.08.2017)

https://www.academia.edu/24443918/T%C3%9CRKLER_Ansiklopedisi_cilt_2
(Erişim tarihi: 11.03.2018)

<http://www.shs.edu.tw/works/essay/2011/11/2011110816281336.pdf> (Erişim Tarihi: 07.07.2017)

<http://hanyu.baidu.com/s?wd=西戎> (Erişim Tarihi: 30.03.2018)

<http://hanyu.baidu.com/s?wd=东夷> (Erişim Tarihi: 30.03.2018)

https://www.academia.edu/24443918/T%C3%9CRKLER_Ansiklopedisi_cilt_2
(Erişim tarihi: 11.03.2018)

<http://lishi.zhuixue.net/renwu/yangjian/> (Erişim Tarihi: 08.03.2018)

<https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=%E5%B7%B1%E5%8D%AF%E6%97%A5> (Erişim tarihi: 18.03.2018)

<https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=%E7%99%B8%E6%9C%AA> (Erişim tarihi: 18.03.2018)

<http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/zhoushu/2511.html> (Erişim Tarihi: 11.12.2017)

<http://www.baike.com/wiki/%E9%98%BF%E5%8F%B2%E9%82%A3%C2%B7%E6%80%9D%E6%91%A9> (Erişim Tarihi: 22.03.2018)

http://www.baike.com/wiki/%E6%B8%AD%E6%B0%B4&prd=so_auto_doc_list (Erişim tarihi:25.03.2018)

<http://otukenormanininfilizleri.blogspot.com.tr/2016/01/kursat-ve-40-cerisi-gokturklerin-yklmas.html> (Erişim tarihi:09.04.2018)

http://www.xn--hrgkbayrak-gcb3e.com/yeni_sayfa_19.htm(Eriřimtarihi:09.04.2018)

http://www.wikiwand.com/nl/Turken_in_Europa (Erişim tarihi: 09.04.2018)

http://tdid.ege.edu.tr/files/18-tdid-16-2-Kursat_Yildirim.pdf (Erişim tarihi: 09.04.2018)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Selma UMURHAN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 19 Ocak 1986, Kayseri

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: +90 507 423 3634

Fax:

E-mail: baskan.selma@gmail.com

Yazışma Adresi: Fevzi Çakmak Mah. Çoruh Cad. No:64/12 38020 Kocasinan/Kayseri

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2018
Yüksek Lisans	KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2014
Lisans	Dalian Nationality University	2011
Lisans	EÜ EF Çin Dili ve Edebiyatı	2010
Lise	Behice Yazgan Süper Lisesi, Kayseri	2004

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2011-2012	Alacakaya Mermer	İhracat Sorumlusu
2013-2014	Gaziantep Üniversitesi	Sözleşmeli Öğretim Görevlisi
2014-2015	Batıkent Active Dil Kursu	İngilizce Öğretmeni
2015-2017	Demirezen Group Ltd. Şti.	İhracat Müdürü
2018-	Cambridge Dil Okulu	İngilizce-Çince Öğretmeni

YABANCI DİL

İngilizce, Çince

SERTİFİKALAR

Dalian Uluslararası Üniversitesi Çin Dili Yeterlilik Sertifikası

Kanada TESOL Sertifikası (İngilizce Öğretmenliği Formasyonu)

M.E.B. Dış Ticaret Uzmanlık Eğitimi Sertifikası

TSE Uzmanlık Eğitimi Sertifikası

M.E.B. Bilgisayar İşletmenlik Sertifikası

M.E.B. İngilizce Speaking Sertifikası

SINAVLAR

ALES 2017 Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Sınavı: 84

HSK-4 Çince Seviye Tespit Sınavı: 76

YDS 2014 İngilizce: 72

YÖKDİL 3 İngilizce Sınavı: 85